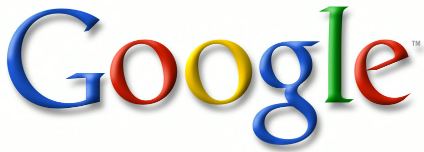

KIUCHUKOV
ZAPISKI, 1875-1876

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

ЗАПИСКИ

НА

НИКОЛА ИВ. КЮЧУКОВЪ

(Другарь на *Хр. Ботевъ*).

1875 — 1876.

Издава

НКючуков

СЛИВЕНЪ.
Печатница „Българско Знаме“.
1900

Kiŭchukov, Nikola Iv

Kiuchukov, Nikola Iv

Н. Ив. Кючуковъ.

(Въ парахода „Радецки“ на 17 Май 1876 г.)

ЗАПИСКИ

НА

НИКОЛА ИВ. КЮЧУКОВЪ

(Другарь на *Хр. Ботевъ*).

1875 — 1876.

Издава

Н. Кючуков

СЛИВЕНЪ.
Печатница Българско Знаме.
1900

ПРѢДГОВОРЪ.

Още една само година и българина ще празднува 25 годишнината отъ славното прѣминуване Дунава подъ прѣдводителството на Хр. Ботевъ. Кой не е чувалъ за Ботева? Кой не осѣща ослада въ душата си, като чуе само неговото име? Кому не сѫ извѣстни неговитѣ подвизи? Кой не би падналъ на коленѣ прѣдь оная омайна перамида въ Вратца и съ очи къмъ небето да се помоли за спасение на душа му? — Всѣки потомецъ на Крума и Симеона, всѣки въ жилитѣ на когото тече българска кръвь. Ботевъ бѣше човѣкъ рѣдко погрѣшимъ, човѣкъ съ воля, съ характеръ. Мнозина го обичатъ, но малцина сѫ ония, или твърдѣ малцина, които биха пожелали да умратъ на планината.

Отъ ония врѣмена, може да се каже не сѫ останали достатъчно възспомѣнания, които да могатъ да очартаятъ съ ясни краски срѣдата въ която е дѣйствувалъ Ботевъ. Тоя ми скроменъ трудъ, когото поднисамъ на любезний си читатель, има за цѣль да прѣдстави ясно развитието на народното съзнание у българина прѣзъ ония врѣмена, патриотическото му възпитание, дѣятелностьта на пó-събудenитѣ личности, значението на комитетитѣ и пр., при дѣлото на освобождението. Всичко това сѫ факти изъ дѣйствителностьта, черпани отъ наблюдение при участие.

До колко съмъ можалъ да постигна цѣльта, остава да се произнесе безпристрастния критикъ.

гр. Сливенъ, 17 Май 1900 год.

ѣенъ на единъ хлѣбаринъ, който обѣщалъ да го отхрани за свое. Още малъкъ баща ми билъ настаненъ на фурната на работа. Съсѣдитѣ турци нарѣкли го „Кючукъ“ спорѣдъ малолѣтството му. Въ 1835 год., слѣдъ като се оженилъ, отдѣлилъ се отъ своя благодѣтель и захваналъ самостоятелна работа. Тъй той сполучилъ въ малко врѣме да спечели доста богатство. Ималъ вече кѫща, фурна и воденица собствени. При това ималъ и много дѣца. Азъ съмъ билъ деветото му чадо, а слѣдъ мене още три. По онова врѣме, въ 1853 г. се почнала тъй наречената „Кримска война“ между Русия и Турция. Около Сливенъ тогава се появила една чета отъ турски разбойници, която плѣнила отъ Умайниковата кашла, единъ часъ отъ града, двѣ момчета: Панайотъ Ивановъ Умайниковъ и Илия Начовъ, за които поискали откупъ отъ бащитѣ имъ. Прѣди да се занесатъ паритѣ, тѣ ги заклали въ Кипиловския балканъ. На връщане тая чета хванала и баща ми до воденицата му, срѣщу което поисква 15000 гроша. По него врѣме такава една сума значила много. Баща ми се твърдѣ много молилъ, но кой ще чуе! Както и да е съгласилъ ги той най-послѣ на 10000 гр. Що билъ си правилъ нова кѫща, тъй, че пари готови нѣмалъ. Отива при единъ турчинъ, съучастникъ на разбойницитѣ, нѣкой си А-бей, пъкъ направя заемъ съ лихва 5% мѣс. Взима паритѣ и ги занася на разбойницитѣ. Българския народъ тогава страдалъ не само отъ турцитѣ, но и отъ първенцитѣ българи, които се гърчеяли и биле по-хасъ гърци и отъ самитѣ гърци. Кой е смѣелъ да каже тогава на българина първенецъ „българинъ“? Тутакси е бивалъ нахокванъ съ думитѣ „калънъ-кафълъ булгаръ,“ па често пѫти даже и съ „писъ мелетъ“. Такава е била участьта въобще на българския народъ, но все таки, изъ по-младитѣ хора имало е и по-събудени. Такъвъ е билъ тогава Стефанъ Гидиковъ, който е съумѣлъ да сгрупира наоколо си младежьта, като сѫ отворили опорита война на ония изчадия. Въ

кжсо врѣме, послѣднитѣ били сгромолясани и обезоржжени. Въ 1856 год. мирътъ между Русия и Турция се сключилъ. Въ Парижъ станало конгресъ, който създалъ единъ хатихумаинъ, въ когото се прѣдвиждало равноправность на християнскитѣ народи въ Европейска турция. Този хатихумаинъ се разгласилъ Въ Сливенъ се челъ, като се прѣтълкувалъ така: *гявура гявуръ денмиеджекъ*, т. е. *на безвѣрника безвѣрникъ нѣма да се казва.* Европа знаяла, че турското правителство не ще даде прѣдвиденитѣ въ хатихумаина правдини. И гърцитѣ сж почувствовали малко злѣ. Тѣ като знаяли, че турцитѣ не даватъ така лесно права, пъкъ като почнали да осѣщатъ, че и *идея—мигалаини* е почнала да исчезва *яко же димъ*, турили сж въ дѣйствие разнитѣ интриганства, лукавства, употрѣбили сж всички простени и непростени срѣдства, та дано само задушатъ всичко българско. Тѣ сж знаяли, че духовното заробване е прѣдтече на политическото. Служили сж си съ първенцитѣ българи. Тогава на чело на българската интелигенция, пакъ казвамъ е стоялъ Ст. Гидиковъ, който, като сгрупиралъ всички млади българи отъ града около себе си, възстанали сж като единъ човѣкъ противъ гръцкото духовенство. Въ 1857 год. Годиковъ и войводата Х. Димитръ се сдружаватъ. Послѣдний по онова врѣме е вече боравилъ съ пищовъ и ножъ. Тогава именно прѣстигналъ въ Сливенъ гръцкия владика да събира владишнината си. По обичая трѣбвало да служи въ църквата. На утрината въ недѣля, владиката билъ въ църквата „Св. Димитрий". Службата се почнала по обикновено му на гръцки езикъ. Хората били подготвени, главно отъ Гидикова. Нѣколко възрастни ученици дали сигналъ като протестирали да се чете на български, а слѣдъ това като се пакъ продължавало на гръцки, общо „вънъ," се чуло отъ народа и владиката билъ изгоненъ изъ църквата демонстративно. Послѣдний напустналъ Сливенъ до вечерьта. Отива въ Ямболъ, отъ кждѣто мислилъ пакъ да се завърне,

Х. Димитръ тогава му испраща съ нѣкой си попъ Юрданъ извѣстие, че ако се повърне обратно въ Сливенъ, ще испълне рѣката Тунджа. Гидиковъ се залавя съ уреждането на училищата ни. Отваря въ кѫсо врѣме народно читалище и ето че хлѣба за гъркоманитѣ въ Сливенъ се дигналъ на високо, но пакъ се намѣрилъ единъ, който усмѣлъ чрѣзъ единъ карманлийски вѣстникъ, издаваемъ въ Цариградъ, тая благородна инициатива на оная още пó-благородна душа.

Въ 1858 год. бѣхъ вече ученикъ Училищата тогава бѣха твърдѣ неуредени. За забѣлѣзване бѣше, че напослѣдъкъ тѣ се сдобиха съ двамина много добри учители Никола Бората и Сава Доброплодний.

Прѣзъ 1859 год. въ града дойде единъ медицински докторъ, гръкъ. Бѣше на държавна служба. Въ нравствено отношение тоя мѫжъ стоеше твърдѣ ниско, пъкъ и като гръкъ почна да интригува противъ българитѣ. Всичко това направи щото да стане прицѣлна точка на мнозина българи— патриоти. Най нетърпѣливъ отъ тия мнозина бѣ извѣстний отъ послѣ войвода Х. Димитръ, който не се забави да изсипи публично гнѣвътъ си надъ това ниско създание. На 5 августъ с. г. войводата по единъ искуственъ начинъ се привлече прѣзъ нощьта въ кѫщата му и го закла като овца, слѣдъ което забѣгва изъ балкана. На 19 срѣщу 20 декемврий въ града стана единъ доста забѣлѣжителенъ обиръ. Обра се единъ турски кадия. Обаче това бѣ дѣло на Панайота Хитова и то чисто хайдутско. Въ 1860 год. бѣха испратени двамина войводи въ града отъ българитѣ изъ Одеса, които да могатъ да повдигнатъ възстание въ Сливенъ, едноврѣмено съ търновското Чорбаджиитѣ обаче ги прѣдадоха на турцитѣ. Тия войводи се казваха Х. Ставри Х. Койновъ и Иванъ Кара-Панчевъ. Бѣха родомъ отъ Сливенъ. Послѣдния е билъ капитанъ отъ руската армия. По него врѣме около Сливенъ вързуваха четитѣ на Трънкинъ Георги войвода и Аджемъ Никола, обаче тѣ

имаха чисто хайдутски характеръ. Тогава азъ съмѣ билъ десеть годишенъ, но все пакъ като днесь се помня що за цвѣте бѣхъ. Страшенъ немирникъ, непослушенъ бѣхъ, човѣкъ авантюристъ. Тогава, когато извършахъ нѣкакъвъ бабаитликъ, да бия нѣкого или да ме биятъ, или въобще каквото и да бѫде, тогава само си отивахъ доволенъ у дома. Менъ ме не задоволяваха моитѣ връстници. Често ми се искаше да имамъ работа съ по-голѣми. Това и правѣхъ по нѣкога. Много хубаво помня, какъ веднажъ като се връщаха работницитѣ турци отъ голѣмата фабрика, азъ въоруженъ съ камъни, прѣцѣлихъ едного отъ тѣхъ и хлопъ въ кокалчето на крака. Прѣкриви се и изохка като смазанъ, ма съ турчинъ, а това, не ще съмнѣние, ми направи голѣмо удоволствие. Тогава чакъ веселъ и доволенъ търтихъ да бѣгамъ. Бармукъ баиръ нищо не ми се видѣ. Двамина отъ другаритѣ му ме погнаха, малко слѣдъ което се върнаха. Азъ се спрѣхъ на върха да си отпочина и насмѣя. Твърдѣ смѣщно ми се видѣ изрѣваването на турчина. Вечерьта, както всичкитѣ хора, така и азъ у дома си, веселъ и засмѣнъ, като всѣки побѣдитель. Зеръ връщахъ се отъ бойното поле. Още влѣзълъ не влѣзълъ въ кѫщи, майка ми и сестритѣ ми ме посрѣщнаха съ плачъ и заплашвания. Майка ми съ сълзи на очитѣ казваше: „Синко, не си вече за търпене! И съсѣдитѣ реватъ отъ тебе. Кой да се бие, кой да пукне глава, все ти. Не стига и това, ами почна да се сражавашъ и съ възрастнитѣ турци. Ами незнаешъ ли, че тѣ на човѣка главата отрѣзватъ? На хайдутитѣ войвода ли ще ставашъ?“ Нея вечерь азъ прѣкарахъ гладенъ, това бѣше наказанието ми.

Дѣтинството ми е прѣпълнено съ подобни примѣри. Все по това врѣме, баща ми материално твърдѣ много отпадна. Воденицата и фурната той продаде за да изплати дълга си къмъ А-бей. Ужасна сиромашия царуваше въ семейството ни. По-голѣмия ми братъ бѣше при господарь. Трѣбваше да напра-

вя и азъ сжщото. Ходилъ не ходилъ 3—4 години на училище, ето ме и вънъ отъ него, човѣкъ въ обществото. Памѣтна остана за мене тая година. Бѣше 1862, тъкмо тогава, когато докараха въ Сливенъ Аджема и Филипъ-Тотю, уловени въ Ново-Загорско. Избрахъ си занаятъ кундураджия. Често мѣнявахъ господаритѣ си. Зеръ остро чирясло въ торба не стои! Прилѣгаше ми да работя. Въ кжсо врѣме, азъ бѣхъ признатъ за калфичка. Почнахъ да работя съ надница, кждѣто намѣряхъ пó-насмѣтка. По едно врѣме бѣхъ налѣтиль на единъ господарь, който много измжчваше работницитѣ си. Работихме 6—7 души при него. По цѣла нощь трѣбваше да чукаме. Твърдѣ малко врѣме ни отдѣляше за спане. Вечерь късно, а утрина още спали недоспали, току викаше: „Хайде ставайте“! На часовникъ тогава не гледахме. Трѣбваше да работимъ до като се изгорятъ опрѣдѣленитѣ свѣщи.

Това врѣме бѣше врѣме на народния интересъ. Всичко тогава вървѣше въ пжтя си, всичко прóгресираше. Отъ една страна „Ора-кали“ и „тиха-барисъ“ исчезваха, отъ друга пъкъ четитѣ, които кръстосваха всѣко лѣто изъ сливенскитѣ балкани, отъ чисто хайдутски се обърнаха на възстанически. Това бѣше плодъ на врѣмето. Раковски, тоя апостолъ на свободата, посѣ сѣмето Той вдъхна любовь всѣкиму къмъ отечеството, като показа пжтя къмъ спасението. Агитацията за свободата на България се усилваще. За забѣлѣзване бѣше тогава четата на Панайотъ Хитовъ. Кой не е чувалъ за тоя хайдутинъ? Кой не е слушалъ за тоя възстаникъ, за тоя ратникъ за свободата на отечеството ни? Тия, които го познаватъ, както него, така и дѣлата му, казватъ: „Той бѣ готовъ да заколи и баща си въ балкана за злато но отъ послѣ даваше си и живота за свободата на отечеството.“ Пъкъ и това е твърдѣ вѣрно. Вѣрвамъ, че и самий той, който е покритъ съ бѣли косми нѣма да откаже това. По това врѣме Димитръ Топаловъ бѣше излѣзълъ съ 15—20 момчета и поискалъ

да се присъедини къмъ четата на П. Хитова. Послѣдний ги повърналъ, като имъ казалъ, че не е дошло врѣмето да се развѣва българския байракъ. Дѣдо Желю остана въ Сливенския балканъ да отвлича вниманието на турското правителство, а Панайотъ Хитовъ замина прѣзъ Стара-планина за Сърбия. Прѣзъ есеньта дѣдо Желю се готвеше да замине за Румания, но слѣдствие нѣкакви недоразумения убива самъ едного отъ другаритѣ си, единъ много добъръ и храбъръ момъкъ, който се казваше Ганю Шумналията. Това стана причина щото Гунчо [1]) да се отдѣли отъ четата на дѣда Желя, като остана и той въ балкана. Въ началото на зимата Стоянъ Бухалийски довѣжда Гунча въ Сливенъ. Настаниха го въ една отдѣлна стая отъ кѫщата на братия Щилианъ и Никола Минови. Азъ бѣхъ задълженъ да му отслужвамъ. Прѣзъ тая зима Гунчо изпрати човѣкъ въ Румания до брата си Стефана, съ когото да се съвѣтва. Тоя човѣкъ донесе извѣстие, че при пукването на пролѣтьта, войводата Х. Димитръ ще мине Дунава и ще развие знамето. Гунчо вземаше вече сериозни мѣрки, щото да може да вземе и той живо участие въ борбата. Той сполучи да обѣди и нѣколко момчета отъ казашкия алай, които обѣщаха при настѫпването на пролѣтьта да дойдатъ въ Сливенския балканъ. Всичко отиваше на добрѣ. Четата на Гунча броеше около 200 отборъ млади момчета, снабдени съ всички принадлѣжности за бой. Тия момчета не бѣха само отъ Сливенъ. Мнозина отъ тѣхъ бѣха изъ околнитѣ села. Пролѣтьта наближи. На 26 мартъ 1868 г. пристигнаха изъ Одринъ отъ казашкия алай Сава Великовъ [2]), Христо Дюкмеджия [3]) и Яни Димитровъ [4]). Тѣ бѣха въоружени. Гунчо распореди за становище Матейския балканъ, два часа на сѣверо-изтокъ отъ

---

[1]) Псевдонимъ на Илия Господиновъ отъ Сливенъ.
[2]) Родомъ отъ Сливенъ.
[3]) » » Карлово
[4]) » » Кръклисии

града. На 4 априлий, прѣзъ Томината недѣля, Гунчо съ часть отъ четата и Харбооло се отправиха за опрѣдѣленото мѣсто. Тамъ щѣха да чакатъ Х. Димитра за вдигане на възстанието. На отиване располагатъ се подъ султанскитѣ орѣхи при единъ студенъ изворъ въ камарскитѣ лозя. Имало ягне на шишъ и червено вино. Тъкмо прѣзъ това врѣме заминалъ единъ черкезинъ, извѣстенъ изъ околнитѣ села съ своя харсазлъкъ. Харбооло, безъ да му мисли, че е твърдѣ рано, убива черкезина. Гунчо възнегодувалъ, но нѣмало какво да прави. За това убийство беше арестуванъ пѫдаря на лозята. Божилъ Бошкооло се казваше тоя нещастникъ. Твърдѣ много бѣ изтезаванъ, слѣдъ това осѫденъ и на затворъ. Жена и дѣца оставени на произвола на сѫдбата. Турско правосѫдие! Четата остана прѣзъ лѣтото въ балкана. Съ нетърпение чакаха войводата. Всички вѣрваха, че щомъ пристигне Х. Димитръ и се развие знамето за свободата, България ще бѫде вече свободна. Мислили си го твърдѣ лѣсна работа. Къмъ свършекътъ на мѣсецъ юлий, неуспѣха на Х. Димитровата чета бѣше вече извѣстенъ. Всички се отчаяха. Двойца отъ тая чета бѣха хванати и докарани въ Сливенъ и трети единъ въ Котель, нѣкой си Ив. Сивовъ, когото слѣдъ 2 - 3 дена обѣсиха. Гунчо, като разбра за участьта на брата си Стефана и за фиаското, което прѣтърпѣ Х. Димитръ, поиска да дигне възстание въ Сливенъ за отмъщение. Сливненци обаче не се съгласиха, като го убѣдиха да се отложе за едно по-благоприятно бѫдаще. Това и стана. На 12 августъ, прѣди да се распръснатъ, нападнаха пощата въ околностьта на Сливенъ, въ мѣстностьта називаема „Джемдемъдере“ Ето че и спокойствието на турската полиция пакъ се развали. Потери, войска, всичко бѣше на кракъ. Въ града почнаха да обискиратъ кѫщитѣ на подозрѣнитѣ. Повече отъ 30--40 души бѣха нахвъргани въ затвора. Обискираха и нашата кѫща. Намѣриха брата ми у дома. Затвориха и него. Додѣто да се огърве и риза-

та отъ гърба си трѣбваше да продаде. И най-послѣ, къмъ края на 1869 год. се освободи съ твърдѣ тѣжки откупи. Азъ макаръ не толкова възрастенъ, бѣхъ въ течение на работата. Всичко това ме интересуваше не по́-малко отъ всѣки другъ, възмущавахъ, се не по́-малко отъ всѣки другъ, ето защо Сливенъ бѣше вече тѣсенъ за менъ. Търсихъ по́-широкъ просторъ. Отечество, свобода, силно ме вълнуваха, и ето защо въ единъ прѣкрасенъ день бѣхъ въ Браила.

Бѣлѣжки изъ живота ми въ Румания като революционеръ.

Слѣдъ като пристигнахъ въ Браила, намѣрихъ се съ войводитѣ дѣдо Желю и Никола Странджата. Разправихъ имъ за работитѣ по нашенско. Разказахъ имъ за моитѣ убѣждения и въобще, кое ме е тикнало задъ Дунава. Странджата ме настани въ една отъ стаитѣ, кѫдѣто живѣяха слугитѣ му. Тамъ трѣбваше да прѣкарамъ зимата, «а на пролѣть подъ байрякъ за свобода или смърть», ми казваше той. Кръстосвахъ изъ браилскитѣ добрѣ уредени улици. Тѣ бѣха прави и украсени отъ двѣтѣ страни съ богати здания, такива, каквито за мене бѣха просто чудесни Азъ неможахъ да имъ се нагледамъ. Стражари и войници, всички спрѣтнато облѣчени. Мечтитѣ за една свободна България залѣтѣха. Чувствувахъ неописуема радость. Пъкъ ето, че и коледнитѣ праздници наближаваха. Дойде сѫщо Нова-година Празднувахме Богоявление. Рано сутрината, камбанитѣ каниха благочестивитѣ християни на молитва. Народа се стече. Слѣдъ службата въ църква, християнитѣ, начело съ духовенството, отправиха се къмъ Дунава. Бѣхъ и азъ. Молитвата се почна въ най-голѣмъ блѣсъкъ. Слѣдъ думитѣ «Во Иордане Кръщающися» то-

поветѣ, приготвени за тая цѣль, загърмѣха. Музиката засвири Войницитѣ вземаха «напочесть». Духътъ у народа оживѣ, а Дунавъ гордо—гордо люлѣеше срѣбърнитѣ си вълни. Слѣдъ това циримонални маршове. Живи и блѣстящи бѣха тѣ. Подобна картина за пръвъ пѫть въ живота си виждахъ. Сърдцето ми трѣптеше. Поронихъ сълзи. Отъ радость или скръбь бѣха тѣ? — Да, и отъ радость и отъ скръбь. Какво щеше да бѫде, почнахъ да си мисля, ако нашето отечество бѣше свободно и въ тоя день двата православни народа въ Русчукъ и Гюргюво на двата срѣщоположни брѣга на Дунава излѣзатъ и тържествено отпразднуватъ тоя славенъ, за всѣкой християнинъ день! Но това бѣ мечта, която се разнесе въ момента, когато топоветѣ загърмѣха и музиката засвири. А това бѣ при втопяванието на кръста въ водата, както и по̀-горѣ казахъ.

Пролѣтъ дойдѐ, лѣтото се измина и зимата настѫпи, а работата, както се вили се протака. Измина се и втората година. Най-послѣ заловихъ се на работа съ Х. Георги Граблашъ, емигрантинъ

Прѣзъ единъ хубавъ день слѣдъ пладне, излѣзохъ да се расхадя изъ града. Срѣщнахъ изъ главната улица Никола Курито съ двамина още другари. Помежду имъ имаше турчинъ съ гъжва на главата. Водили го въ кѫщата на единъ турски циганинъ, живущъ въ Браила, нѣкой си Куртела, извѣстенъ съ своето богатство. Току-що бѣхме се спрѣли, прѣди да размѣнимъ 2—3 думи, ето, че и войводата дѣдо Желю минава край насъ и безъ да се спрѣ извика; «Защо я маяте още тая зелка, я идѣте малко къмъ края!» Слѣдъ това той бѣше вече заминалъ. Турчина разбра. Изгледа ни уплашено и попита за дѣда Желя. Казахме му, че е башъ войвода отъ комитета. Искаше му се да се раздѣли отъ насъ, но нѣмаше причини. Слѣдъ това запита за турското консулство накѫдѣ се намира. Единъ отъ другаритѣ ни — Георги Сланинковъ отъ гр. Котель — прѣбърза да каже, че

го знаялъ. «Да вървимъ за тамъ», каза турчина и тръгна разтреперанъ отъ страхъ. Всичко това бѣ оставило отпечатъкътъ си на устнитѣ му, които продължаваха да се нѣкакъ неволно движатъ. Ясно бѣше, че той по́-добрѣ е знаялъ консулството. Азъ се раздѣлихъ, минахъ прѣзъ булеварда, засукахъ се изъ една тѣсна улица и намѣрихъ Странджата на кафенето. Що си изпихъ поржчиното кафе и се каня да излѣза, съглеждамъ Курито, което търчеше съ извънредна бързина отъ къмъ царската градина прѣзъ улицата Липаскапска. Щомъ стжпа на прага на кафенето, блъсна съ голѣма бързина вратата и извика:

— Спасѣте ме!

— Какво има? попита го Странджата.

— Гонятъ ме отъ турското консулство.

Въ това врѣме кафенето се пълнеше съ българи.

Странджата ме помоли да го извѣда прѣзъ една вжтрѣшна малка врата, която водѣше въ хотела на Бабака. Що бѣхме се изкачили въ една стая отъ горния етажъ видѣхме, че консула заедно съ нѣколко полицейски, навлѣзи въ кафенето на Странджата. Ужасна врѣва се дигна Странджата изпжди консула и полицията вънъ отъ кафенето си. Послѣднитѣ поставиха прѣдъ кафенето стража съ заповѣдь, щото, ако излѣзе човѣкъ отъ тамъ съ турско облѣкло, да го откаратъ на полицията. Странджата се нѣкакъ намѣри на тѣсно. Коситѣ на главата му се бѣха изправили Веднага се распореди да донесатъ тайно единъ костюмъ хубави дрѣхи, една шапка, револверъ и кама. До като курито се прѣоблече въ новата си прѣмяна, азъ бѣхъ прѣдъ хотела съ файтонъ. Качи се Курито и всичко се свърши. Хората още не бѣха си разотишли. Минахме по срѣдъ стражата. Разправяше ми Курито, че щомъ дошли до турското консулство. турчина Мехмедъ ага влѣзълъ при консула. Тутакъ-си слѣдъ това излѣзълъ послѣдния и завикалъ Курито, полицаря му срѣщналъ, който го послѣдвалъ, му викалъ укорително. Курито отстѫпвалъ

назадъ. Консула забѣлѣзалъ, че се готви бѣгъ, пъкъ извикалъ: «тутонъ», а Курито турилъ въ дѣйствие всичкитѣ си сили.

Послѣдний имаше тънка снага, ръстъ високъ, лице мургаво и длъгнесто, очи черни маслинени, мустаци съвършено малки съ голѣмо чело. Когато се засмѣеше, ставаше страшенъ. Родомъ бѣше отъ Ески-Джумая. Лежалъ въ Русенския затворъ, отъ кждѣто избѣгалъ, а отъ тамъ на балкана. Ранилъ тѣжко Манкаленския каймакаминъ и най-послѣ намѣрилъ спасение въ Румания. Бѣхъ вече наедно съ него. Отидохме на чифлика на Стефанъ Бироновъ при Иванъ Костадиновъ родомъ отъ гр. Сливенъ, старъ хжшъ. Послѣдния ни прѣпоржча на Петраки Бироновъ и останахме на чифлика прѣзъ нея година. На пролѣтьта напустнахме съ Курито и се върнахме въ Браила, за да поразберемъ какъ отиваха народнитѣ ни работи. Когато пристигнахме, що да видимъ? Слѣдъ обѣсването на главния революционеръ В. Левски и Димитъръ Общия, цѣлата емиграция останала като безъ душа. Ходихме при Странджата да размѣнимъ нѣкол ко интересни думи, обаче намѣрихме го несгоденъ за подобно нѣщо. Той бѣше сириозно заболѣлъ. Охтиката немилостиво косѣше живота му. Знаяхме, че той е твърдѣ нервозенъ. Ето съ кое трѣбваше да се съобразѣваме. Слѣдъ това ходихме при дѣда Желя. Въ това врѣме, той уреждаше собствената си работа. Щѣше да захване да работи керемиди. Отъ всичко това ясно се виждаше, че въ Браила наново всичко е заспало. До вечерьта бѣхме въ Букурещъ. Движихме се изъ хубавитѣ му улици. Намѣрихме печатницата на Любенъ Каравеловъ. И тамъ сжщата пѣсенъ ни се изпѣ. Прѣседѣхме една седмица. Разбра се, че и Центр. революц. комитетъ бѣ тогава почти мъртавъ. Искаше ми се да отида въ Сърбия, да се позапозная съ Сръбския народъ, управлението и въобще съ наредбитѣ имъ. Раздѣлихъ се съ Курито, качихъ се на желѣзницата и въ кжсо врѣме бѣхъ въ

Питещъ. Тамъ останахъ день-два. Разхождахъ се изъ града. Той бѣше прѣкрасенъ балкански градецъ. Въ това врѣме запознахъ се съ твърдѣ много българи, между които и Петъръ Пехливанина, родомъ отъ Чирпанъ. Бѣше старъ хайдутинъ. Само на дѣсната си ржка имаше 18 рани отъ куршуми. Това запознаване ме накара да остана още за нѣколко дена. Той ми прѣдложи да взема участие въ едно тѣхно прѣдприятие, главната роль въ което играеше бивши единъ румански полиц. приставъ. Работата се състоеше ето въ какво: да се нападне и убие единъ богаташъ, а богатството му да се задигне. Азъ не се съгласихъ на тая чисто хайдутска работа. Отказахъ, като му дадохъ честна дума, че никому нѣма да откривамъ нищо по това. На другия день се отзовахъ въ Златина съ файтонъ. Слѣдъ една седмица, нѣкои отъ руманскитѣ вѣстници писаха, че въ Питещъ билъ нападнатъ нощно врѣме единъ гражданинъ и богатството му било отнесено. Малко слѣдъ това, Петъръ дойде въ Златина, а слѣдъ него единъ по единъ и другаритѣ му. Отъ менъ нищо вече не таяха. Всичко, което намислюваха да сторятъ, азъ трѣбваше да зная. Скоро слѣдъ това, тѣ извършиха другъ единъ хайдутлукъ. Въ Краюво заклаха мжжъ и жена, нѣмци по народность и имъ ограбиха богатството. Слѣдъ това трети единъ генераленъ хайдутлукъ извършиха въ Кара-калско, по заповѣдь отъ столицата. Отъ тамъ задигнаха около 5,000 наполеона. Румания е прѣпълнена съ такива шайки, които всѣкой день практикуваха своитѣ кражби, обири и убийства. Може-би Румания затова е наречена и «блажена страна».

За мене, наистина, Румания бѣше една блажена земя. Мислихъ си, че всичко по медъ и масло тече, както обикновено се казва. Тамъ си имаха собствено политич. управление, войска, училища, черкви и пр. Пъкъ имаха си и разни благотворителни учрѣждения. Трѣбвало да стжпя тамъ и да се увѣря, че всичко онова е било просто едно заблуждение.

Неможеше човѣкъ да не рони сълзи прѣдъ една такава жалка картина, тамъ кждѣто руманеца страдаше не отъ нѣкой първобитенъ азиятецъ, а отъ човѣкъ подобенъ на себе си, пакъ отъ руманецъ, отъ еднокръвния си братъ И тамъ народнитѣ прѣдставители въртѣха колелото на управлението. И тамъ имаше търговци прѣдприемачи отъ народнитѣ прѣдставители, които експлоатираха посрѣдствомъ разнитѣ учрѣждения, управители и началници. И тамъ законитѣ бѣха само написани на книга. И тамъ богатитѣ живѣяха за смѣтка на сиромаха. И тамъ, казано съ малко думи, всичко маждѣеше прѣдъ златото: и честь, и трудъ, и свобода. Значи и тамъ блаженствуваше онякойто е богатъ. Всичко отиваше по единъ неестественъ, по единъ развалснъ пжть. Обири, кражби държавни и частни, бѣха нѣщо обикновено. Друго едно нѣщо, което като червей ѣдеше сърдцето на държавния организъмъ, това бѣ разврата въ всичкитѣ си форми на грозотията. Позамислѣте се, и ще видите, че това крайно срѣдство е плодъ на обществената дѣятелность и въобще на практикуванитѣ наредби и обичаи. Послѣднитѣ сироти, може би и съ най-голѣма скърбь на сърдцето, сж бивали принуждавани да продаватъ себе си, собственото си тѣло за насжщния хлѣбъ. Лесно е да кажемъ «*развратници*», като се обърнемъ къмъ нѣкои такива окаяни и да ги облѣчемъ съ булото на позора, но я да се позамислимъ! Всички тия злини излазяха отъ ржцѣтѣ на крайно нещастнитѣ и то често за насжщния хлѣбъ, Това сж едни слѣдствия, на които причинитѣ лежаха въ държавнитѣ наредби, въ самото общество, което съставляваше тая клета държава, способна да създава окаяници, хора, които природата е захвърлила безъ милость на тая грѣшна земя.

Тамъ имаше ужъ конституционно управление, обаче тая конституция бѣ само написана. Народа нѣмаше воля, изборитѣ не бѣха свободни, нито пъкъ избранитѣ честни. При такива законодатели, естес

твено слѣдва, че и управлението ще бѫде още пò-безчестно. Ами кой не е чувалъ за руманскитѣ чокои, за полскитѣ крале, за дери-беювцитѣ?. Тѣ живѣеха като истински паразити. Бѣха хищни звѣрове. Безъ милость смучиха кръвьта на народа, като трупаха богатствата си на гърба на послѣдния. Тия сѫщитѣ обирници биваха закриляни отъ държавата и даже нѣкакъ насърдчавани. Плачътъ и страданията на бѣднитѣ оставаха гласъ въ пустиня. И всичко това, разбира се, клонѣше къмъ развала. Болния народъ търсеше лѣкъ за раната си. Той имаше нужда отъ срѣдства за да живѣе. Тамъ манна не пада. И сто защо трѣбваше да краде, да убива, да развратничи за да си добие. Тамъ имало единъ князь, който нѣкога е искалъ да унищожи робството, да създаде пò-благоприятни условия за живота. като тури кракъ на причинитѣ, които като слѣдствие създаваха злинитѣ. Тоя сѫщия стана жертва на мръсна рѫка. По заповѣдь отъ вънъ, той биде извѣргнатъ една нощь отъ прѣстола. Чужденецъ стѫпи тутакси начело на управлението, който ужъ се обѣща съ своята честна дума, че пълтъ и кръвь на народа става, като въ името на Бога и Светото Му евангелие се кле, че ще пази законитѣ и интереситѣ на страната.

Съ тѫга на сърдцето спомнихъ си историята на нашето минало: „Не изплащаме ли ний вече петь вѣка близо грѣховетѣ на старитѣ български боляри, които гладни за злато и слава, до крайность заслѣпени, вковаха въ вѣковни вериги отечеството ни! Всичко това не е ли гдѣто днесь то ни зове на борба кръвна, за да изкупимъ грѣховетѣ на старитѣ бълг. първенци! И всичко това не е ли да създадемъ една нова свободна България, такава като Румания, способна за единъ такъвъ ненормаленъ животъ, който ще ни довѣде до единъ пакъ такъвъ държавенъ отпадъкъ! - Да, пъкъ и не. Това е една задача, разрѣшението на която зависи отъ бѫдащето на прогреса у народитѣ. Прочее, това бѣше утѣшителното само».

Въ Златина прѣживѣхъ 10 мѣсеци между най—добритѣ приятели и патриоти, които вземаха живо участие по народнитѣ ни работи. Именуваха се Х. Никола и Х. Иончо Бобевски, отъ които послѣдний на скоро бѣше емигриралъ, слѣдствие работитѣ на Тетевенския комитетъ, който станалъ достояние на султановото правителство слѣдъ обирането на една поща.

Желанието ми да отида въ Сърбия на ново се породи. Прѣзъ м-цъ юлий 1875 година бѣхъ въ Краюво. Тамъ намѣрихъ единъ мой старъ приятель. Казваше се Петъръ Симеоновъ, македонецъ отъ Велесъ. Той ми съобщи новината, че въ Херцеговина било вдигнато възстание за свобода противъ толкова вѣковния врагъ на народитѣ по Балканския полуостровъ — Турчина. Разказахъ му, че отивамъ за Сърбия да се срѣщна съ П. Хитова за да изуча по отблизо реда по който се готви възстанието за свободата на нашето отечество — България. Петъръ изказа желание да ме придружи. Прѣстояхъ два дни още до като се прѣготви. Слѣдъ това качихме се въ трена за Турно-северинъ, а на другия день бѣхме въ Кладово.

Прѣбиванието ми въ Сърбия и участието ми въ Босненското възстание.

Въ Кладово имаше една чета отъ около 30 40 момчета. Тѣ бѣха изпратили свой пратеникъ въ Бѣлъградъ да иска разрѣшение отъ министерството за да минатъ границата и отидатъ на помощь на възстаналитѣ си братя въ Херцеговина. Също щѣха да искатъ и оржжие и др. срѣдства. Слѣдъ 4—5 дена получи се извѣстие, че се разрѣшава. Повечето отъ тѣхъ бѣха черногорци. Къмъ тѣхъ се присъеденихме и ние. Присъедениха се и други и цѣлата дружина въ Кладово вече броеше 80 души. Слѣдъ 15 дена потър-

сихме оржжие и бѣхме готови за пжть. Прѣминахме прѣзъ Бърза-паланка, Майданъ-пекъ, Пожаровицъ, а слѣдъ това стигнахме на единъ манастирь. За тая цѣль тамъ имаше събрани 280 души отъ разни народности: черногорци, харвати, бошнаци, нѣмци, сърби, македонци и 15—16 души бъ"гари. Въ тоя манастирь ни раздадоха оржжие. Обучавахме се 5—6 дена повечето на пристрѣлка. Мѣрихме на мишени. На 5 августь 1875 год. потѣглихме подъ прѣдводителството на единъ харватинъ, който се казваше Паничъ. На 6 сжщий вечерьта останахме близо до рѣката Дрина въ едно гористо мѣсто между Лешницъ и Лозница. Бѣше ни раздадено по 100 фишеци, заедно съ капсулитѣ и по една ока хлѣбъ. На 7-ий сжщий вь 4 часа сутриньта прѣминахме рѣката Дрина и бѣхме вече на границата на Босна. Тамъ издебнахме караула отъ трима души, като тѣ първи станаха жертва на това ни прѣдприятие. Потѣглихме къмъ юго-изтокъ, прѣзъ единъ стръменъ, обрасълъ съ гора баиръ, по направление къмъ Босна-сараюво. Бѣхме въ едно село на което жителитѣ избѣгали по планината. Запалихме 5—6 отъ колибитѣ му и продължихме пжтя си. Като се скитахме прѣдъ долини и балкани, вечерьта стигнахме на единъ манастирь. Три километра подъ манастиря се установихме, като поставихме и стража. Войводата ни съ 35 души отъ дружината отиде въ манастиря, отъ кждѣто ни изпрати една бъчовка съ ракия, около 50 литри. Разпрѣдѣлена бѣше между момчетата. Нощувахме тамъ. На сутриньта, едва що бѣше се показало слънцето на хоризонта, караулитѣ съобщиха, че потера войска иде отъ двѣ страни. Войводата направи бърза една рекогницировка, разпрѣдѣли дружината на отдѣлни единици, като остави едно отдѣление отъ 100 души въ резерва. Самъ той съ десетина души отъ дружината се възкачи на единъ близъкъ върхъ, отъ кждѣто почна да дава команда чрѣзъ тржбача. Мѣстностьта, която бѣхме завзели, бѣ нѣкакъ като планинска

котловина, продълговата, обрастнала съ едри букаци, които въ нищо не отстжпваха на старопланинскитѣ. Огъньтъ пламна, боятъ захвана и отъ двѣтѣ страни по линията. Това се протака до късна вечеря. Пушкитѣ ни бѣха белгийски, стара система съ капсули. Издаваха силенъ гърмежъ. Ритаха силно при изпразднуването имъ. Бияха на 200 - 300 крачки. Вечерьта, слѣдъ като се прѣкрати боя, войводата слѣзе доло, събра всичкитѣ части на дружината, разпита ги най напрѣдъ за останалитѣ имъ боеви припаси и слѣдъ като се увѣри, че тѣ бѣха почти на прѣвършване, каза, при всичко че не му разбирахъ добрѣ отъ езика, горѣ-долѣ слѣдующето: «Брача, не можемъ да останемъ тука. Неможемъ да отидемъ на друга страна по работа, понеже нѣмаме джипане. Насъ ни излъга сръбското правителство. Каза ни, че ние ще бждемъ само аванъ-гардъ, а слѣдъ насъ ще да отвори война за да избави нашитѣ брача, що плачатъ съ кървави сълзи отъ турский варваринъ. Ние сме си изпълнили дълга като хора, но то ни измами. Ето не се чува бученето на топа, тъй, че отъ тамо нищо не можемъ да чакаме. Най-добрѣ е да се върнемъ въ Сърбия догдѣто сме още близо. Да влѣземъ вкупомъ е невъзможно, защото пакъ ще трѣбва да бждемъ въ сражение съ турцитѣ». Дружината, безъ да мисли повече, още о врѣме се разпокжса на части по 20—30 души и почнаха да бродятъ по разни посоки изъ балканскитѣ стръмнини. Войводата, слѣдъ като издума послѣдне «прощавайте, брача!» мушна се изъ балкана съ 10—15 души по направление къмъ манастиря. Всичко се свърши съ това еднодневно сражение. Избавихме брачата християни, що плачаха съ кървави сълзи отъ турския хомотъ, като оставихме на бойното поле 45 души мъртви. Загубата отъ страна на неприятеля бѣше 3—4 пжти по-голѣма. Войводата и той си оми ржцѣтѣ, като Пилатъ, когато каза: «Какво да правимъ, слаби сме. Некадърни да продължаваме Виновни сж сърбитѣ. Излъгаха, че

ще ни полсѣдватъ». Тръгнахме и ние съ около 20 души за въ Сърбия. Нощьта бѣ тъмна като рогъ. На утрината, като се прѣброихме, останали бѣхме само 9 души. Другитѣ се бѣха изгубили изъ балкана. Рано сутриньта бѣхме на върха на едно продълговато бърдо, 2 часа далечъ отъ градеца Тузла, отъ кѫдѣто се виждаше много-добрѣ Сърбия съ градоветѣ Лѣшница и Лозницъ. Виждаха се още църквитѣ и другитѣ грамадни здания. При самото изгрѣване на слънцето можеше да се забѣлѣжи и движението на хората. Мислихме си, че всичко на добрѣ отива, че вечерьта свободно ще прѣминемъ границата, обаче работата не излѣзе така. Турцитѣ бѣха усилили пограничната стража, усилили бѣха още караулитѣ, удвоили и патраулитѣ си. Останахме като поразени. Цѣли 15 дена се скитахме така безъ храна. Почнали бѣхме да употрѣбяваме вмѣсто хлѣбъ, разни трѣви, като козя брада, а сѫщо и друго едно растение, което расте около коренитѣ на бука и има миризмата на лимонъ. Съ три листа е. Хранихме се сѫщо и съ буковия желадъ Така се изминаха тия 15 дни. Четирма отъ другаритѣ ни бѣха съвършено отпаднали. Тѣ бѣха вече сириозно болни. Най-послѣ рѣшихме да прѣминемъ границата, че каквото ще да става. Ударихме я на рискъ. Четворицата болни останаха. Тѣ бѣха примрѣли и отъ гладъ. «Богъ да ги чува», казахми си. Нощьта бѣше ужасна. До като слѣземъ до рѣката Дрина, трима още отъ другаритѣ ни паднаха на земята и неможаха да продължаватъ. Опростихме се, като оставихме и тѣхъ на сѫдбата. Когато бѣхме до рѣката, нощьта се бѣ прѣвила. Още 2 часа искаше за да съмне. Страхувахме се да я прѣгазиме, но най-послѣ се рѣшихме, слѣдъ като се прѣкръстихме. Работата излѣзе сполучлива, макаръ, че рѣката течеше твърдѣ силно. Нѣмаше дълбоки мѣста тамъ. Освободихме се най послѣ. Отъ радость едвамъ се помнихме. Бѣхме и ние свършили. За другарь имахъ само нѣкой си Тома, родомъ изъ Дебър-

ско. Той се разкайваше за дѣто не сме отишле при нѣкои овчари или говедари да се снабдимъ съ хлѣбъ поне.

— Станахме причина да измратъ отъ гладъ седемь души отъ нашитѣ другари, казваше той.

— Не сме виновни за това ний, му възразихъ азъ, виновни сѫ самитѣ сърби, които ни измамиха, като ни изпратиха ужъ аванъ-гардъ, като слѣдъ насъ щѣха да дойдатъ и тѣ. Пъкъ ако бѣхме се явили на нѣкой овчарь или говедарь отъ кѫдѣ можехме да знаемъ, че е християнинъ и можехме ли да вѣрваме, че нѣма да бѫдемъ издадени?

Зората се бѣше едва показала, когато ние се прѣвлѣкохме до единъ доста широкъ пѫть въ Сърбия. Бѣхме като змии прѣбити. Тръшнахме се на земята като мъртви. Гладътъ въ най-ужастната си форма ни бѣше станалъ и господарь и врагъ. За добра честь наскоро мина единъ сърбинъ съ каруца впрѣгната съ два коня. Помолихме го да ни даде малко хлѣбъ. «Нѣмамъ, ни отговори той, Варошитъ е близо». Помолихме го да ни качи въ колата си. Той се съгласи, като срѣщу това му обѣщахме по единъ динаръ. Занесе ни въ Лешницъ на единъ ханъ, гдѣто едва ни снѣха отъ колата. Разказахме на газда, гдѣто бѣхме слѣзли, какъ стои работата. Той не се забави да съобщи въ управлението, отъ кѫдѣто слѣдъ малко дойде единъ чиновникъ и докторъ. Послѣдний, слѣдъ като ни внимателно прѣгледа, даде ни рецепта за лѣкарство. Каза ни, че лѣкарството трѣбва да употрѣбимъ, прѣди да се нахранимъ, щото да може на празенъ стомахъ да укаже своето влияние. Заповѣда се на газда да ни се дава за храна всичко, каквото искаме. Обаче трѣбваше да се помни, че съ малко храна ще почнемъ, като постепено я увеличаваме.

— Имате ли пари? ни попита чиновника, съвършено вежливо.

— Твърдѣ малко, му отговорихме.

Заповѣда на газда да ни дава всичко потрѣбно за живѣене, срѣщу което да не ни иска никакви пари. Работата бѣше вече въ реда си. Настанихме се въ една стая. Пръвъ пѫть лѣкарството неможа да ми подѣйствува. До вечерьта указа своето влияние и азъ се освободихъ малко. Главоболието прѣстана. Ядохъ супа месяна. Добрѣ прѣкарахме първия день. На другия пъкъ, доктора наново ни прѣгледа, като ни разрѣши да ѣдемъ обикновено и то каквото пожелаемъ. Прѣдписа ни ново лѣкарство за усилване на кръвьта. Надѣждата, щото въ кѫсо врѣме да поправимъ здравето си, бѣше голѣма. Доктора ни разказваше, че буковия желадъ, който сме ѣли, съдържалъ силенъ танинъ, като ни увѣряваше, че, ако сме продължавали още день-два да го употрѣбяваме, щѣли сме да пропаднемъ като другаритѣ си. Азъ бѣхъ се доста поправилъ, само главата често ме наболѣваше. Така се изминаха 12 дена отъ като бѣхме дошли въ Лешницъ. Нищо незнаяхме за останалитѣ си другари. Една зарань дойде Петъръ Симеоновъ. Като се видѣхме, останахме вкаменени. Радостьта бѣше голѣма. Петъръ като се научилъ, че отъ дружината има болни, дошълъ да ги види. Той остана при мене 2—3 дена.

— Я ми разкажи какво стана съ васъ въ тъмнината? Какъ ни изгубихте? го запитахъ азъ.

— Слѣдъ като се раздѣлихме по неволя, захвана той, въ оная мрачна нощь и слѣдъ дълго скитане изъ тъмнината, осъмнахме близо до Тузла. Отправихме се къмъ западъ. Близо до Бѣла се смъкнахме до рѣката. Не сѐ рѣшихме да я минемъ. Върнахме се. Скитахме се още 2—3 дена, до като гладътъ съвършено ни надви. Отидохме на една кошара. Земахме хлѣбъ, заклахме и едно яре. Работата не бѣше обаче тъй блѣскава, както ни се прѣдставяше. Овчара ни издалъ. До вечерьта бѣхме нападнати отъ потера и слѣдъ една кѫса прѣстрѣлка, двоица отъ другаритѣ паднаха мъртви. Останалитѣ сполучихме да се от-

тѣглимъ на върха на планината. Въ това врѣме тройца отъ другаритѣ ни се изгубиха. Останахме само четирма. Прѣди 3 деня сполучихме да прѣминемъ границата и до днесь стоимъ тука, за да се нѣкакъ поокопитемъ, братко! Априличали сме на мършави вълци.

— Дали е дошло врѣме да се занимае вънщния свѣтъ нѣкакъ по-сириозно съ сждбата на нашата клета България? Дали е вече обърнато вниманието му? запитахъ го.

— Какво да ти кажа, брате, захвана той. Тъкмо тогава, когато сръбското правителство обѣщаваше да послѣдва четитѣ, тъкмо тогава кралъ Миланъ намѣрилъ да се жене. Въ Сърбия велика свадба. Смѣшно наистина. Тозъ, който стои на прага на ада, не вижда, незабѣлѣзва, или по-добрѣ, не иска да види тѣглилата и охканията на страждающитѣ, та камо ли една Англия или която и да е друга велика държава, може да бжде въ положение на работата! Който го боли, той знае какво нѣщо е болѣжка.

— Не е ли за чудо, Петре, дѣто дойдохме да помагаме на измжченитѣ брача? Тѣжко и горко на тоя, който е принуденъ да чака помощь отъ народъ, който носи изгнили сърдца!

Петъръ ми забѣлѣза да не говоря повече по сжщия адресъ. Възможно било да се произвѣде и нѣкой скандалъ

На другия день, хванахме кола и отпжтувахме за Шабацъ. Не бѣше повече отъ 25 30 к. м. Минахме покрай 3 ханчета. Прислужницитѣ въ тѣхъ бѣха все жени, които най-любезно приемаха своитѣ гости.

— Видишъ ли, казвамъ на Петъръ, пжтя на прогреса, както се разбира, сега за сега е единъ и сжщъ. Въ Румания разврата е достигналъ една висока точка, а Сърбия крачи съ исполински стжпки къмъ него. Не показва ли това, че и Сърбия е вече една отпаднала, оголена, въобще за съжаление страна, и то имено сега, когато тя се ползува съ политическа свобода? Значи въ сегашно врѣме една такава свобода,

за каквато ний ратуваме, не е сигурна гаранция за прѣуспѣването на страната.

— Но, нѣма ли да се съгласишъ, че свободата е необходимо нуждна, и че тя стои на първо мѣсто?

— Какъ не! Не искамъ това да кажа, бачо Петре! Едно нѣщо има. Хората, които съставляватъ една държава трѣбва да бѫдатъ хора съ човѣшки чувства и да иматъ онова, което се нарича сърдце. Само тогава е блажена страната.

Два часа прѣди да засѣдне слънцето, ний бѣхме вече въ Шабацъ. Мене много ми се хареса тоя градъ. Втори слѣдъ Бѣлъ-градъ бѣше. Слѣзохме на единъ хотель при самата скеля на рѣката Сава. Тамъ намѣрихме още 5 души отъ другаритѣ си. Образувахме една дружинка. Вечерьта, слѣдъ като се нахранихме въ ресторанта, минахме въ газиното на сѫщи хотель. То бѣше едно отъ най-добритѣ въ града. Въ него се събираха и сръбскитѣ младежи отъ по-висшата класа на тоя градъ. Дружината бѣ насѣдала на една маса. Забесѣдвахме за сражението и послѣдствията. Разговора ни възбуди въ тая сръбска интилигенция чувството на патриотизмъ. Учтиво почнаха да ни изглеждатъ. Поприближиха се къмъ насъ. Пожелаха да се запознаятъ съ насъ и взематъ участие въ разговора. Слѣдъ всичко това, сръбско пиво почна да се разлива по маситѣ.

— Вие отъ дека сте, господине? се обърна единъ къмъ Петра

— Азъ съмъ башъ отъ Стара-Сърбия, отъ вароша Велесъ.

— А вие, господине? се обърне къмъ мене, като си подаваше рѫката да се рѫкуваме.

— Азъ съмъ башъ отъ Стара-България, отъ гр. Сливенъ.

Втренчиха очи и нѣкакъ съ недовѣрие по изгледваха.

Рѫкуването се продължаваше съ всичкитѣ другари все Старо-Сърбиянци. Кой отъ Велесъ, кой отъ

Битоля, отъ Враня, Струга или пъкъ Охридско. Само азъ отъ башъ Стара-България останахъ. Пивото изобилствуваше, разговора се усили, а брачата сърби обѣщаваха, че на пролѣть, ако здацъ Богъ, ще вематъ живо участие за освобождението на християнитѣ отъ тиранина турчинъ. Наздравица се пияха. «Да пукне турчина», се чуваше. Почнаха да се псуватъ турскитѣ 350 отци.

Азъ смушкахъ Петра да си понакриви калпака. Накривихъ го и азъ.

— Има се надѣжда, забѣлѣзахъ азъ почти шепнешкомъ на Петра, ще ни освободятъ сърбитѣ на пролѣть.

Станахъ съ чаша въ ржка, обърнахъ се къмъ брачата и съ единъ твърдѣ доволенъ тонъ казахъ: «Брача, азъ не мога да изкажа признателностьта си къмъ васъ, които вѣрвамъ съставлявате ядката на града, за гдѣто изказахте съчувствие къмъ светото дѣло, за което ний ратуваме. Нѣма нищо по-мило на единъ възстаникъ освѣнъ да убива неприятели въ балкана, а въ кръчмата да се срѣща съ хора, които съ чаши въ ржка да изказватъ съчувствие къмъ сждбата му и вематъ участие въ дѣлото. Вѣрвамъ, до като има хора като васъ изъ газиното, турчина лѣсно ще го пропждимъ чакъ до Мека и Медина».

Дълго врѣме се още разговаряхме. Два-три часа бѣхме вече на масата. Историята на сръбския народъ се разбърка. Царя Душана, Лазара и пр. се припомниха. Почнаха да търсятъ сръбската граница чакъ до Маркова врата, Търново и пр. Почти цѣла България, и Македония влѣзоха въ прѣдѣлитѣ на тѣхната велика държава-Сърбия. Всичкитѣ околни народи за тѣхъ бѣха все сърбски.

— Ако здацъ Богъ на пролѣтъ всичкитѣ ще освободимъ и наша сръбска държава ще бжде, каквото е била при царя Душана и Стефана.

— Вие освободихте всички за смѣтка на великата сръбска държава, а на насъ Българитѣ какво ще

оставите? Вий вземахте почти цѣла България, забѣлѣжихъ съ насмѣшка азъ, като станахъ на крака.

Спогледаха се единъ други и то твърдѣ съмнително, пъкъ тогава единъ отъ тѣхъ ме запита и то съ единъ доста сириозенъ тонъ.

— Що е то българинъ и България?

— Щомъ излѣзите отъ прѣдѣлитѣ на сегашна ваша Сърбия, ще стжпитѣ въ една земя, която се нарича България и се населѣва отъ българи, потомци на Симеона великий.

— Не сме чели въ сръбска история за бугари, нито въ джоографията за бугарско царство, каза единъ отъ стоящитѣ.

— Въ вашата история и джоографията може да нѣма нищо писано за България и за бълг. народъ, обаче въ нашата българска история е казано. че бъл. царство въ врѣмето на старитѣ бълг. царе се е простирало между рѣката Дунавъ на сѣверъ, Бѣлъ-градъ на западъ, срѣдиземно море на югъ и черно море на изтокъ.

Всичко това бѣ достатъчно да раздразни хайванскитѣ страсти на тия изтрити сърби, а псувнитѣ почнаха да се сипятъ по адресъ на *българскитѣ 350 опици*. Работата дойде най-послѣ до бой. Другаритѣ, макаръ и да се казваха старо-сърбиянци, нищо не имъ прѣчеше да откриятъ своитѣ вжтрѣшни възмущения и да излѣятъ своя гнѣвъ върху тая сганъ отъ сръбска пияна интелегенция. Страшна врѣва се подигна. Цѣлъ скандалъ бѣ вече. Довтаса полицията съ своитѣ пандури и работата се пооталожи. Почнаха да ме наричатъ сръбски циганинъ, вѣроятно защото съмъ възчеренъ. Полицията нехаяше и съ удоволствие гледаше на това. Хотелджия забѣлѣжи на тия пандури, че тѣ трѣбва да се държатъ като полиция. Тогава чакъ работата взема другъ край и послѣдната покани брачата за дома имъ. На сутриньта, 2 часа прѣди да се съмне, вратата на хотела се захлопа. Това бѣха

трима пандури. Казаха ни, че още сжщата утрина трѣбвало да напустнемъ града Шабацъ.

— Защо така, го запитахме.

— Такава заповѣдь има отъ началството. А повече защо не знаемъ,

Пандуритѣ стояха до като се прѣготвимъ и послѣ ни изпратиха за Бѣлъ-градъ съ парахода. Работата се уреди Това бѣше единственото параходче, което циркулираше между Шабацъ и Бѣлъ-градъ.

Въ парахода нѣмà повече отъ 20—30 души пасажери. Почти всички бѣха сърби. По рѣката нищо не се забѣлѣзваше, освѣнъ 3—4 воденици. Параходчето никадѣ не се запирà. Вечерьта 3 часа прѣди да заседне слънцето, стигнахме на пристанището при Бѣлъ-градъ. Слѣзохме и се опжтихме въ града за да намѣримъ хотела за квартируване. Прѣминахме прѣзъ главната улица и се настанихме въ хотелъ «Терзия». Прѣдъ хотела имаше една голѣма чушмя съ 5—6 чучура. Настаниха ни въ стая № 13 на горния етажъ съ прозорци къмъ лицето на главната улица. Бѣше добра, голѣма и лѣсно провѣтрима. Слѣдъ това запитахъ хотелджията да ли познава Панайотъ Хитовъ и кждѣ живѣе?

— Твърдѣ добрѣ го познавамъ, ми отговори хотелджията. Кжщата му не е твърдѣ надалечъ.

— Ако е възможно, господине, позволѣте на единъ отъ слугитѣ си да ме придружи до тамъ.

— Защо не? ми се отговори и опрѣдѣли за тази цѣль едно отъ момчетата.

Послѣдното ме повѣде. Тръгнамхе по направление къмъ сѣверъ и слѣдъ малко скитане изъ кривитѣ турски улици близо до калето се отзовахме до вратата, която ни трѣбваше. Похлопахме. Вратата се отвори. Една госпожа се яви прѣдъ насъ.

— Тука ли е, госпожо, г-нъ П. Хитовъ? я запитахъ.

— Не, отговори тя вежливо. Вече една седмица какъ е заминалъ за Букурещъ,

— Благодаря Ви, госпожо, сбогомъ, като направихъ поклонъ.

Слѣдъ това азъ потѣглихъ, вратата се затвори. Пъкъ азъ наново се спрѣхъ твърдѣ смутенъ. Чувствувахъ въ момента и радость и скръбь. Помислихъ си, че съ отиването на Хитова въ Букурещъ, народнитѣ ни работи сж въ реда си. Слѣдъ това менъ ме безпокоеше мисъльта, да не би сръбското правителство стане диктаторъ и лостъ на това движение! Зеръ то дава заплата Хитову! Пъкъ по-рано читательтъ знае, че азъ имамъ едно много лошо мнѣние за тоя народъ. Подиръ това спомнихъ си, че срѣдствата за живѣне съвършено липсуваха. Нито пара имахъ въ джеба си. Имахъ надѣжда за това въ Хитова. Ледени тръпки ме побиха. Тѣлото ми трѣпереше. А, че и никого не познавамъ въ града! Пръвъ пжть отивахъ тамъ. Слугата забѣлѣжи това мое вълнение и ме запита:

— Да не би, господине, Ви е станало лошо? Какъ така изведнажъ посърнахте?

— Не, не. нищо не ми е, му отговорихъ.

Азъ за да прѣкрия всичко онова, съвършено прѣдпазливо размѣнихъ разговора. Обърнахъ се къмъ слугата.

— Защо така тия улици сж оставени безъ планъ и сж съвършено криви?

— Тѣ сж турски, на които жителитѣ едва прѣди нѣколко години сж се изселели.

— Тѣ сж съвършено мръсни.

— Не ли знаете, че турцитѣ живѣятъ като свини, каза момчето.

До като размѣнявахме тия думи, хиляди мисли лѣтѣха въ главата ми. Най-много ме вълнуваше безпаричието. Знаяхъ, че и въ другаритѣ ми нѣмаше нито пара. Запитахъ слѣдъ това момчето;

— Има ли тукъ градинари?

Да, има, господине, отговорито.

Бѣхме тръгнали. Излѣзохме на главната улица,

По моето желание, момчето ме насочи към бараките, където продаваха зеленчук. Намерих там много градинари. Спрехъ се при единъ доста възрастенъ человекъ.

— Отъ кжде сте родомъ, господине? го запитахъ. Ще ли си ходите скоро?

— Да, да, господине, ми каза, още десетина — дена до като продамъ зелето, пъкъ ще отпжтувамъ за родината си, клетата си родина! И вие сте отъ България, не ли?

— Отъ тамъ съмъ, господине.

Когато чу думитѣ «отъ тамъ», подаде ми едно триножно столче, като ме покани:

—Заповѣдайте, господине!

Азъ сѣднахъ на това столче въ бараката на тоя градинарь. Разговора се започна. Разправихъ му какъвъ човѣкъ съмъ азъ и отъ кждѣ съмъ За щастие този человѣкъ излѣзе приятель на баща ми. Казваше се Стоянъ, родомъ бѣше изъ Еленскитѣ колиби. Говорихме много. Той излѣзе твърдѣ любезенъ. Разправихъ му за финансовата криза, която сжществуваше въ менъ и другаритѣ ми. Бай Стоянъ ми даде голѣми обѣщания. Чувствувахъ се радостенъ. Бѣше се смръкнало. Раздѣлихъ се съ градинаря. Що бѣхъ влѣзълъ въ хотела, другаря ми Стефанъ Станковъ, родомъ отъ Куманово (Македония), ми каза, че отъ полицията идвали да ме дирятъ.

— Какво отъ това, му отговорихъ. Я гледайте си работата. Пуста сръбска управия.

Влѣзохме слѣдъ това въ ресторанта. Още всичкитѣ другари не бѣха се прѣбрали на вечерь. Въ това врѣме бай Стоянъ дойде и ме повика на страна. Даде ми 30 динаря. Безъ да дочака да изкажа своята благодарность, той си отиде. Заповѣдахъ за вечеря. Тя бѣше готова. Другаритѣ се събраха. Нахранихме се. Слѣдъ това единъ отъ послѣднитѣ изкава желание да се оттѣглимъ въ стаята, за да си поотпочинемъ нѣкакъ по-добрѣ. Удобрѣно бѣ. Отидохме въ

стая № 13, опрѣдѣлена за насъ. Разположихме се бизъ-безе. Завѣде се разговоръ за повѣдението, което води человѣколюбивата християнска Европа, по отношение интереситѣ на християнитѣ на Балк. полуостровъ. Прѣдставяхме си, какво ще бжде на пролѣть, когато всички огнетявани отъ турския разбойнически режимъ подигнатъ знамето за свободата. Мислихме си какво ще стане съ тоя проклетъ турчинъ, който ни е измжчвалъ близо петь вѣка. Изморявахме фантазиитѣ си. Веселяхме се. Въ това врѣме полицейския приставъ влѣзе въ стаята, като изговори моето име.

— Азъ съмъ човѣка, за когото питате, му отговорихъ.

— Бждѣте готовъ, господине, продължи той, щото още утрѣ да напустните Сърбия.

— Всички сме съ това намѣрение, каза единъ отъ другаритѣ. Мислимъ да отпжтуваме за Румания, обаче сега-за-сега срѣдствата не ни позволяватъ

Пристава забѣлѣжи, че това се отнася само до мене, като допълни, че другитѣ можели да останатъ.

— Е, добрѣ, господине приставе, но азъ не мога се помръдна отъ тукъ безъ пари, съ единъ сириозенъ тонъ му казахъ азъ. Имамъ изразходвани не помалко отъ 10—12 дуката за четата. Смѣтката е въ другаря ми Петъръ. Слѣдъ като ми ги изплатите, ни минута ще се маямъ въ вашата Сърбия.

— Не зная, възрази той. На когото сте дали, отъ него ги търсѣте. Думата ми е, че утрѣ трѣбва да напустнете Сърбия.

Слѣдъ като издума това, излѣзе отъ стаята навънъ.

На утрината рано се яви единъ стражаръ прѣдъ насъ и ни попита да ли има и други освѣнъ мене да желаятъ да отидатъ въ Румания. Отговори му се, че всички желаемъ, съ изключение на Петъръ Симеоновъ, който ще остане да събере паритѣ изразходвани за издържане на четата. Стражара излѣзе,

Слѣдъ малко се яви пакъ, като носеше 9 билети, съ които трѣбваше да се качимъ на парахода, за да отпжтуваме до Оршевъ. Волею-неволею, трѣбваше да напустнемъ тая човѣколюбива Сърбия, безъ да ни се заплати онова, което е изразходвано за нейна смѣтка.

Наново за Румания и падането въ плѣнъ при Ада-кале.

Сутринята рано се качихме на парахода, който трѣбваше да ни извѣде на една австромаджарска скеля. Врѣмето бѣше много облачно, пъкъ и доста студено. Настанихме се въ една отъ камаритѣ на парахода. Прѣзъ цѣлия день почти не излазяхме на вънъ. Въ парахода имаше между другитѣ пжтници и единъ арапинъ, който забавляваше другаритѣ. Надхвърляха му разни надсмѣшки. Единъ му викаше: «Арапъ ефенди, тоя параходъ никакъ не прилича на турскитѣ». Другъ пъкъ продължаваше: „Ба, въ тоя параходъ можешъ и хоро да играешъ, но въ турскитѣ това е невъзможно. Щомъ се качишъ тамъ, единъ мили нимецъ съ десетина конои те настанява да седнешъ на едно мѣсто, а щомъ мръднешъ или станешъ отъ мѣстото си, изведнажъ нѣкой отъ коноитѣ, които само наблюдаватъ пжтницитѣ, ще ти извика и ще те застави да не мърдашъ, за да не изгуби парахода равновѣсието си. Па ще ти каже: «Пашинъ гюру, хичъ не му мислишъ, че ще потъне парахода»! и пр. Цѣлия день се така измина. Мръкна се. Парахода се спре на скелята при самия Оршевъ. Излѣзохме отъ парахода и веднага се отправихме за румънския градецъ Верчирово, който се намираше на разстояние 7 8 к. м. Снѣгъ валѣше размѣсенъ съ ситенъ дъждецъ. Тънъкъ сѣверенъ вѣтрецъ полъхваше. До като стигнемъ до границата потънахме

въ вода. Що бѣхме се качали на мосчето, руманската стража ни посрѣщна съ въпроса: „Чини сънътецъ вой?“ [1]) — „Омени буни“, [2]) отговорихме ние. Стражата ни отправи къмъ караулния домъ. Тамъ ни посрѣщна капитанина, който най-внимателно ни разгледа отъ главитѣ до петитѣ. Ний си бѣхме, разбира се, въоржжени. Той се нѣкакъ смути. Послѣ, като се обърна къмъ насъ, каза ни, че ималъ заповѣдь да не прѣпуща подобни хора прѣзъ тоя пунктъ. Спогледахме се единъ другъ, замръзнахме на мѣстата си. »Ами сега какво ще правимъ?« помислихме си ние. Нощьта бѣше тъмна. Лапавицата продължаваше да се усилва. Кждѣ можахме да прѣнущуваме? На открито небе, твърдѣ трудно бѣше. Обърнахме се къмъ капитанина съ молба, въ името на човѣколюбието, въ името на не знамъ кое си, да ни позволи да прѣнощуваме само тамъ, пъкъ ще му търсимъ лѣснината на другия день. Капитанина изглеждаше дѣйствително на добъръ човѣкъ. Съгласи се на нашата молба, като поиска да придадемъ оржжието си. Съ готовность извършихме обезоржжаването. Заповѣда на войницитѣ слѣдъ това да изпразднятъ креватитѣ около печката и да накладятъ огъня добрѣ. Стана повече отколкото се надѣвахме. Изсушихме дрѣхитѣ си и стоплихме добрѣ тѣлата си. Спахме нея нощь спокойно. Разсъмнуваше се. Дъжда продължаваше да вали. Стѣгнахме се за пжть. Намислихме да се върнемъ за Оршевъ и отъ тамъ да минемъ Дунава за въ Текия. Вземамхе обратно оржжието си, поблагодарихме на капитанина за гостоприемството му, пъкъ потѣглихме. Що бѣхме изминали 250 крачки надъ Ада-кале намѣрихме единъ лодкаджия сърбинъ. Именуваше се Никола. Старичъкъ бѣше. Казвахме му дѣдо Никола, Познаваха го нѣколцина отъ другаритѣ.

[1]) Коя стелвие?
[2]) Добри хора.

— Принасяшъ ли ни отсрѣща, дѣдо Никола и колко ще ни вземешъ? каза му другаря Димитъръ.

— Съ удоволствие, отвърна той. Ще ми заплатите срѣщу това 3 динаря.

Троица отъ другаритѣ ни не се съгласиха. Страхуваха се, защото врѣмето бѣше зло, при това и лодката бѣ малка. Останалитѣ 6 души се нахвърлихме въ лодката и потеглихме. Когато бѣхме надъ Ада кале, ненадѣйно буря избухна. Почнахме да се плашимъ, лодката ще се обърне. Бурята по̀-силна ставаше.

Пусни лодката, дѣдо Никола, по течението на Дунава около Ада-кале, казвахме му ний.

Една нощ бѣхме се запрѣли на сушата до калето изнеднажъ, като гърмотевица нѣщо блѣсна прѣдъ насъ. Това бѣха около 20 щика опрѣни на гърдитѣ ни. Дѣдо Никола падна въ лодката. Другаря ни Иванъ Тодоровъ, родомъ отъ Вранянско, изрѣва силно, а водата се готвеше да понесе лодката. Единъ отъ войницитѣ, (низаминъ) олови Ивана, като извика: «Теслимъ олунъ».[1] Свършихме се. Стихия! Какво е това нѣщо! Борихме се съ нея, надвихме й. Ний бѣхме на сушата. Имаше нѣщо още по̀-мрачно, още по̀-силно, още по̀-студено, това бѣ свирепостьта на турчина, това бѣха щиковетѣ, опрѣни на нашитѣ гърди. Кой би могълъ да противостои? Какво можеше да се прави въ тая минута? Можеше ли човѣкъ да диша? Можеше ли да мисли? Това бѣ стихия надъ стихиитѣ. Стихия видима, стихия жадна да погълне своята жертва. Това бѣше една яма, въ която вече бѣхме потънали. Гърдитѣ на другари ни Ивана бѣха облѣни въ кръвь. Види се неволно бѣ прободенъ отъ единъ щикъ. Раната не бѣ опасна. Надъ дѣсната мишка около 5 м. м. дълбока. Повѣдоха ни. Ний бѣхме стадо. Отправихме се къмъ калето. То се намираше на около 20 метра далечъ на сѣверъ отъ брѣга. Влѣзахме въ

[1] Прѣдайте се!

единъ подземенъ тунелъ, който се завъртваше малко къмъ западъ, а послѣ къмъ юго-западъ. Тъмно като рогъ бѣ. Тѣсенъ и пъленъ отъ двѣтѣ страни съ мазгали. Не бѣше твърдѣ дългъ. Нѣмаше повече отъ 70—80 метра. Скоро излѣзохме на другата страна на калето. Свѣтлината блѣсна. Прѣдъ насъ стояха разни видове постройки: кѫщи, дукяни и пр. Чауша, заедно съ войницитѣ, които държаха пушкитѣ си зарѣзани и готови за стрѣлба, засукаха къмъ западъ. Тамъ се намираше управлението. Тамъ бѣше и мюдюрена. Това здание бѣ двуетажно, паянтено. Управлението се помѣщаваше въ горния му етажъ. Бѣхме прѣдъ мюдюрена. Имаше още двама агашетени. Поканиха ни да си придадемъ орѫжието, а заедно съ това и всичко друго, като пари, книжа и пр. Изпълнихме въ точъ заповѣдьта. Мюдюрена повика единъ стражаръ, който ни повѣде на вънъ. Завѣде ни въ едно отъ кафенетата, които бѣха разположени наоколо. Седнахме. Стражара даде заповѣдьта си да ни се направи по едно кафе. Що бѣхме си изпили кафето, другъ стражаръ дойде да ни повѣде наново за управлението. Тогава се научихме, че оня день билъ първия отъ най-свѣтлия имъ религиозенъ праздникъ — рамазана. Стражара ни прѣдстави прѣдъ мюдюрена. Послѣдний даде заповѣдь да ни раздѣлятъ. Слѣдъ това почна се изслѣдването. Единъ по единъ ни викаха и питаха. Послѣ ни събраха наедно и ни се каза, че слѣдъ два дена щѣлъ да дойде отъ Видинъ шлепъ [1]), съ който ще ни изпратили на видинския мютесарифъ-паша бакшишъ за да ни обѣсели, понеже сме били башъ комити, дювлетъ душманларъ. Ние му отговорихме, че голѣма грѣшка се прави дѣто ни наричатъ комити, че ние сме добри хора, работници сме и неразбираме даже какво е това нѣщо комита. Казахме му, че паспортитѣ ни сѫ въ господаритѣ ни, че мислѣхме часъ по-скоро да си разчистимъ смѣткитѣ съ послѣднитѣ и да си тръгнемъ. А пъкъ кол-

[1]) Голѣма лодка.

кото за оржжието, казахме, че си го носимъ за самоотбрана, да се пазимъ отъ лоши хора, които изобилствуватъ въ Румания. Мюдюра даде заповѣдь да ни отвѣдатъ въ затвора. Откараха ни въ една подземна тъмница, построена само отъ камъкъ, която се освѣтляваше отъ 2—3 малки около тавана прозорчета. Послѣднитѣ, вѣроятно служиха за прѣчистване на въздуха, отколкото за освѣтляване. Това здание, както се виждаше, не бѣше строено специално за затворъ. Слѣдъ като ни въвѣдоха, затвориха й желѣзнитѣ врата. Цѣли 24 часа прѣкарахме тамъ, безъ да се яви нѣкой при насъ. Жедни ли бѣхме, гладни ли, имахме ли нѣкаква нужда? това никой не ни попита. Най-лошото, че нетърпимъ бѣше вонещия плесенясълъ въздухъ. Правеше ни да дишаме тѣжко. Слѣдъ изминаването на тия 24 грѣшни часа, дойдоха да ни извадатъ да се поразходимъ и да се понагълтаме съ чистъ въздухъ. Другаритѣ ни приличаха на хора, които сж остарѣли въ затвора. Само едно денонощие въ турския *възпитателенъ затворъ* бѣ достатъчно за да направи такава една промѣна. Дишали не дишали още отъ чистия въздухъ, дойде чаушена съ петима войници и ни отвѣде къмъ западната страна на калето. Въвѣдоха ни въ единъ широкъ дворъ, раздѣленъ на двѣ равнини. Едната часть издигната около единъ метъръ, кждѣто на сѣверо — западната страна построено бѣ едно грамадно двоетажно здание. Извѣдоха ни по стълбитѣ на горния етажъ. Влѣзохме въ една стая. Седналъ прѣдъ една маса бѣ единъ младъ военнъ. Влѣзохме заедно съ войницитѣ. Тутакси той стана на крака и застана прѣдъ масата. Метна бѣгълъ единъ погледъ върху насъ. които стояхме наредени единъ до другъ и като вкаманени. Слѣдъ това ни разпитва единъ по единъ. Ний му казахме почти сжщото, каквото бѣхме казали и прѣдъ мюдюрена. Слѣдъ като ни добрѣ изслуша, каза: „Всичко това, което вий казвате, не е вѣрно. Азъ ви добрѣ познавамъ, ако ви отнема

горната кожа-овчата, вълчето ви тѣло ще се види. Но нека замине отъ мене, отъ другъ да го намѣрите. При това благодарѣте на царя и молѣте Бога на днешния бомбарекъ гюню". Слѣдъ това даде заповѣдь да ни повърнатъ всичко, което ни сѫ задържали. До вечерьта, слѣдъ като ни се повърна всичко, чауша съ 6—7 души войници ни повѣде пакъ по сѫщия пѫть обратно. Зледно съ Стефанъ вървѣхме най-напрѣдъ единъ до други, като си говорихме. Въ това врѣме близо до насъ се изгърме. Куршумътъ изпищѣ надъ главитѣ ни. Издигнахме се и виждаме двѣ турчета. Тѣ бѣха пиени Научили се, че ни освобождаватъ. Недоволни отъ това, рѣшили да ни убиятъ. Когато да изпразднятъ пищовитѣ си, единъ отъ войницитѣ ги съглежда, блъска цѣвитѣ на пищовитѣ и послѣднитѣ изгърмѣха високо въ въздуха. На втория день на байрама имъ бѣше, прѣзъ мѣсецъ ноемврий 1875 год. Извѣдоха ни на сѫщия брѣгъ и отъ тамъ отпѫтувахме за Оршевъ. Намѣрихме другаря си Таси Николовъ родомъ отъ Нишенско. Той нарочно ни чакалъ. Съобщи ни, че и другитѣ ни другари ни чакали още въ Текия. Бѣше се почти стъмнило, като се качихме въ лодката. Когато се явихме на срѣщния брѣгъ, 50—60 души ни тамѣ посрѣщнаха. „Живѣйте, юнаци! Извикаха съ силенъ гласъ. Другаритѣ ни прѣгрѫщаха Това правѣха и нѣкои отъ присѫтствующитѣ сърби. Въвѣдоха ни въ едно голѣмо газино до брѣга на рѣката Дунавъ. Тамъ се научихме, че другаритѣ ни щомъ като прѣстигнали въ Текия, разправили за случившето се и на часа били взети мѣрки за нашето освобождаване. Вечерьта твърдѣ до кѫсно голѣхме. Бѣше 1—1 ½ часа слѣдъ полунощь. когато нѣщо, като тревога ни смути. Нашия кафеджия, както и другитѣ сърби, се изгубиха. Слѣдъ малко газда се изправи прѣдъ насъ въ униформата на офицеринъ. Той билъ офицеръ отъ сръбската запасна армия. Тогава разбрахме, че имало заповѣдь да се въ[illegible] въ най-късо

врѣме и да се отправи за границата къмъ Тимокъ. Тамъ турскитѣ башибозуци и черкези минали границата и ограбили нѣкои отъ околнитѣ села. Събранитѣ прѣзъ тая нощь, подъ командата на нашия газда — офицеръ, още при пукването на зората се отправиха за границата, Молиха и насъ да се запишемъ и ведно да спасиме брачата сърби отъ турския грабежъ. Отговорихме имъ, че сме съгласни, само, че ще се запишемъ въ Кладово. Слѣдъ като замина запасната войска и ние слѣдъ малко потѣглихме за Кладово. Прѣстигнахме тамъ слѣдъ пладне и безъ да се отбиваме въ града, слѣзохме право при брѣга, качихме се на една лодка, прѣплувахме Дунава и стѫпихме на ново пакъ въ свободната за насъ Румания, въ града Турно-северинъ. като за послѣднйо прости, изпѣхме слѣдната пѣсень:

„С' Богомъ, дива Сърбийо!
„С' Богомъ, сестро нашо!

. . . .
. . . .

Азъ останахъ да накамъ Петъръ Симеоновъ около 20 дни още въ Турно-северинъ, но неможахъ да го донакамъ. Отъ друга пъкъ страна вѣрвахъ, че не ще може да вземе похарченитѣ ни пари подиръ четата. Това е най-вече, което ме накара да напустна Турно-северинъ. Отъ тамъ отидохъ въ Букурещъ. Говореше се, че Централния комитетъ се билъ вече съживилъ и дѣйствувалъ твърдѣ усилено за вдигане революция въ България. Вѣстникъ „Знаме“ бѣше започналъ пакъ да излазя. Много вѣщо се списваше. Бѣхъ слѣзълъ въ Балошъ, малъкъ единъ румански градъ. Тамъ имахъ единъ приятель, който се именуваше Жапунъ Георги. Той бѣ кундураджия. Имаше си собственъ дукянъ, кѫдѣто и работеше. Подирихъ го, обаче за мое нещастие указа се, че заминалъ за Букурещъ по своя частна работа. За съжаление че и паритѣ ми бѣха вече на прѣвръщване. Имахъ още само единъ франкъ. Вечерьта останахъ въ една кръч-

ма да спя, като заплатихъ въ прѣдплата 80 ст. за нощуването, а съ останалитѣ 20 ст. направихъ една закуска, ужъ, че не съмъ билъ гладенъ. И тъй, азъ бѣхъ вече безъ счупита пара, както се казва. На утрината бѣше недѣля. Станахъ по-късничко отъ обикновеното. Отидохъ въ една сладкарница, кѫдѣто заварихъ 5—6 момчета—руманчета. Щомъ влѣзохъ поздравихъ ги най-вежливо и сѣднахъ. На бързо завѣдохъ разговоръ съ тѣхъ. Тамъ носѣше тогава тъй. Праздния ми стомахъ твърдѣ силно протестираше. Обърнахъ се къмъ присѫтствующитѣ съ тия думи: „Господа, вие сте млади, силни, нѣкакъ интилигентни изглеждате, може-би сте ходили по чужбиня, виждали сте много нѣща, пъкъ разбира се и сте чели, обаче трѣбва да признаете, че на свѣта дяволиитѣ не се свършватъ. Азъ знамъ една хитрина, ако щете изкуство я наречете, и съмъ убѣденъ, че твърдѣ много ще ви зачуди". Въ това врѣме забѣлѣзахъ, че тѣ нѣкакъ се заинтересуваха и ме гледаха съ очудване. Азъ продължихъ: «Видите тамъ на масата пандишпанитѣ! Вземѣте единъ отъ тѣхъ и го подхлюпѣте подъ една садлина. Πослѣ азъ безъ да пипна захлюпката да изямъ питата.» Всички се изсмѣха. Единъ каза: „гладна кокошка, просо сънува." Запитванията, обясненията продължаваха Почнаха нѣкои отъ тѣхъ да викатъ: „хайде." Свърши се. Една пита пандишпанъ лежеше подъ единъ добъръ похлюпакъ. Компанията весело се бѣ наредила наоколо масата да пази. Азъ се оттѣглихъ въ едното кюше на сладкарницата и бѣхъ вече нѣколко крачки далечъ отъ жертвата си. Всички ме гледаха очудено. Казахъ имъ, нѣколко отъ тѣхъ да натискатъ похлупката, защото щомъ като забая и питата ще уфейка. Тѣ натискаха. Очитѣ на всички бѣха обърнати къмъ мене. Азъ ужъ бъбрехъ нѣщо. Устнитѣ ми се полегка движаха. Слѣдъ това наближихъ и извикахъ: „Вижте сега пандишпана тамъ ли е? Тѣ издигнаха захлупката, заинтересовано, а азъ съ най голѣма бързина граб-

нахъ питата и най-лакомо я захапахъ. Негодованието се почна. „Чакайте малко“, имъ казахъ. Слѣдъ като я изядохъ обѣснихъ имъ се, че азъ печеля, понеже изядохъ питата, безъ да пипна захлупката. Едни се смѣяха, други казваха, че съ измама и т. н. Едни казваха, че имамъ право, други пъкъ, че нѣмамъ. Борбата почна помежду имъ, а пъкъ азъ, като поблагодарихъ тѣмъ и насладкаря, казахъ имъ: „Това е само встжплението на моитѣ изкуства. Азъ зная много по други работи, само, че трѣбва да си взема вълшебната пръчка. Почакайте за минутка да направя това. Ей-сега, нѣма да ви коствува ни стотинка. „Хайде-бре“, си рѣкохъ, ужъ за вълшебната пръчка, пъкъ азъ се задигнахъ като заякъ, безъ да се ява вече въ сладкарницата. Бърже, бърже минахъ моста на рѣката Алута, като си продължихъ пжтя по хубавата соса и вечерьта рано-рано пристигнахъ въ Златина. Останахъ тамъ за нѣколко дена у г-нъ Бобевски. Снабдихъ се съ пари отъ послѣдний. Слѣдъ това качихъ се на желѣзницата и се отправихъ за Букурещъ. Бѣхъ си извадилъ билетъ само до Питещъ, като мислихъ да прѣстоя тамъ день-два. Изъ пжтя на една станция, близо до Питещъ се срѣщнахъ съ единъ мой старъ приятель, именуемъ Василь Петровъ, родомъ отъ Габрово, който ме принуди да му остана на гости до утрината поне. Казваше ми, че се научилъ за мене, че съмъ билъ падналъ убитъ при сражението ни въ Босна. Тогава, когато ме гледаше прѣдъ себе си живъ и здравъ, не можеше да ми прѣговори.

— Работата ми е спѣшна, му казахъ азъ, не бива да се подмайвамъ тукъ-тамъ

— Само този день ще останешъ гостенинъ.

Догдѣто той ми говореше това, трена потѣгли, като останахме въ бюфета близо до самата станция въ една отдѣлна барака, тамъ дѣто живѣеше той. Още не бѣхме се черпали споредъ обичая, ето, че дойде единъ инжинеръ, по народность чехъ, който

останалъ за нѣкой поправки на линията. Василь ме запозна съ него. Когато чу, че се връщамъ отъ босненското възстание, спустна се, и при най-голѣмъ възторгъ ме горещо цѣлуна. «Живъ бѣхъ, казваше той, да се срѣщна съ единъ отъ юнацитѣ на босненското възстание», и поржча да донесатъ да се почерпимъ. Слѣдъ това завѣде ни въ кжщата си. Тутакси изпрати слугата си съ своя кабриолетъ въ ближното село да довѣдатъ другаря му инжинеръ, сжщо чехъ. И той скоро прѣстигна. Запознаха ме и съ него. Конякътъ, който като зейтинъ се сипѣше, продължаваше да ни занимава, пъкъ вечерята на друга страна се готвеше. Разправихъ имъ подробно за битката, която издържахме въ Босна. Казвахъ имъ, че е настанало врѣме, щото роба славянинъ да бжде свободенъ, че скоро кръста ще замѣсти полумѣсеца и високо ще се дига на Балк. полуостровъ. Тия инжинери бѣха млади, наоколо 28—30 год. Тѣ слушаха съ възхищение и лицата имъ сѣяеха отъ радость. Тѣ изказаха своето съчувствие, като молитствуваха Всевишний да благослови и подкрѣпи дѣсницата на борцитѣ, въ тѣхното прѣдприятие. Най послѣ единий отъ тѣхъ завърши съ думитѣ: „Да живѣятъ борцитѣ, които ратуватъ за правда и миръ на земята, да живѣй славянский свѣтъ! Долу земнитѣ тирани, долу султана, долу Турция!" И тъй освѣнъ тия, два още вечери останахъ гостининъ. Не бѣхъ се сѣщалъ тъй расположенъ, както тогава прѣзъ цѣлия си емигрански животъ. Послѣдната вечерь, когато се готвѣхъ да си тръгна, ме нагостиха добрѣ, изпратиха ме чакъ до станцията, и като се разцѣлувахме за послѣдно виждане, дадоха ми 5 наполеона и билеть за желѣзницата до Букурещъ, безъ азъ да съмъ се оплаквалъ отъ безпаричие, или да съмъ правилъ каквито и да е загатки. Наскоро да тръгне трена, Василь ми съобщи, че у Букурещъ било тогава много злѣ, поради обиритѣ и убийствата, които станали отъ нѣколко врѣме насамъ. Той помолилъ сърбина огняръ въ

трена да ме вземе подъ своя защита. Прѣзъ нощьта, часа по 12 прѣстигнахме въ Букурещъ. Щомъ се спре трена, огняра ме придаде врѣменно на другъ човѣкъ, до като си завърши работата. Слѣдъ малко дойде и ме отвѣде близо тамъ въ една кѫща, гдѣто живѣеше, като ме прѣдопрѣди, че полицията прѣслѣдвала чужденцитѣ, а особено бездѣлницитѣ, поради многото станали отъ нѣколко врѣме насамъ обири и убийства въ самата столица. На другия день рано азъ трѣбваше да напустна столицата, за да не попадна въ нѣкоя клюса. Качихъ се на желѣзницата и се отправихъ за Плуещь. «Тамъ ще се срѣщна, си помислихъ азъ, съ Райчо Поповичъ, отъ когото вѣрвахъ да науча много нѣщо по народнитѣ работи». Бѣгахъ отъ дъжда, а попаднахъ подъ ударитѣ на градушката. Къмъ 11 часа прѣстигнахъ на Плуещската гара и що бѣхъ слѣзълъ, съзрѣхъ на срѣща си единъ мой добъръ приятель, който се казваше Гица Иванеско. Бѣше влахъ. Слѣдъ като се рѫкувахме, дръпна ме на страна и ме запита ниско:

— Нине Никола, имашъ ли паспортъ?

— Не, му отговорихъ.

— Работата е лоша. Тази вечерь тука въ града около лозята стана единъ обиръ на нѣкой си Джорджевско лозарь, на когото задигнали 4,000 наполеона и полицията безразборно всички странни затваря. Я върви съ мене, продължи Иванеско.

Тръгнаме по една крива улица Най-послѣ стигнахме до дома му, който се намираше въ българската махала, на улица »Болдеско.« Съсѣдитѣ му бѣха все българи. Имаше стара майка и по-малъкъ братъ, който се казваше Петъръ. Запозна ме съ майка си и брата си, слѣдъ което, като рекоманде, каза имъ: »когато бѣхъ въ Златина, веднажъ бѣхъ твърдѣ много боленъ-наумиране. Вий знаете това. Безъ нийдѣ никого, въ чуждъ градъ, опасно боленъ, азъ трѣбваше да загина. Обаче, яви се човѣкъ, който зае ролята на майка, баща, братя, сестри, роднини и ближни. Той

ми помогна, той ми отслужи, той повърна живота ми. И това вие знаете. Онова, което не знаете е само, че оня човѣкъ е сжщия тоя господинъ."

Въ това врѣме той сочеше съ прѫстъ къмъ мене. Забѣлѣзваше се радость, както по неговото лице, тъй и по лицата на домашнитѣ му. Слѣдъ това продължи: »Прочее, направѣте му нуждната честь. Той е за тая кжща ангелъ-спаситель.«

Нека кажа и азъ слабостьта си. Пусти егоизмъ! Стояхъ надутъ като пуякъ. Като, че кой знай какво съмъ направилъ. Като, че ли свѣта съмъ избавилъ. Направилъ съмъ онова, което всѣки човѣкъ е длъженъ да стори на ближния си, или къмъ своя приятель.

Наистина, азъ въ това врѣме като че бѣхъ членъ отъ това семейство. Не, не, нѣщо повече. Тия хора не намираха какъ да ми се отплатятъ. Каквото и да правѣха, все си мислѣха, че ми сж длъжни. Слѣдъ 2–3 дена майката на Гица почна да ме жене за една своя добра съсѣдка.

— Има си добра зестрица, казваше ми тя. Тъй, че можете да се заловите на нѣкоя добра работа. Пъкъ ще бждите близо до насъ. Съ това, наистина, ще ни направите голѣма честь, господине!

Прѣзъ деня току глѣдамъ прѣзъ прозореца, бабата води младо хубаво момиче.

— Заповѣдайте, госпожице Цвѣтанке, да видите какъвъ гължбъ въ клѣтка съмъ ви хванала, казваше ѝ бабата.

Цвѣтанка стана като, попарена отъ тия безразборни думи на бабата. Тя страшно се изчерви. Ситенъ потъ по лицето ѝ бликна. Тя се страхуваше да прѣстжпи прага въ стаята, въ която бѣхъ азъ и въ която я водѣше бабата. Но изведнажъ, когато бабата на ново измърмора: „хжде, хжде!" клетото момиче по единъ неестественъ начинъ се втурна въ стаята послѣдвана отъ бабата, като отъ вежливость направи поклонъ и ме поздрави съ »добъръ день, господине!«

— Добъръ день, госпожице, заповѣдайте, ѝ казахъ, като си подадохъ ржката.

— Запознайте се, дъще, съ тоя добъръ господинъ, ѝ каза бабата.

Момичето съвсѣмъ свенливо измармора »Цвѣтанка« и още една дума за прѣзиме, обаче азъ не можахъ да разбера. И азъ разбира се, казахъ името и прѣзимето си. Сѣднахме единъ срѣщо други. Нѣколко секунди глухо мълчание. Тя се свенеше да заговори, а азъ пъкь се занимавахъ да разглеждамъ нейнитѣ хубости, съ които бѣше надарена тая Цвѣтанка, която наистина приличаше на цвѣте. Въ онова врѣме, бабата безъ да изгуби вземà думата:

— Тоя господинъ, Цвѣтанке, е единъ много добъръ човѣкъ. Приятель е на нашъ Гица. Иска да остане тукъ да живѣе. Ще си отвори обущарски дукянъ.

Слѣдъ това, като се обърна къмъ мене, бабата продължи:

— Видите ли, господине, какво хубаво момиче е тая наша добра съсѣдка! Заслужва внимание.

Ний стояхме съвършено смутени. А бабата все продължаваше, какво не да говори. Срѣдствата бѣха много прости наистина. Това караше момичето да се черви и постоянно да бърши челото си, а азъ да я гледамь съвсѣмъ смутенъ. Слѣдъ това обърнахъ работата на смѣхъ. Тъй трѣбваше и да бжде. Цвѣтанка се поосpокои, слѣдъ което влѣзохме въ пò-други разговоръ. Запитваше ме за живота въ България. Азъ ѝ говорихъ съ особена вежливость. Останахме благодарни единъ отъ другъ. Напослѣдъкъ тя стана и издума: «Извинявайте, господине», стисна ми горещо ржката. «До виждане С' Богомъ», казахъ ѝ азъ, слѣдъ като тя закрачи по стжлбитѣ.

— Ами съ мене с' Богомъ нѣма ли, Цвѣтанке, извика бабата, или азъ вече нетрѣбвамъ?

— Какъ така, каза момичето, като се смѣеше, ами не ли ще ме прѣдружите до у дома?

Бабата послѣдва момичето.

До вечерьта идва майката на Цвѣтанка. Запознаха ме и съ нея. Тя била вдовица, имала кѫща и дукянъ въ пияцата. Мѫжъ ѝ билъ българинъ, който на скоро се билъ поминалъ отъ тифосъ, като ѝ оставилъ само онова момиче — Цвѣтанка. На 17 години била. Казваше, че имала освѣнъ недвижимоститѣ и 2,500 л. въ банката. Тая сума била прѣдназначена за зестра на момичето. Тя разправяше, че била раждана въ Плуещъ, обаче родителитѣ ѝ, както и родителитѣ на мѫжа ѝ били родомъ отъ моя Сливенъ. Тя съ въздишки казваше, че отъ все сърдце желае да види поне на мигъ родното мѣсто на своитѣ родители. Още повече, че послѣднитѣ влѣзли въ гроба съ отворени очи за Сливенъ. Тѣ много обичали да се върнатъ, обаче и до послѣдната минута нѣмали възможность.

Гица, който бѣше по това врѣме изъ града, бутна вратата и влѣзе въ кѫщи засмѣнъ и почти съвършено охиленъ. Когато той съзрѣ съсѣдката си, стана още по́-разположенъ. Кой знае защо, Гица заговори за земане-даване, а послѣ и за друго. Може би, искаше да ме прѣдстави за башъ търговецъ. Още тая вечерь слѣдъ ѣдене, бѣхме поканени на чай у съсѣдката. Не можахъ да откажа, разбира се, или по́добрѣ, бѣхъ принуденъ да отида съ Гица. Игритѣ и пѣсни, както български. тъй и румански, изобилствуваха. Занимателна бѣше слѣдвечерята. Врѣмето неусѣтно минаваше. Часа бѣше 1 ½ слѣдъ полунощь, когато се разотидохме и се прѣдадохме на нощнич покой — въ обятията на Морфея. Азъ, макаръ и толкова късно, не можахъ да заспя. Дълго врѣме будувахъ. Заспалъ не заспалъ още, Петъръ захлопа на вратата. Гица стана та му отвори. Петъръ още съ влизането си въ стаята, разправи, че сѫщата вечерь билъ станалъ страшенъ скандалъ. Нѣкой си изъ Русе, съсѣкалъ съ сабля единъ сержантъ-майоръ отъ стражаритѣ. При това въ Гюргево и Букурещъ

много българи били арестувани, които руманското правителство такмѣло да придаде на турската полиция въ Русе. Той добави, че се страхува отъ моето присѫтствие въ кѫщата си, защото възможно било да го лишатъ отъ служба, ако се открияло.

— Слушай, какво ми хрумна, каза Гица. Азъ имамъ единъ роднина и много добъръ приятель. При него може да прѣкарате нѣколко дена, до като се поотъложи. Само, че е 5-6 часа делечъ отъ тукъ. Живѣе въ селото Синая. Но ето какво: да бѫдете по-добрѣ тамъ, трѣбва да играете ролята на човѣкъ малджия. [1]) Прѣструвайте се, че дирите мишанъ [2]) отъ конско петало издълбано на една канара въ синитѣ камъни. Казвайте, че имането е огромно, че ужъ цѣлъ товаръ съ жълтици били заровени.

»Сѫдбо, сѫдбо, злощастна моя сѫдбо! Има хора, които съвсѣмъ безъ милость си захвърлили на тая пуста земя. Завчера по неволя бѣхъ принуденъ да играя ролята на фокосчия въ Балошъ, а днесь ме заставятъ да стана малджия. Пусто да опустѣе! Да се смѣе ли човѣкъ, да плаче ли? Възможно е утрѣ пъкъ кой знай какво да правя!» си помислихъ.

Нѣколко секунди тъй си мислихъ, и ето, че нѣщо невидимо, нищо, ако щешъ кажи го, вѣтъра ти казва: »Иди търси имане!» «Каквото ни е залюляло, такова и ще ни долюлѣе», си казахъ.

Слѣдъ нѣколко секунди, азъ прѣговорихъ Петру:

— Нѣма какво, както намирате за добрѣ. Ще се рови за имане.

Петъръ излѣзе да се разпореди и наскоро единъ файтонъ изгърмѣ изъ главната улица и се спрѣ до болницата «Бранковяно». Още зората не бѣше се пукнала, когато азъ вече бѣхъ на пѫть за селото Синая. Къмъ 10—11 часа прѣди обѣдъ бѣхъ вече тамъ. Слѣзохъ въ кѫщата на Нине Василя, тъй се

[1]) Който дири имане.
[2]) Знакъ.

именуваше въпросния. Бѣше човѣкъ на около 50 год., съ широко чело, черни очи хлътнали, лице продълговато, мустаци и коса почти бѣли. Растъ високъ. Той билъ встрастенъ, както въ малджалъка, тъй и въ ловджийството. Азъ му се прѣдставихъ споредъ поржчката. Прие ме твърдѣ добрѣ. Врѣмето бѣше студено. До вечерьта никакъ не излѣзохме отъ кжщи. Гица му разправи, че като не знаялъ другъ човѣкъ, който тъй добрѣ да познава околнитѣ мѣстности, довелъ ме при него Казваше му още, че ако се намѣри мишана, който се търси, то цѣлъ товаръ злато слънце не видѣло. Нине Василий гледаше захласнатъ. Въ това врѣме влѣзе и госпожата на послѣдний, като ка³а, че вечерята е готова. Поканиха ни. Прѣминахме въ стаята за ѣдене. Насѣдахме около трапезата. Вечеряхме съ охота. Като се нахранихме, нарѣдихме се около огнището. Нине Василь забѣлѣза, че може свободно да говоримъ прѣдъ жена му. Той каза още, че ималъ голѣмо довѣрие въ нея, а тя нѣкакъ гордо се сложи на една възглавница, близо до мжжа си.

— Нѣмашъ ли синове, или дъщери? запитахъ азъ Василя.

Една дълбока въздишка се изтръга отъ сърдцето на госпожата, очитѣ ѝ сж налѣха и безъ да чака да отговори мжжътъ ѝ, продума:

— Не, господине, имахме си и синове и дъщери, но сега за сега единъ едничъкъ ни остана и той е войникъ въ Букурещъ Вземаха го тази година.

Слѣдъ нѣколко секунди, тя добави:

— Не зная каква е тая работа! На богатитѣ, които иматъ по двама-трима синове, често пжти биватъ недъгави, слаби, отлагатъ ги, пъкъ послѣ ги и освобождаватъ, а ний сиромасци едно око имаме и него ни изваждатъ.

— Недѣйте се безпокои, имъ казахъ азъ. Като е живъ и здравъ, нѣма да усѣти какъ ще си отслужи и ще се върне у дома си. Тогава и повече ще го

обичате. Хеле, и ако е и той касметлия да намѣримъ мишана и да извадимъ ония ми ти слънце не видѣли жълтици, тогава щомъ се върне да го ожените и ето, той на ново ще попълни пакъ семейството ви.

Тѣ нѣкакъ успокоително почнаха да ме гледатъ и като че довѣрчиви бѣха къмъ мене. Слѣдъ малко, азъ казахъ въ себе си: „На въпроса", тогава съ особенъ тонъ продължихъ:

— Прѣди 100—110 години Русия и Турция имали война, на която театра билъ расположенъ тукъ при политѣ на балкана, около единъ манастирь въ полето. Въ руската армия имало волентири, на които дѣдо ми билъ доставчикъ на храна. Въ едно сражение, турцитѣ разбили руската войска, а послѣднята съ бѣгъ отстѫпила. Дѣдо ми тогава билъ въ селото Кѫмиена по приготовлявѫне храна. Щомъ като разбралъ, че опастностьта грози живота му, прибралъ си всичко и потѣглилъ. Когато дошълъ тукъ до селото Синая, астаналъ въ манастиря, обаче турската кавалерия, за да запази единъ проходъ, наближила го. Дѣдо ми на ново билъ принуденъ къмъ бѣгъ. Опасявалъ се да носи паритѣ съ себѣ си, за което се оттѣглилъ на сѣверъ отъ манастиря въ канаритѣ и тамъ погребалъ цѣлъ товаръ жълтици. На близо тамъ орлитѣ виели своитѣ гнѣзда. Дълбочината била около единъ човѣшки бой. На 9 крачки отъ изтокъ имало голѣмъ камъкъ, на когото дѣдо ми издълбалъ нѣщо като конско петало, на западъ пъкъ, нѣщо на около 20—30 крачки, се намиралъ изворъ, който билъ нѣкога агиазма, тъй, че тия три точки образували права линия. Слѣдъ това излѣзълъ прѣзъ планината, дѣто билъ раненъ смъртоносно и не слѣдъ много той умрѣлъ. Когато се усѣтилъ, че наближилъ края на живота му, той далъ на едного отъ своитѣ вѣрни хора тевтеря си запечатанъ. Тоя човѣкъ билъ тъй добъръ, че слѣдъ врѣме го прѣдалъ на баща ми неповрѣденъ. Такава била и заповѣдьта на дѣдо ми. Баща ми го захвърлилъ на една страна. При това той

асла билъ неграмотенъ. Трѣбвало да пораста азъ и да се занимая съ оня завѣтъ на дѣда си. Като намѣрихъ въ единъ вѣхтъ ковчегъ тоя тевтеръ, макаръ много мжчно, прочетохъ за заровеното имане, ето защо азъ днесь съмъ напустналъ всичката си работа и съмъ дошелъ въ тия непознати за мене мѣста.

Въ Плуещъ, Гица ми бѣше записалъ въ тевтерчето имената на околнитѣ мѣстности. Азъ извадихъ това тевтерче и като почнахъ да имъ ги нареждамъ, тѣ ме гледаха съ най-голѣмо довѣрие. Бай Василь бѣше като захласнатъ. Работата, тъй скроена, че всѣкой трѣбваше да вѣрва. Всички се радвахме. Усѣщахме като, че щастието ни прѣслѣдва. Бай Василь, като стоеше така замисленъ, изведнажъ извика:

— Ба, искамн се да си прѣпомля единъ такъвъ мишанъ въ канаритѣ около тия мѣста!

— Де, де! Дано е хаирлия. каза Гица, като сви клепача на лѣвото си око, устрѣмено въ мене.

— Ехъ, жена! каза бай Василь, тогава ще си направимъ една кжща по́-хубава и отъ генералъ Флоресковий палатъ.

Много весело прѣкарахме тая вечерь.

На утрината, още при сипването на зората, госпожата бѣше ни приготвила всичко, необходимо за цѣльта. Прѣготвилъ се бѣше бай Василь. Само азъ нѣмаше нужда да се готвя. Азъ си бѣхъ всѣкога и за всичко готовъ. Пийнахме по чаша джибринка и като се прѣкръстихме, тръгнахме да гонимъ вѣтъра. Госпожата и тя дада своитѣ благослови напослѣдъкъ и слѣдъ всичко това потѣглихме по една долина къмто обетованата земя. Когато извървѣхме около 2 к. м. по планината, показа се една равнина, или по-добрѣ котловина, обраснала съ голѣми чамови дървета. Срѣдъ снѣга на едно отворено мѣсто се виждаше голѣмо здание съ много постройки. Бай Василь посочи съ пръстъ, като каза:

— Тоя е манастиря, за когото казвате.

— Така ли! го запитахъ азъ очудено.

— Пъкъ ония канари, за които разправяхте сѫ хе тамъ горѣ, като сочеше съ пръстъ. Да видимъ какъ ще се качите съ тия обуща.

Мѣстото, което бай Василь посочваше отначало не ми се виждаше тъй стръмно, обаче, когато бѣхме тамъ, стана непристѫпно. Деньтъ се прѣвиваше, а ние бѣхме още на половината пѫть. За да пристѫпимъ 2 крачки, трѣбваше нѣколко пѫти да се пада. Каква страхотия бѣше! Ако се подлъзнеше нѣкой, кой знай кѫдѣ щѣше да се спрѣ. Менъ ме наду смѣхъ, пъкъ си казахъ самъ на себе си: «Бе хей, човѣче, що щешъ изъ тия дженддеми? Дѣдо ми съ балонъ ли е изнасялъ паритѣ тукъ! Защо не ме питашъ?» Бай Василь, като сърна се катереше. Изминалъ ни бѣше доста. Той бѣ обутъ съ царвули. Имаше и котви на краката си. При това, той бѣше навикналъ да се катери изъ тия стръмнини. Гица прѣмираше отъ смѣхъ «Додѣто ний него да лъжемъ, той лъжеше насъ,» ми казваше ниско. Послѣ, когато бай Василь бѣше на едно значително разстояние, добави:

— Снощи, когато разправяше историята на иманието, караше и мене да вървамъ. Пуста, много добрѣ скроена! Какъ да се не катери бай Василь като коза!

— Но, както и да е, отвърнахъ му азъ, ама ще се запознаемъ съ тия мѣстности я, които сѫ обитавани отъ орлитѣ!

Съ голѣми мѫки най-послѣ едва се изкачихме. Тая мѣстность изглеждаше твърдѣ поетична. Прѣдставѣте си това високо скалисто мѣсто, погледнѣте отъ тамъ на долѣ въ котловинитѣ, къмъ високитѣ чамове, при това и снѣгътъ още!........ Спрѣхме се горѣ на равнището при самия изворъ, на когото водата бѣше прозрачна — бистра, като сълза. Сѣднахме. Здравеца, който ни обикалѣше, правѣше обонянието ни твърдѣ чувствително. Рѣшихме слѣдъ почивката да се понахранимъ. Свърши се всичко. Слѣдъ това пристѫпихме къмъ цѣльта. Търсихме въображаемото конско петало. Дирихме го само по едната страна на

котловината. Не намѣрихме нищо. Късно стана. На другия день трѣбваше да се търси и на противоположната страна. Всичко това се прие. Зеръ съгласието помежду ни цъвтеше. На връщане се занимавахме съ прѣслѣдване на ловъ. Бай Василь удари 2 заяка. Щомъ прѣстигнахме въ кѫщи, бай Василь съ голѣмо усърдие ги одра и прѣчисти. Натопи ги въ вода да се изкисватъ. Слѣдъ вечерята, говорѣше на съпругата си:

— Жена! и ти виждашъ я, че работата отива на добрѣ. Ще намѣримъ паритѣ. Днесь не сполучихме. На връщане си казахъ, че, ако утрѣ сполучимъ, то да убия единъ заякъ. Пъкъ работата като сигурна, вижъ, не единъ, а два ги донесохъ.

Съпругата му самодоволно се усмихваше. Това правеше на съпруга ѝ удоволствие и той я гледаше най-любезно. Тя му каза:

— Тъй, тъй, мѫжо, който търси ще намѣри. Трѣбва да се надѣемъ.

Тая вечерь стояхме доста късничко. Говорихме си различно. Само врѣмето гледахме да се минува. Госпожата прѣзъ всичкото врѣме взимаше най-живо участие. На другия день пакъ трѣбваше да се пѫтува и пакъ работа усилена и усърдна. Легнахме си. За зла, пъкъ и за добра честь, прѣзъ тая нощь снѣгътъ бѣше покрилъ обетованата ни земя на дебелина около 40 с. м., тъй, че на другия день останахме въ кѫщи. По никой начинъ не бѣше възможно ходенето. Бай Василь горкия твърдѣ много съжелѣваше. «Не мога да търпя», казваше ни. Него день се занимавахме съ готвенето на зайцитѣ. Бай Василь се прѣпорѫчваше за добъръ готвачъ. Всичко това бѣше готово за вечерята. Слѣдъ като се навечеряхме, насѣдохме около огнището. Приказкитѣ пакъ се започнаха. Една отъ най-интереснитѣ бѣше тая, която ни разправи бай Василь. Това не бѣше приказка, а дѣйствителность, ето защо азъ намирамъ за необходимо да я прѣдамъ. Бай Василь захвана тогава: «Имахъ си единъ кожухаръ въ Брашова, комуто продавахъ ко-

житѣ отъ лова. Веднажъ му занесохъ 20—30 кожи отъ зайци, сърнета, лисици и пр. Неможахъ да се завърна, останахъ тамъ да нощувамъ. Нея вечерь имаше прѣдставление. Кожухарина пожела слѣдъ вечерята да прѣсѫтствуваме. Азъ се съгласихъ. Часътъ бѣше 8 вечерьта, когато прѣстигнахме при входа на театра. Тамъ се продаваха и билети. Намѣрихме тамъ единъ селянинъ, който се караше, като дигаше силна врѣва. Викаше: „Каква е тая работа, да искамъ да влѣза въ църквата да си запаля една свѣщь, а вие да ме не пущате? Шо е то за пари? Защо ми е този вашъ пусти билетъ». Може би за да занимава прѣзъ антрактитѣ публиката, въвѣдоха го вѫтрѣ, като му далоха едно извънредно мѣсто. Отъ послѣ се разбра, че този селянинъ прѣзъ деньтъ билъ пиянъ, слѣдствие което той спалъ, а на мръкване, когато зората се скрила, помислилъ си, че се съзорѣва. Рѣшилъ да си запали една свѣщь въ църквата прѣди да си тръгне. Театра, понеже билъ освѣтленъ, помислилъ си го той за църква. Ето какъ е дошълъ до заблуждението, че даже и насилствено, пакъ трѣбва да влѣзе. Купихме си и ние билети и се настанихме по мѣстата си. Звънеца удари, завѣсата се дигна. На сцената се показа голѣмъ търговецъ каченъ въ файтонъ, заедно съ секретаря и слугата си. Спрѣха на една зелена морава, обраснала съ дѫбове. Малка рѣкичка клокочеше тамъ. Търговеца заповѣда на слугата да се спре файтона. Слѣзоха. Свалиха и единъ куфаръ. Седнаха на зелената морава, насѣнчена отъ клонитѣ на дѫбоветѣ. Слугата закара конетѣ къмъ друга страна. Търговеца слѣдъ малко заспа на постелката си. Секретаря, възползуванъ отъ случая, скри куфара въ една яма, като го покри съ шума. Слѣдъ това ужъ и той заспива близо до господаря си. Не слѣдъ много търговеца се събужда, буди секретаря и дава заповѣдь да се впрѣгни колата. Почнаха да прѣбиратъ едно-друго и тутакси секретаря се закарва съ слугата за куфаря. Слугата се оправдава,

но кой го слуша! Търговеца почва да заплашва слугата съ смърть, ако не каже куфара. Всичко напраздно. Слугата се оправдава, а другитѣ го биятъ. Горкия за съжеление бѣше. Най-послѣ отпѫтуваха безъ куфара. Щомъ слѣзоха въ най-ближния градъ, прѣдадоха слугата въ рѫцѣтѣ на полицията. Послѣдния бѣше затворенъ. Разслѣдването се захвана. Назначи се день за разгледване на дѣлото. Сѫдиитѣ засѣдаваха. Слугата стоеше на подсѫдимата скамейка. За свидѣтель бѣ призованъ секретаря. Даде се клетва на послѣдния. Слѣдъ това той разправи за случката. Работата бѣше свършена. Даде се послѣдня дума на слугата, слѣдъ което се провъзгласи за крадецъ на 200,000 кредитни фиоринта. Осѫдиха го на смърть чрѣзъ обесване. Присѫдата трѣбваше да се прѣвѣде въ изпълнение. Бесилката се приготви, а осѫдений отвѣдоха съ стража тамъ. Публика имаше. Вѫжето бѣ окачено на врата му и тъкмо тогава, когато палача да дърпне, селянина, който до това врѣме стоеше съвсѣмъ мълчеливъ и умисленъ, спустна се съ най-голѣма яростъ, качи се при най-голѣма бързина на сцената и почна да бие кого кѫдѣто завърне. Залови за яката секретаря, постави го на мѣстото на осѫдения, като викаше: «Тебе трѣбва да обесятъ, мръснико, ти открадна куфара». Публиката напада отъ смѣхъ. »Защо се смѣете, защо не кажете, вие не видѣхте ли кой открадна ковчега съ паритѣ?« питаше селянина публиката. Слѣдъ това продължаваше разпъхтенъ: «Я, гледайте я, и ний сѫдии имаме! Кучета главитѣ имъ да ядатъ» и мн. др. Публиката капна отъ смѣхъ, а той още повече се озвѣрѣваше на сцената.

Бай Василъ, като завърши думитѣ си, съ въздишка каза: «Не дѣйте мисли, че и нашето правосѫдие стои по-високо? Колко невинни сиромаси изплащатъ грѣховетѣ на закрилянитѣ богаташи. Ще трѣбва да стане нѣкое държавно прѣстѫпление, извършва се, а за да се заблуди общественото мнѣние, осѫждатъ

съвсѣмъ невинни хорица, нѣкои беззащитни бѣдняци.»

Стана дума за произхождението му, за което той каза, че прадѣдо му билъ българинъ отъ Велико-Търново и кой знай по какви причини билъ напусналъ отечеството си, та се заселилъ тадѣва. За доказателство на това, изнесе ми единъ старъ ржкописъ написанъ на български съ църковни букви. Разгледахъ го и намѣрихъ въ него добъръ материалъ отъ историческа стойность. На една страница имаше написано, че въ 1395 год., кагато турцитѣ завзели България, били запитани отъ римлянитѣ, на какво именно основание вършатъ това? Въ отговоръ турцитѣ посочили къмъ една перамида, окичена съ боеви оржжия и знамена. Това значело, че, ако обичатъ да знаятъ, нека заповѣдатъ на бой. Слѣдствие на това било подготвена и подигната коалиционната война отъ западнитѣ народи до Никополъ. За несполуката въ тоя ржкописъ се осжждаше руманския князъ Мирчо, който измѣнилъ тъкмо въ деня на сражението. Турцитѣ излѣзли побѣдители, като оставили на бойното поле, само въ единъ день, около 80,000 османлии. Отъ противната пъкъ страна паднали повече отъ 100,000 души жертви и пр. Бай Василь се съгласи да взема ржкописа и слѣдъ като си извадя нѣкои бѣлѣжки да му го повърна.

Останахме още 4 – 5 деня на гости у бай Василя. Врѣмето отиваше все тъй зло, което помогна да позабравимъ за врѣме конското петало. Нагласихме се, че щомъ се дигне снѣга, да дойдемъ пакъ, па тогава да търсимъ златото. Тия дни така прѣкарахме, слѣдъ което Петъръ ни изпратилъ бѣ файтонъ за обратно отпжтуване. Крадцитѣ, които станаха причина да се запилѣваме при бай Василя, бѣха заловени отъ полицията, по гилзитѣ, намѣрени на мѣстото, кждѣто бѣ извършено прѣстжплението. Прѣстжпницитѣ били румански резервисти. Било имъ раздадено по нѣколко патроня, не зная за каква цѣль. Когато се намѣрили гилзитѣ, направили бърза ревизия на патронитѣ

и слѣдствие това открили кои сѫ разбойницитѣ. Качихме се въ файтона и се опростихме съ семейството на бай Василя. Тѣ бѣха убѣдени, че слѣдъ нѣколко дена пакъ ще имъ бѫдемъ на госте. Пристигнахме вечерьта въ Плуещъ. Останахъ да нощувамъ въ кѫщата на Гица. На другата утрина отидохъ въ кѫщата на Райчо Поповичь [1]). Намѣрихъ тамъ и съгражданина си Сава Авджиевъ, който току що бѣ пристигналъ отъ Сливенъ. Говорихме, че въ България работитѣ отивали добрѣ. Твърдѣ много хвалеше родния ни градъ. Казваше, че войводитѣ Стоилъ и Георги Икономовъ, отдавна били тамъ и се занимавали съ приготовления по повдигането на възстание. Слѣдъ една седмица дѣдо Желю ме повика въ Браила. И така азъ бѣхъ вече на пѫть за Браила. Водихъ съ себе си десетина момчета и на 25 мартъ 1876 год., въ четвъртъкъ вечерьта, на »Благовѣщение« бѣхме въ Браила. Сѫщия тоя день, Никола Странжата бѣше погребанъ. Въ послѣднята минута горкия съжелявалъ дѣто не доживѣлъ да чуе първата пушка задъ Дунава. Настанихъ се заедно съ момчетата при гостиничаря Иванчо Трѣвналията въ улица Леписканска. Тамъ намѣрихме Юрданиката Тодоровъ [2]), който, може би за пръвъ пѫть отъ живота си, се показа така щедръ, щото слѣдъ като ни разбра що за хора сме, покани ни на вечеря у дома си. Той направи разпореждание да се приготви добро ѣдение. Когато бѣхме вече на трапезата, прѣдъ насъ стояха вкусни гозби, грижливо приготвени. Вечеряхме всички заедно съ домашнитѣ му. За менъ това бѣше чудно. Азъ го добрѣ познавахъ отъ порано и бѣхъ убѣденъ, че той е страшенъ поклонникъ на златото. А тамъ, тамъ за оная разкошна вечеря бѣ изразходвано сума, която трѣбваше да бѫде значителна за него! Нъ, кой знай? Помислихъ си найпослѣ, че всичко на свѣта подлѣжи на измѣнение и,

[1]) Родомъ отъ Габрово и членъ отъ комитета.
[2]) Родомъ отъ Сливенъ.

че нищо нѣма трайно. Юрданиката не бѣше тъй огриженъ, както го азъ знаяхъ. Той вече изглеждаше веселъ и доволенъ отъ себе си. Разказваше, че живота му на чужбина е вече дотегналъ. Той не бѣше оня човѣкъ, когото азъ отъ по-рано познавахъ. Въ него бѣ станало цѣлъ прѣвратъ. Той твърдѣ много се интересуваше отъ онова, което вълнуваше мене, както и всѣки българинъ патриотъ. Той исповѣдваше, че е готовъ да стане жертва прѣдъ олтаря на освобождението. Слѣдъ 15-20 деня, когато потѣглихме отъ Браила, дойде та ни изпрати, заедно съ старъ единъ хѫшъ Димитъръ Немооло. Напослѣдъкъ, когато му казахъ, че отечеството има нужда отъ борци, той се страшно смути. Не очакваше подобна изненада.

На утрината намѣрихъ войводата дѣдо Желю. Казахъ му, че водя отъ Плуещъ десетина момчета. Той ми разказа, какъ въобще работитѣ отивали твърдѣ на добрѣ, и че скоро щѣло да се прѣмине Дунава. Казваше още, че трѣбва да бѫдемъ готови всѣка минута до като настане часътъ и, че за орѫжие било разпоредено. Дѣдо Желю се погрижи щото 10 тѣхъ момчета, които азъ довѣдохъ да се прѣберать въ кафенето на Никола Странджата, което бѣше останало слѣдъ смърьта на послѣдния подъ управлението на роднината му, нѣкой си Юрданъ. Тъй било разпоредено и отъ комитета. Прѣзъ деня се срѣщахъ съ много приятели изъ града. Напослѣдъкъ фотографчия Тома Хитровъ ме кани нѣколко пѫти на вечеря въ кѫщата си На тия вечеринки присѫтствуваше и Иванъ Драсовъ, единъ добъръ членъ отъ централния комитетъ. Прѣзъ това врѣме обикновената ми квартира бѣше у единъ мой съгражданинъ Георги Попъ Стамовъ. Послѣдний наскоро бѣ дошълъ отъ Сливенъ. Тая седмица, както и свѣтлитѣ праздници по Възкресение, прѣкарахме въ прѣготовления на униформи. Прѣснитѣ новини за вървежа на народнитѣ работи

*) Род. отъ Сливенъ.

изъ България, бѣха на дневенъ редъ. Чуваше се, че въ България всичко е готово. Чакало се само сигнала—първата пушка и всички съ оржжие въ ржцѣ ще станатъ. Мислѣше се, че само единъ мигъ и Турция ще бжде пагребана. Прѣзъ Томината недѣля работата взема съвсѣмъ сериозенъ характеръ вече. «На работа, борци, на работа» почна да се шушни изъ момчетата. Движението още повече се усили, когато заминаха прѣзъ Браила Никола Славковъ и дѣдо Никола Хаинченина, които безъ да се бавятъ дълго врѣме заминаха за Букурещъ, а отъ тамъ казваха, за България. Новината, че дѣдо Николови ще минатъ въ България да дадатъ сигнала за възстанието, се разнесе като молния. Тя порази и най — коравитѣ сърдца. Това караше вече да се гледа истински на работата. До тогава все се струваше човѣку, че всичко което се говорѣше да стане е една игра, пакъ и само единъ сънь. Настана моментъ на тревога, душевна тревога, която развълнува духоветѣ на момчетата. Тѣ чуха вече тржбата, която ги зове на революция — на смърть! Едни ме питаха: «Защо стоимъ още и кого чакаме?» Други пъкъ ме прѣчаквахме вечерно врѣме, кога си отивахъ на квартирата и съ най-благи думи ме молѣха да ги записвамъ въ четата. Казваха: «Нима не сме достойни да умремъ за отечеството си?» Веднажъ, като вървѣхме съ Георги П. Стамовъ изъ улицата на нѣколко мѣста ни спираха младежи за сжщата цѣль. Скоро пристигна и Филипъ-Тотю войвода. Работата още повече загъстна. Момчетата бѣха на кракъ. Едни придаваха дукянитѣ си на други, втори си разчистваха текущитѣ смѣтки и пр. Едно *«Фертикъ»* бѣ достатъчно да се запѣе походния маршъ. До като това се вършеше, ето, че и новината за Панагюрското възтание давтаса. Вѣстникъ *„Български гласъ“* я разнесе съ най голѣма бързина. Вѣстника писа, че въ панагюрския балканъ, въ Панагюрище и въ Копривщица възстанницитѣ възлизали на 35,000 души, които имали редовна война съ

турцитѣ и, че българитѣ били завладѣли почти цѣлата околность заедно съ балкана. За дѣдо Никола Хаинченина пишеше, че отворилъ бой на цѣли единъ полкъ редовна турска войска около Нова-загора и, че турската войска била изтрѣпана. До вечерьта стана въ града малко едно смущение. Това обърна вниманието на руманското правителство. Послѣднето разпореди щото полицията имъ да бжде на щрекъ. «Хайде,» казахъ на дѣдо Желю, «търпението е изчерпано вече.» Той ми каза, че необходимо е да се побавимъ още 1—2 дена за да дойде всичко въ реда си, пъкъ да се намѣрятъ и срѣдства. Съобщихъ на другаритѣ си, че работата е вече свършена и че слѣдъ 1—2 деня ще минемъ задъ Дунава. Почнаха се продажби. Кой каквото имаше излишно продаваше. Азъ вземахъ ролята на глашатай и продадохъ 8 зимни дрѣхи по 20—25 франка.

На другия день бѣше 28 априлий. Браилския комитетъ изпрати мене съ четирма още другари въ Турну—магурели, като се рѣши щото тоя градецъ да бжде сборния пунктъ. Тамъ се установихме въ хотела на Бр. Меншайкови Слѣдъ 3—4 дена захванаха да прѣстигатъ момчетата. Разпорѣждахме ги по квартири. Прѣстигането на момчетата се протака до 10 май. Почти всѣки день идваха нови отъ разни мѣста. На 8 май дойде и Никола Войновски [1]) съ нѣколко свои другари, а именно: Х. Константинъ Попъ Х. Димитровъ, Кирилъ Ботевъ и Спасъ Соколовъ. Запознахъ се съ Войновски, послѣ се посъвѣтвахъ съ послѣдния, взехъ десетина момчета и се остановихъ въ колибата на дѣдо Илиевата зеленчукова градина, която се намираше половина километъръ далечъ отъ рѣката Дунавъ при самата Турну—магурелска скеля. Четири—петь дена се бѣха изминали отъ какъ се бѣ изгубилъ снѣга, който не помня да бѣ подалъ другъ пжть въ началото на мѣсецъ май. Колибата,

[1]) Родомъ отъ Габрово, офицеръ отъ руската армия.

кѫдѣто се установихме, бѣ съградена при самата градина. По̀-нататъкъ се простираха ливади и ниви съ разни посѣви. Отъ къмъ сѣверната страна, на 10 - 12 к. м. разстояние, се издигаше не твърдѣ високо дългновато бърдо, покрито съ зелена трѣва и посѣви. Отъ къмъ изтокъ и западъ пъкъ очитѣ виждаха равнище. На югъ—рѣката Дунавъ, на която дѣсния брѣгъ на мѣста издигнатъ на 5—10 метра и тукъ — тамъ покритъ съ гора. Малко по̀-нагорѣ се види историческия градъ Никополъ, който сѣкашъ бѣ кацналъ на брѣга при самата възвишеность на р. Дунавъ. Като, че всичко това бѣ създадено за сладко-гласнитѣ птици, които прѣхвъркаха отъ една страна къмъ друга, като се любуваха прѣзъ оная майска утринь на живописната природна хубость Тѣхнитѣ мелодични гласове даваха живость на картината, особено косътъ, който съ своето свирене събираше палмата. Прѣзъ цѣлия ми животъ ще остане памѣтна оная майска утринь, когато за прѣвъ пѫть усѣтихъ такава сладостна и увлѣкателна любовь къмъ природата и бѣхъ плѣненъ отъ нейната неописуема красота, а това бѣше на 14 май 1876 г. Отъ какъ бѣхъ дошълъ на онова жилище, не бѣхъ ставалъ тъй рано, както тогава незабѣлѣзано се бѣхъ измъкналъ отъ леглото като оставихъ другаритѣ си въ обятията на съня. Цѣльта ми бѣ да направя една малка разходка и да разгледамъ мѣстноститѣ при самото изгрѣване на слънцето. Едва що бѣхъ се запрѣлъ на една зелена морава при самия Дунавъ, като пораженъ останахъ, кога съгледахъ на дѣсния брѣгъ на рѣката турчинъ — низаминъ, съ пушка на рамо да караули край брѣга. Това бѣ ужасъ. При това зрѣлище душата ми силно се развълнува и цѣлото ми тѣло потрепера. Искаше ми се да пролѣтя надъ Дунава като стрела и да го сгромолясамъ на мѣстото му. Тъкмо тамъ бѣ затъмнена славата на нашитѣ прадѣди и оничтожена свободата та нашето отечество. Политнахъ, тръшнахъ се на зелената морава, потъналъ въ поть отъ вълне-

ние. Слѣдъ като се поотпокоихъ малко, почнахъ да си припомнямъ историята. «Тука е мѣстото, дѣто нѣщо прѣди $4^1/_2$ вѣка коалицията се е борила съ дивитѣ азиатски орди и е останала поразена поради подлата измама на руманския князъ Мирча. Тая коалиция е оставила на бойното поле само въ единъ денъ, прѣди да засѣдне слънцето, повече отъ 100,000 души семоотвержени и доблестни човѣчески сѫщества въ борбата противъ врага за свободата, прогреса и цивилизацията.» Трогнатъ въ дълбочинитѣ на сърдцето и душата си застанахъ на треперливитѣ си крака и се провикнахъ съ силенъ гласъ: «О, ти, Дунаве, Старо—славянско рѣко! Не се ли ти, Дунаве, който си носилъ съ гордость надъ своитѣ срѣбробистри вълни славнитѣ царе на нашитѣ прадѣди? Не си ли ти, Дунаве, който си поилъ съ своитѣ кристални води храбритѣ имъ войводи и войници? Кажи ми, Дунаве, защо не се възмути ти тогава отъ тая сърдцераздирателна сцена? Ами ти, Дунаве, съ охота прибра всичко въ себе си и го отнесе въ бездънния гробъ като потопи въ дълбочинитѣ на Черно-море славата на българскитѣ царе и свободата на отечеството ни? Или, може-би и до сега се възмущавашь, кога гледашъ, че вмѣсто кръста днесь блѣщи още и полумѣсеца на Мухамеда? Дунаве, часътъ удари и всичко ще се свърши! Скоро ще се тури край на царството на извѣрения турчинъ! Скоро ще ни отнесешъ тамъ на родния ни брѣгъ! Робътъ не е вече робъ! Той е възтаналъ днесь, като потомъкъ на Крума, Бориса и Симеона Великаго! Той днесь не се бори за смѣтка на гръка фанариотинъ, нито пъкъ за сърбина вероломенъ! Той се бори за себе си, за собственото си огнище, за своитѣ изгубени и потъпкани права! Дунаве, ще те прѣлѣтиме и ще се найдеме тамъ въ борбата срѣщу врага на нашия родъ и нито слѣда, нито стѫпка ще оставимъ, всичко на огънь ще предадемъ, на прахъ и пепель ще направимъ, а вѣзетѣ ще го отнесатъ въ вѣчния пъкълъ. Тогава

само правда и миръ ще се възцарятъ и пѣсни и хваления на Всевишнаго ще се пѣятъ, а емблема на старитѣ български царе високо ще се издигне. Тогава ще настане день, въ който нашия народъ безкрайно да тържествува.» Когато така унесенъ продължавахъ шумъ отъ хора изъ отзадѣ ме смути. Обърнахъ се изведнажъ и съзрѣхъ нѣколцина отъ другаритѣ ми, които слѣдѣли моето вълнение. Тѣ се спустнаха отгорѣ ми съ викове: «Да живѣе България, урааа....! Султана ли сѫдишъ, или надгробната му пѣсень пѣешъ?» Единий отъ тѣхъ, на име Димчо, ме прѣгърна обсипа ме съ цѣлувки, като казваше: «Не само добъръ хѫшъ, но и примѣренъ актйоръ си. Радвамъ се, при такива другари, сцената задъ Дунава ще бѫде трагична.»

Слѣдъ като се разговаряхме за това-онова, ето, че дойде другуря Андонъ, па ми подаде една телеграма отъ Букурещъ, адресирана до Турно-магурели, хотелъ Мешайковъ за Андонъ Куковъ и мене съ слѣднето съдържание: »*стоката се продаде на новъ търговецъ, вземѣте Паскалева, въ Кладово да се намѣримъ*« Подписана бѣше отъ войводата дѣдо Желю. Още не бѣхъ доизчелъ телеграмата, когато цѣлъ се разтрѣперахъ и извикахъ съ гласъ: »Дяволъ да ги вземе!« Другаритѣ ми наостриха уши, за да разбератъ какво има. »Кому чемеритѣ ще дирятъ въ Сърбия? Дѣдо Желю, както и Панайотъ Хитовъ и Филипъ войвода сѫ български изчадия! Огънътъ въ България е пламналъ, а тия синковци все се гуркатъ. все се готвятъ, все женитѣ и дѣцата си осигорѣватъ! Като че задъ Дунава хората нѣматъ нито жени, нито дѣца! Тѣхъ нека биятъ, колятъ, огънъ да ги гори! И това ми сѫ войводи! — Позоръ! Тѣ не сѫ български войводи, разбойници сѫ. Разбойникъ отечество нѣма. и все е безъ отечество, пъкъ ако иска и на оня свѣтъ да отиде. Другари, вие разбрахте, че въ тая телеграма се говори за новъ войвода и, както се види, той не ще бѫде другъ, освѣнъ пакъ нѣкой из-

между насъ, но който и да бжде, то и ние съ него ще вървимъ, съ него скърби и радости ще дѣлимъ. Който е за България и ние съ него ще бждемъ. Колкото се касае до хайдутскитѣ ни войводи, гдѣто ги намѣримъ главитѣ имъ ще сложимъ, пъкъ това за това. Та каква ли полза и заслуга може да чака отечеството ни отъ хайдутинъ?« Всички любопитствуваха да знаятъ кой ще ни бжде войводата. Въ това врѣме ненадѣйно прѣдъ насъ застана Кантарджия. [1]) Когато другаритѣ почнаха въпросително да го гледатъ, той ни каза, че ходилъ въ Букурещъ и че оня вачерь дошелъ въ Турну-магурели при другаря Таню.

— Снощи, при тръгването ни за Олтеница, продължи той, като се обърна къмъ менъ излѣзохъ напрѣдъ край града, дѣто щѣхме да се събираме, но, незнамъ какъ, изгубилъ съмъ се. Цѣлата нощь се скитахъ по полето, дѣто и осъмнахъ. Узнахъ отъ Таня, че си билъ тука и поискахъ да се срѣщна съ тебе. Той отиде въ Олтеница съ обѣщание, че още тая вечерь или утрѣ рано ще прѣмине оттатъкъ Дунава.

Другаритѣ, щомъ чуха, че Таню ще мине най-късно до утрѣ Дунава, дигнаха на ново ужасна врѣва по адресъ на разбойницитѣ войводи. При това Петъръ яви, че Панайотъ Хитовъ и Филипъ вземали отъ комитета по 250 наполеона да се приготвятъ и, че скоро щѣли да минатъ и тѣ, най-късно до 3—4 дена. Това посипа масло въ огъня. Момчетата още

[1]) Казваше се Петъръ Кантарджиевъ, родомъ отъ г. Сливенъ. Той е вземалъ живо участие по народнитѣ ни работи още прѣзъ 1867—1868 г. Особено дѣятеленъ е билъ по вдигането възстание въ Сливенъ. Ходилъ е често при хжшоветѣ на балкана. Съ месѣци е прѣкарвалъ тамъ. Когато се разбила Х. Димитровата чета при Бозлуджа, тогава той отчаяно е напусналъ четата на Илия Господиновъ и Харбооло, която чета около Сливенъ чакала пристигането на Х. Димитъръ войвода съ когото да дигнатъ въ Сливенъ възстание. Неуспѣха на Х. Димитра силно отчаяло Петра, напуща балкана, и за да прѣкрие слѣдитѣ заминава за Одринъ, кждѣто се записалъ въ казашкия алай.

пó-силно почнаха да ги псуватъ, като казваха, че съ право съмъ ги нарѣкълъ *„разбойници.“* Стою даже прѣдложи да дадемъ клетва и хвърлимъ жребе, за да изберемъ единъ, който да се занимае съ убийството на тия игриви войводи. Петъръ стоеше смутенъ. Той нищо не знеше, но, като му разправихме каква телеграма имахме и той почна да се чуди, а за да защити старитѣ войводи, каза, че нищо не било това и, че нямало защо да се възмущаваме, понеже цѣльта била все една. Възразихъ му, че не е до тамъ вѣрно, като му казахъ още, че много добрѣ познавамъ сръбския народъ и зная какво мислятъ сърбитѣ за насъ и най-послѣ добавихъ, че отъ нашитѣ войводи хайдути ни единъ нѣма да дойде на помощь на възсталалитѣ ни братя.

— Я да видимъ сега, кой ще бжде новий ни войвода, обади се Димчо. Нека го благословимъ. Врѣмето твърдѣ много напрѣднало. Часътъ е $12^1/_2$.

— И $1^1/_2$ да стане, се обадихъ пакъ до като не дойдатъ Василь и Христо да ни донесатъ новини и провизии, нѣма нищо да правимъ, ще чакаме.

— Ето ги, идатъ, продума Пенчо.

— Като идвате отъ града, не научихте ли нѣкоя новина? се обърна Димчо къмъ Василя.

— Научихме се, прибърза Христо, че *Христо Ботевъ* ще ни бжде войвода и, че скоро ще прѣминемъ Дунава.

Моментално духътъ оживѣ. Почнаха да викатъ: «Да живѣе Ботевъ войвода урааа! . . . . Да живѣе войводата Ботевъ!» Повечето отъ момчетата, които бѣхме тамъ не познавахме Ботева, съ изключение на Андонъ и Димчо. Азъ бѣхъ чувалъ за него, челъ съмъ огненитѣ му статии въ в. »Знаме,« но лично не го познавахъ. Всички чакаха да чуятъ нѣщо за Ботевъ — войвода. Андонъ казваше, че го познавалъ твърдѣ добрѣ. Ялъ и пилъ съ него. Слѣдъ това викна та запѣ: »Вълко ле, Вълко, башъ байрактарйо!«

— Тая пѣсенъ отъ него съмъ слушалъ. Той е

младъ, пъргавъ, пъкъ и ученъ момъкъ е. Дайте, другари, да пиемъ за здравето на войводата!

— Да живѣе Ботевъ, ураа...! всички въ единъ гласъ викнаха.

— Прѣди нѣколко деня се виждахъ съ него въ Браила, каза Димчо, той ще бѫде много по-добъръ отъ всѣки другъ.

Стою викна та запѣ:

«Янкина буля думаше,
«Я излѣзъ, Янке, я излѣзъ
«Да видишъ, Янке, да видишъ,
«Какъвъ войвода минава
«Съ триста отборъ сокола;
«Минава пъкъ не заминава,
«Срѣдъ село байракъ побива.»

Другаритѣ весело почнаха да се провикватъ. Като подигнахъ да пия за здравето на войводата, казахъ: «Другари, наший войвода Христо Ботевъ билъ родомъ отъ прочутото село Алтънъ-Калоферъ, родното мѣсто и на нашия другарь Димча. Той е отъ сърдцето на нашето мило отечество, за което сме рѣшили да сложимъ коститѣ си. Той е истински синъ на България. Сега, въ най-критическитѣ за насъ минути, днесь, когато останахме безъ вождъ, благодарение на ония хайдути, Всевишний ни го изпраща. Тъкмо тогава, когато огъньтъ гори и опустошава безъ милость нашата родина—нашето отечество, тоя български синъ се явява смѣлъ и неустрашимъ, зарѣзва всичко, мило и драго, жена и дѣца, подава ржка на насъ, на борцитѣ за свободата на милата ни таткавина дѣто сега гори огънь и пламъкъ и не се чува друго освѣнъ бученето на топа и пушката, писъкътъ на дѣцата и ревътъ на майкитѣ. Прочее, молѣте Бога да даде сила и здраве на безстрашния ни войвода за да може съ успѣхъ да завърши светото ни прѣдприятие. Богъ да е съ насъ. Да живѣе България, да живѣе Ботевъ, ураа....!»

Ехото процѣпи въздуха, а слѣдъ това всички запѣхме: «Живъ е той, живъ е, тамъ на балкана.»

Кантарджия исказа желание да замине за Турну-Магурели. Азъ го молѣхъ да остане и се прѣсъедини къмъ насъ, понеже бѣ късно да отиде съ Таня. [1]) Той не отказваше, но искаше да отиде въ града и слѣдъ като се увѣри, че е изпусналъ случая да замине съ Таня, тогава да се върне при насъ.

Когато изпратихме Кантарджия, единъ отъ другаритѣ се обърна къмъ Пенча съ молба щото да разправи въ кратцѣ живота си—своето минало, понеже други пжть не бѣ правилъ това, а слѣдов. не ни бѣше и познато. Всички почти одобрихме, а Пенчо захвана: «Казвамъ се Пенчо Момчевъ. Родомъ съмъ отъ Търновско, Прѣди 6—7 год. бѣхъ на около 18 г. възрасть. Любихъ се съ чорбаджийското момиче въ

1) Тоя Таню войвода е родомъ отъ гр. Сливенъ. Казваше се Таню Стояновъ Куртевъ. Вземалъ е участие въ по-раннитѣ движения. Прѣзъ 1872 год., когато Василь Левски миналъ прѣзъ Сливенъ, Таню го развѣждалъ изъ града като търговецъ на аби и шаяци, а въ сжщность той (В. Левски) е събиралъ помощи за Централния Букурешки комитетъ. Слѣдъ като ходили между познатитѣ, рѣшили съ Левски да позабиколятъ и нѣкои отъ чорбаджиитѣ, да поканятъ пó-събудени тѣ отъ тѣхъ да вз матъ участис по народнитѣ работи, ако не инъкъ, то поне съ пари. Обаче работата излѣзла наопъки. Веднага разбрали за сторената си грѣшка. Таню, безъ да губи врѣме, разпорежда се та изпраща Левски за Стара-загора. Чорбаджиитѣ, както всѣкога, тъй и тогава, прѣнесли своята лепта прѣдъ олтаря за свободата на отечеството ни. Тѣ се разпоредили да увѣдомятъ хюкюмата и Таню още до вечерьта билъ арестуванъ. Подхвърленъ билъ на страшни мжки и изпитни. Той нищо не открилъ. Билъ прѣданъ на сжда. Въ нищо не се призналъ. Но не ли знаешъ, какво сж биле турскитѣ сждилища, особено по отношения на тия работи! Стигало да се каже, че едикойси е комита, душманинъ на царщината, — на султана и е бивалъ осжжданъ. Осжденъ е билъ и Таню на задочение до животъ и е билъ изпратенъ въ Деяръ-бекиръ. Прѣзъ 1875 год. той сполучилъ да избѣга отъ тамъ чрѣзъ Цариградъ и миналъ въ Румания, отъ кждѣто съобщава на своитѣ въ Сливенъ, като молилъ брата си и зетя си Георги Гиндевъ да отидатъ въ Олтеница за да се видятъ

село. Единъ день, баща ѝ като усѣща това, заплашва я, че злѣ ще си пати, ако продължава да има подобни отношения съ мене. Нѣмалъ билъ дъщеря като за мене голакъ, дяволъ да го вземе. Пъкъ напротивъ, азъ я обичахъ до полуда, а сѫщо така обичаше ме и тя. Умирахме единъ за другъ. Разбрахме се ний двамина. Устроихме си сегисъ-тогисъ свиждане вечерь късно до тѣхната плѣвня. Ахъ! пъкъ колко хубава бѣше! Плѣняваше и най-заспалата душа. Дълга коса имаше. А чернитѣ ѝ очи, голѣми като шикалки! Не можахъ истина да имъ се нагледвамъ. Даваха особена изразителность на лицето ѝ. Не щешъ ли, за зла врага, тая сѫщата плѣвня една вечерь бѣ запалена. Набрали се бѣха селянитѣ да гасятъ. Отидохъ и азъ, обаче работата излѣзе янлъшъ. Баща ѝ, щомъ ме видѣ, спустна се отгорѣ ми съ псувни, хвана ме за яката, като крещеше, че азъ съмъ билъ запалилъ плѣвнята. Пъкъ ето и свидѣтелитѣ насрѣща. Единъ отъ тука вика, че ме видѣлъ оная вечерь, други отъ тамъ се обажда, че ме видѣлъ незнамъ кога и най-послѣ всичко се струпа на гла-

Той правилъ разпореждане още прѣзъ зимата да отиде въ Сливенъ съ дружина, но като побутналъ тукъ-тамъ убѣдилъ се, че срѣдствата за това сѫ къси и слѣдов. не помагатъ. Слѣдъ това заминава за Олтеница, намира се съ брата си, който го тамъ чакалъ. Разпоредилъ чрѣзъ него, щото Сливенското възстание да се не дига, до като не отиде и вземе участие и той. Наново пакъ се замислюва и като се убѣдилъ, че само парични срѣдства му липсватъ, рѣшилъ да нападне на руманската поща. Открива това на Меш........ който отъ своя страна удобрилъ. Таню съ нѣколко души отъ другаритѣ си разбива пощата въ първитѣ дни на мѣсецъ априлий отъ 1876 г. между Т.-Магурели и Александрия. Сумата, която задигнали внесли на Меш....... Послѣдний отива въ Бѣлъ-градъ да набави орѫжие и др. потрѣбности за четата. Меш......... не се чулъ и видѣлъ вече, нито той, нито пушкитѣ му. Най-послѣ Таню прѣминалъ Дунава съ бѣдно въорѫжена една чета. При едно сражение съ турцитѣ тая дружина е била разбита между Разградъ и Османъ-пазарь, кѫдѣто и той самъ падналъ убитъ отъ неприятелския куршумъ, безъ да изпълни плана си: *По-напрѣдъ на кръстенитѣ турци—чорбаджиитѣ, пъкъ тогава на турчина—мухамеданинъ.*

ката ми. Пенчо бѣше битъ на сермия и то защо? Да съмъ си признаялъ. Нея вечерь ме затвориха въ село, а на другия день ме изпратиха за Търново съ стража. Тикнаха ме тамъ въ затвора — въ една отдѣлна стая, кждѣто прѣкарвахъ въ глухо мълчание. Трѣбваше да се изминатъ 10 дни така. Слѣдъ това врѣме мене ме извадиха отъ затвора и ме изправиха прѣдъ слѣдователя. Изпитнята за плѣвнята се почна. Азъ си изповѣдохъ, че нѣмамъ пръстъ въ тая работа. Отъ друга пъкъ страна, чорбаджията донесълъ, че само азъ съмъ можалъ да му запаля плѣвнята. Сцената бѣше трагична. Свалиха ме на земята и боя съ пръчки на ново почна. Всичко това за да кажа, че азъ съмъ запалвача. Това срѣдство не имъ помогна, си помислиха тѣ. Вечерьта ме вкараха пакъ въ сжщата кжща. На другия день, азъ прѣкарахъ безъ кора хлѣбъ. Това бѣ ново срѣдство, нова изпитня. Слѣдъ тоя гладенъ день, менъ ме пакъ извадиха прѣдъ слѣдователя. Нова ужасия. Отъ една страна ме грозеше глада, а отъ друга — боя. Азъ продължавахъ да казвамъ «не,» обаче това не ме спасѣваше. Най-послѣ за да се тури край на всичко това, бѣхъ принуденъ да кажа, че азъ съмъ запалвача. Охъ! Боже, работата не бѣше свършена. На ново почнаха да ме биятъ. Сега вече за това дѣто съмъ се криялъ. Нѣмаше какво да се прави. Трѣбваше да се търпи. Най-послѣ слѣдователя ме изруга съ слѣднитѣ думи: »Бе кератанооло, защо ми троши главата и ржцѣтѣ до сега, защо отъ най-напрѣдъ не си каза правичката? Слѣдъ това ме тикнаха въ затвора при осжденитѣ. Единъ мѣсецъ послѣ което ме извадиха пакъ прѣдъ сжда. Прѣдъ видъ на обстоятелството, че съмъ малолѣтенъ, осждиха ме само на 5 години въ окови. Работата се свърши. Прѣдъ менъ стояха 5 мрачни години. Влѣзохъ въ борба съ сждбата, оная немилостива сждба, която потопи въ вѣчна скърбь двѣ невинни сърдца: моето и онова на либето ми. Азъ бѣхъ затворникъ съ желѣзо на краката! Еленка, тъй

се викаше любовницата ми. знаеше, че азъ съмъ невиненъ. Знаеше, че баща й е причината. Азъ бѣхъ за нея мжченикъ. Колкото ме обичаше, много повече ме е обикнала, когато бѣхъ вече въ затвора. Тя ми изпращаше често пари и други подаръци. Не можà горката да понесе тая мжка, като стана жертва на злобата. Въ послѣднята си минута, като испждила домашнитѣ си, казала на присжтствующитѣ: „Умирамъ съ гореща любовь къмъ Пенча и съ умраза къмъ баща си. Кажете на Пенча, че въ послѣднитѣ минути сълза за него съмъ поронила. Кажете му, че съмъ го заклела да отмъсти врагу.» Загина горката, млада и зелена, безъ врѣме! Баща й отъ биене на съвѣстьта наскоро слѣдъ нея и той умрѣ. Прѣди 2 мѣсеца си излѣжахъ наказанието въ тѣжки мжки. Менъ ме освободиха отъ затвора. Слѣдъ това азъ имахъ два дълга: *да си отмъстя на безвърния турчинъ и оня, завѣщанъ отъ оная, която даде душата си за мене.* Ето защо азъ съмъ дошълъ тука въ Румания.«

Пенчо бѣше младъ человѣкъ, съ черни голѣми очи, черна коса, вежди гайтанени, лице валчесто, мустаци срѣдни, растъ сжщо срѣденъ. Въобще притѣжаваше качествата на единъ за забѣлѣзване хубавецъ. Прѣдприемчивъ бѣ на всичко. Той не се страхуваше. Той бѣше благъ въ отношенията си. Бѣше нѣкакъ и краснорѣчивъ. Когато Пенчо расправаше, другаритѣ се въодушевляваха отъ думитѣ му, като умразата имъ къмъ тиранитѣ нарастваше. Тѣ наврѣмени го прѣкъсваха съ думитѣ: »Да пукни тиранина!«

Слѣдъ тоя разказъ на Пенчо, рѣкохме да се прѣдадемъ на нощния покой. Разпоредихме се да приготвимъ за другия день двѣ ягнета и други работи още за ѣдене. Сутрината рано, Андонъ отиде съ двамина още другари въ града. Съ послѣднитѣ той изпратилъ всичко потрѣбно, а самъ той останалъ за нѣкакви новини. Ягнетата тука грижливо се печаха на шишоветѣ. Дружината играеше наоколо гимнасти-

ка. Слѣдъ малко единъ гласъ смути слуховетѣ ни! Пѣеше се пѣсеньта: *„кой ке ти носи, море, тънката пушка?“* . . . Това бѣше Андонъ. Всички острѣмихме погледитѣ си и наострихме уши. »Работата ще да е въ редъ,« казахъ на дружината. Андонъ отдалечъ изрева: *„Само днесъ и утрѣ и ке ги колимъ мръснитѣ турци!“* Радостьта бликна. Лицата на другаритѣ засѣяха. Обѣдътъ бѣше почти готовъ. Насѣдохме подъ едно дърво на зелената морава и почнахме наздравицитѣ за тогозъ-оногозъ. Слѣдъ това обѣдването се захвана. Страшно веселие. Бай Стою првъвъ ни попѣ. Той имаше много добъръ гласъ. Слѣдъ него други, трети и т. н. Слѣдъ пѣснитѣ слѣдваха историитѣ на миналото. Всѣки расправѣше що е патилъ прѣди да дойде тамъ. По едно врѣме, Стою разтреперанъ почти стана на крака и каза: »До колкото слушахъ нито единъ отъ другаритѣ не каза, че веднажъ поне прѣзъ живота си се е възмущавалъ отъ гръкъ, този непримиримъ за България врагъ отъ който отечеството ни е страдало и ще страда.« Той скочи още веднажъ, скръцна съ зѫбитѣ си, па продължи: »какво Богохулство, прѣдставѣте си, да казватъ, че не трѣбвало да се молимъ на български езикъ въ църквитѣ, защото Богъ не знаялъ тоя езикъ.« Въ това врѣме другаритѣ страшно се наостриха и безцензурно почнаха да псуватъ всичко гръцко, като скърцаха съ зѫби. Послѣ пакъ продължи: »Тия гърци много пакости сѫ правили на българитѣ. На всѣка крачка сѫ ги шпионирали прѣдъ турцитѣ. За това ще дойде часъ, люто да имъ се отмъсти. Нека найнапрѣдъ си разчистимъ смѣткитѣ съ турцитѣ, па разправи щемъ се тогава и съ тия ниски твари, тия, които сѫ станали причина да зарежа жена и дѣца. Ахъ, миличкитѣ! дълго ще чакатъ тѣ татка си да се завърне, да ги нахрани и облече. Не знаятъ тѣ, че за татка имъ се прѣдстави единъ много по светъ комиръ отъ тѣхъ — отечеството, за което той бунтовникъ ще трѣбва да умрѣ. Ахъ, кѫдѣ сте сега, милич-

ки, да изпратя послѣдната си милость къмъ васъ — цѣлувкитѣ си?« . . .

Той неможа да продължи. Заплака. Казваше се Стою Петровъ. Бѣше родомъ отъ Лозенъ-градъ. Растъ имаше възнисъкъ, съ бѣло лице, вежди и очи -черни, мустаци—кестеневи. На около 30-32 г. възрасть.

Така прѣкарахме деня. Слънцето клонѣше на захождане. Освѣтляваше тукъ-тамъ издигнатитѣ баирчета изъ край Дунавската равнина. Зеленитѣ посѣви се нѣкакъ гордо люлѣяха отъ хладния вѣтрецъ. Тукъ -тамъ се издигаха сѣнчасти дървета. Птичкитѣ прѣхвъркаха отъ клонче на клонче, като пѣяха своитѣ надвечерни пѣсни. Картината бѣше очарователна. Рѣшихме да направимъ разходка, да се нагълтаме съ оня свежъ въздухъ, който дава сила на живота. Интересна тишина владѣеше. Мечтитѣ лѣтѣха една слѣдъ друга. Съ въздишки отъ радость и скърбь испратихме дневното свѣтило. Душитѣ ни се пълнѣха съ любовь отъ природата. О, не! Никога вече не съмъ виждалъ е усѣщалъ такава поезия въ душата си. Какво щастие, да бихъ могълъ да направя това! Бихъ се подмладилъ на 20 години.

Дружината се бѣ раздвижила. Прѣскачванията се захванаха. Най-легко прѣскачаше Христо, най-младия отъ насъ, на 17 год. възрасть. За награда му опрѣдѣлихме да изпие първата чаша вино при вечерята. Слѣдъ малко, когато слънцето се бѣше изгубило отъ нашитѣ очи, играта се прѣкрати. Насѣдохме на зелената морава подъ нашето кичесто дърво. Вечерята не бѣше още готова. Трѣбваше да я дочакаме съ пѣсни. Първъ бай Стою се провикна, а слѣдъ него и азъ съ пѣсеньта: »Я се спри, славей, орлозлати« . . . . когато казахъ: *„надъ гърка съмъ владѣла,“* Стою скочи растревоженъ на крака, па извика съ силенъ гласъ: »Да живѣе България!« »Урааа« . . . нададе дружината. *„Владѣли сме ги тия дяволи гърцитѣ и пакъ ще ги владѣемъ,“* самодоволно каза бай Стою. Слѣдъ много такива прѣдадохме се на съня.

Минаването прѣзъ Дунава съ „Радецки.“

На угриньта дойде отъ града Янко Атанасовъ и ми съобщи, че имало заповѣдь заедно съ двамина отъ другаритѣ си да се срѣщна още тогава съ Войновски. Това и направихъ. Заедно съ Андонъ Куковъ и Петъръ Паскалевъ отидохъ при него. Той съ голѣма радость заговори: «Настжпи момента, въ който ще трѣбва да станемъ жертви прѣдъ народния идеалъ. Тая вечерь войводата пристига и съ парахода ще бждемъ утрѣ на извѣстния брѣгъ. Прѣди всичко ще трѣбва още отъ тука да се въоржжатъ нѣкой отъ момчетата. Ако тая вечерь, когато се качимъ въ парахода, властитѣ поискатъ да турятъ ржка на ковчезитѣ съ оржжието като контра-банда, въ такъвъ случай ще трѣбва да се употрѣби оржжие. Ако пъкъ влѣземъ благополучно въ парахода, вие ще вземете грижата да бждите готови до самитѣ ковчези, а щомъ се даде сигнала *„на оржжие“* отъ войводата веднага ще строшитѣ ковчезитѣ и раздадете оржжието на дружината, като ги прѣдопрѣждавате, че пушкитѣ сж зарѣзани. Взѣмаха се мѣрки и за управлението на парахода. Другаря Тодоръ Стояновъ [1]) се задлъжава, въ случай, че капитанина откаже, да поеме управлението на парахода.» Работата се свърши Всичко бѣше готово този день. Вземаха се най-строги мѣрки за всички непрѣдвидени случайности. Всички бѣхме на кракъ. Чувства и отъ радость, и отъ скръбь усѣщаха сърдцата. Всѣки се снабди съ билетъ за парахода. Повечето вземаха за Турно-северинъ, други за Кладово, а нѣкои за Калофатъ. Мръкна се. Слънцето бѣше залѣзало вече. Дружината състоящата се отъ 60 души се раздвижи на части къмъ скелята. Ковчезитѣ бѣха натоварени на кола. Бѣше часътъ около

[1]) Родомъ отъ Неврокопъ, съ занятие машинистръ.

9 ½ вечерьта, когато азъ заедно съ 10 души отъ момчетата, въоржжени съ ками и револвери, караулихме малко на страна. Когато всички се настаниха въ парахода, ний послѣдни влѣзохме и се установихме до, самитѣ ковчези. Прѣзъ оная нощь, парахода нощува тамъ. Нищо особено не се случи. Само единъ отъ дружината, който изглеждаше много веселъ и разположенъ, се провакваше твърдѣ наедро, но и той скоро се умири отъ забѣлѣжката, която Войновски тайно му направи. Слѣдъ това вече истинска тишина владѣеше. Шумоленето на тихия Дунавъ, хладния пролѣтенъ вѣтрецъ и мисъльта, че испълваме най-честно дълга си прѣдъ народния идеалъ тургаха въ движение най-деликатнитѣ струни на човѣшкото сърдце и човѣкъ унесенъ, доволенъ отъ себе си, заспива. Цѣлата почти дружина се бѣше прѣдала на сънь? Гледашъ единъ тукъ се осмива въ съня си, други тамъ, прилични на малко дѣте, което прави така отъ цѣлувката на майка си въ люлката, когато то спи. Тѣ спяха, но тѣ неможаха и да спятъ. Като, че нѣкой ангелъ имъ на ухото невидимо шепнѣше. Тѣ често се стрѣскаха и изглеждаха съвършено весели. Невинни сжщества бѣха, отредени да седнатъ на кладата при жертвеника. Така се почти прѣкара нощьта. Поразсъмна се. Настжпи 17 май отъ 1876 год., день многоочакванъ, день, въ който трѣбваше да се рѣши идинъ много важенъ въпросъ, день въ който трѣбваше да се мре. 17 май бѣше день, въ който наново емблема на българския народъ високо да се издигне, день, който ни тикна въ борба кръвна съ вѣковния ни врагъ. Що бѣ се още зората пукнала, на изтокъ небосклона се червенѣеше на талази-талази, тихия вѣтрецъ полъхваше по Дунава, когато комина на *„Радецки“* [1]) се задими, а и самия той гордо-гордо почна да пори мжтнитѣ дунавски вълни. Вѣрвамъ всѣки отъ момчетата въ оня моментъ въ себе си е казалъ: »хайде, бѣше« . .

---

[1]) Така се наричаше парахода съ когото минахме Дунава.

Отдалечавахме се отъ скелята на Турно-магурели. На отсрѣщния брѣгъ, до самий Никополъ се забѣлѣзваше една турска катерия, която залѣтя слѣдъ насъ. Това параходче сновеше по Дунава, както да патраули, така и да пази да не би нѣкоя чета отъ българската емиграция да прѣмине на българския брѣгъ. Що бѣше потеглилъ »Радецки« и дружината се разшава, но твърдѣ прѣдпазливо. Носяха се единъ другъ като непознати. Само съ очи нѣкой си говорѣха. Часа бѣ 6 сутрината, когато парахода се спрѣ при пристанището на Корабия отъ кѫдѣто се качиха още нѣколко другари, между които имаше и единъ мой много добъръ приятель, именуемъ Иваница Данчевъ. Бѣше родомъ отъ Свищовъ. Посрѣщнахме се като непознати. Малко слѣдъ това парахода пакъ замина къмъ Рахово. Всички се настаниха по мѣстата си. Никакъвъ шумъ.

Слѣдъ половинъ часъ едвамъ забѣлѣжихъ, че войводата ни Хр. Ботевъ бѣ сѣдналъ въ салона на долния етажъ на парахода и се разговаряше съ единъ турски воененъ чиновникъ въ офицерско облѣкло. Любопитството се възбуди въ мене. Това ме караше да се навъртамъ около прозорцитѣ, които бѣха до самитѣ ковчези. Искаше ми ся да чуя разговора имъ. Бѣхме наближили вече Рахово. Миниретата на джамиитѣ въ града се бѣлѣеха отдалече. Тъкмо тогава Войновски замина край мене и ми каза съвършено тихо: »Бодорствувай!« и безъ да се запрѣ ме отмина. Въ тоя моментъ Ботевъ и офицера се раздѣлиха. Ярость се четеше по лицата имъ. Чухъ послѣднитѣ думи на офицера, отправени къмъ Ботева: *„Буюрсонларъ, медань пишларъ,“* [1]) Отъ тоза можеше да се сѫди за прѣдмета на разговора имъ. Парахода се спрѣ прѣдъ раховската скеля, а между момчетата владѣеше необходимата тишина. Всички бѣха на мѣстата си. »О! Сѫдбо, сѫдбо! често пѫти умъртвѣвашъ

[1]) Да заповѣдатъ, площада е широкъ.

и най-коравитѣ сърдца!« Бѣха останали само нѣколко минути, за да се развие знамето за свобода или смърть! Ето защо азъ забѣлѣзахъ че почти всички бѣха смутени. Никой не се помръдна отъ мѣстото си. Всичко бѣше безинтересно наоколо. Гласоветѣ на матрозитѣ и на новитѣ пасажери, исключително ханъмки и турци нарушаваха онова гробно мълчание. Имаше и нѣколко турски стражари. Онова турско параходче, за което по-горѣ спомѣнахъ, ни слѣдѣше и наближаваше да ни настигне. Прѣди да се приближи това параходче, Радецки припълзе нагорѣ за послѣдната скеля отъ гдѣто ще вземехме послѣдния товаръ другари. Щомъ потегли Радецки, другаритѣ незабѣлѣзано се разшаваха ту надолѣ, ту нагорѣ. Парахода се спре при бикетската скеля, малко по-нагорѣ отъ града Рахово. Отъ тамъ се качиха около 25—30 момчета, заедно съ товара си, между които бѣше и мой единъ другарь по орѫжие отъ босненското възстание, който се именуваше Петъръ Симеоновъ, а сѫщо и други нѣкои стари приятели и познайници, както и Никола Семовъ Курито знаменосеца. Послѣдний носѣше едно дърво за знамето и една бохча въ която е било нагънато то. Ботевъ весело и засмѣно посрѣщна Курито при входа на парахода, рѫкува се съ него, па го запита: »Съ васъ ли е?« — Да, му отговори той, па влѣзе навѫтрѣ въ парахода, послѣдванъ отъ другаритѣ си, които изглеждаха съвършено разположени. Настаниха се кой кѫдѣто намѣри праздно мѣсто. Парахода бѣше прѣпълненъ вече съ хора. Дружината бѣ въ пълния си съставъ. Макаръ и всички да не се познаваха, пакъ се гледаха весело и любезно. До потѣглюването на парахода, Ботевъ стоеше при входа, като се разговаряше съ семейството Горови. Слѣдъ отплуването на парахода, той влѣзна съ свитата си, състояща се отъ 3 4 души навѫтрѣ. Азъ останахъ на мѣстото си и тъжна мисълъ ме обхвана. Изведнажъ си спомнихъ за миналото, за Румания, за България, за нейното бѫ-

даще и ето казвамъ тъга ме облѣ. Това трае само нѣколко минути. Парахода бѣше се отдалечилъ отъ бикетската скеля на 5—6 к. м. Петъръ и Курито ме поканиха да пиемъ по чаша бира. Прѣди да прѣстигнемъ до бюфета, Войновски ни посрѣщна съ думитѣ: »По мѣстата си!« Повърнахме се обратно. Още една минута и огъня трѣбваше да пламне. Всички съ нетърпение чакаха заповѣдьта »оржжие.« Ахъ славенъ часъ! Войводата ни вече не се забѣлѣзваше изъ парахода. Никой не можеше да подозрѣ че тука се готвѣше нѣщо страшно, нѣщо нечуто. Една само дума »оржжие« бѣ достатъчно да дигне завѣсата и се яви на сцената онова, което имаше да стане. Хънъмкитѣ, турцитѣ и тѣ нищо не подозираха. Съ своята нахалность, тѣ изпущаха сегисъ-тогисъ на тогова или оногова по нѣкоя нецензурна дума. Другаритѣ ни прѣтърпѣваха, като си отмъщаваха съ смигване единъ на другъ. Парахода пристигна при островчето Копаница, което бѣ 2 часа далечъ отъ Бикетъ, когато единъ гласъ, подобенъ на гръмъ, се разнесе: **„Братия, оржжие!“** Това бѣше небесенъ блѣсъкъ. Още думата оржжие неизказана, като молния блѣснаха въ въздуха 10 ятагана, които изсипваха най-немилостиво своитѣ удари върху ковчезитѣ съ оржжието. Паника въ парахода. И фотографа не можеше схвана подробноститѣ на това смущение. Смаянитѣ пасажери останаха като гръмнати. Само една минута и момчетата бѣха въоружени отъ главитѣ до петитѣ. Пжтницитѣ запищѣха, олилея и кански писъци се чуваха. »Аманъ, алахъмъ! я вахъ анаджимъ, я вахъ олумъ, я вахъ я вахъ гитикъ зянъ зибилъ олдукъ.« викаха уплашенитѣ турци. Ханъмкитѣ плачаха. Нѣкои паднаха въ несвѣсть. Дрѣбнитѣ дѣчица съ писъкъ бѣха се впили въ прѣгрждкитѣ на майкитѣ си. Ето, че и 5-6 пушки изгърмѣха. Дали нарочно, или отъ невнимание бѣше, незная. Нѣкои отъ турцитѣ се стрѣмѣха да се нахвърлятъ въ Дунава, други пъкъ се тѣглиха назадъ Картината бѣше ужасна, трогателна, страшна. Помо-

и най-к
ко мину
смърть!
бѣха см
си. Вси
матрози
нъмки
Имаше
парахо
и на
жи т
лѣдня
варъ
забѣ
рахо
рѣ с
- зо
ше
то
а с
ци.
лѣл
въ
мѣ
ку
му
лѣ
ш
п
х
и
л
с

›катери по стълбитѣ за куверетата. Послѣдвахъ .;ачихъ се заедно съ него горѣ тъкмо въ тоя мо-ь, когато капитанина бѣше заобиколенъ отъ Са-;атрафиловъ и Давидъ Тодоровъ. Послѣднитѣ бѣ-.ісочили револверитѣ си къмъ него, а той раз-:еранъ и уплашенъ съ сълзи на очитѣ се обър-:ъмъ Ботева, който що бѣ застаналъ до него. ·е не бѣше довършилъ капитанина, когато Ботевъ но удари съ крака си въ дюшемето на парахода ·ъ начумерено лице и силенъ гласъ изрева, като ·еше съ пръстъ къмъ дружината въ парахода и го-·еше по френски. Капитанина смутенъ и уплашенъ всѣмъ тихо отговаряше на войводата, като безъ ·ого-много прие напълно прѣдложението на по-·ѣдния. Като размѣниха още по 2 — 3 думи, Ботевъ ı подаде ржката да се ржкуватъ. Заповѣда Ботевъ .ı се освободятъ матрозитѣ и другитѣ служащи, а ·ъ това врѣме парахода готегли съ старата си бър-:ина и тентата [1]) се дигна, която правеше да бждатъ ıезабѣлѣзани момчетата отъ къмъ българския брѣгъ, ı въ сжщото врѣме прѣкриваше ги отъ взора на тур-:ката катеря, която лѣтѣше слѣдъ насъ.

На кувертата бѣха още Иваница Данчевъ и Курито, отъ които послѣдний държеше права вървината за знамето. Ботевъ направи поклонъ на капитанина и заплющѣ надоло къмъ дружината, послѣдванъ отъ Курито. Азъ останахъ за малко още горѣ. Подигнахъ си очитѣ и сглѣдахъ, какъ небото бѣше всѣкждѣ ясно, освѣнъ надъ насъ, кждѣто се спустналъ малъкъ единъ облакъ, който изпустна само нѣколко капки, кога Войновски бѣше заговорилъ. Спомнихъ си веднага за облака, който едно врѣме е прѣдвождалъ евреитѣ къмъ обетованата земя. Когато вниманието ми бѣ отнесено нагорѣ, въ парахода се чу глъчка подобна на кавга. Слѣзохъ и видѣхъ,

---

[1]) Завѣса въ парахода.

че до кафеджийницата се бѣха набарли 15 - 20 души, а Сава Пеневъ турилъ ржка на единъ чифтъ кобури съ срѣбърни тепелици и белизици, изящно изработени. Собственность били на единъ арнаутинъ, който ги оставилъ на хранение у кафеджия. Послѣдний държеше кобуритѣ отъ едната страна, а Савата-отъ другата, арнаутина пъкъ се молѣше да ни му ги вземать. Другъ единъ отъ другаритѣ ни извадилъ си бѣше касатурата и засѣгаше да удари арнаутина по главата. Извикахъ: *„Стойте запоиндно е, кръвь да се не пролива“* Казахъ на Савата да освободи кобуритѣ и ги даде на кафеджията. Бърже, бърже долѣтѣ Войновски и, като разбра какво се е вършило, каза: строго ще се наказвать ония, които продължавать да нарушавать реда и благоприличието. Слѣдъ това азъ го придружихъ към бюфетя. Попитахъ го за прѣвзимането на парахода. Той ми каза, че станало повече, отъ колкото можехме да се надѣемъ. »Ако не бѣше трошенето на ковчезитѣ, и пасажеритѣ нѣмаше да усѣтятъ какъ се плѣни« добави той. До като довърши послѣднитѣ думи, бѣхме вече вжтрѣ въ бюфета. Тамъ бѣха Димитръ дишлията. Петъръ Юрдановъ, Спасъ Соколовъ, Иваница Данчовъ, Тодоръ Стояновъ, Андонъ Куковъ, Петъръ Паскалевъ и единъ младъ момъкъ — търговецъ. Послѣдний билъ родомъ отъ Силистра. Черпѣха се. Единъ отъ тѣхъ разправяше, че прѣди още думата »оржжие« да била изказана отъ войводата, студеното желѣзо висело вече надъ главитѣ на служащитѣ. Тъй, че всички само въ единъ мигъ биле плѣнени. Войновски слѣзълъ бѣ долѣ въ камарата при войводата и задружно прѣковаваха знамето на дървото. Паскалевъ донесе едно блюдо съ прозоли и ме покани. Направихъ една малка закуска, пихъ чаша бира, а слѣдъ това излѣзохъ навънъ. Намѣрихъ се тогава съ Д. Икономовъ установихъ се на прѣдната часть на парахода. Размѣнихме по нѣколко думи. Питахъ го за мѣстото кждѣто се готвихме да излѣземъ, обаче той

ми каза, че не знаялъ, но прѣдполагаше къмъ близко едно тамъ беклеме, което и сочеше съ пръстъ. Въ това врѣме парахода значително намали бързината си и прѣдъ насъ се блѣстна селото Козлудуй. До брѣга играяха нѣколко турчета по на десетина години. Гащитѣ имъ бѣха прѣвързани съ учукуритѣ прѣзъ рамо тъй, като, че цѣли бѣха потънали въ тѣхъ. Щомъ забѣлѣзоха, че парахода върви полегка и клони да се спре тамъ на брѣга, оставиха своитѣ играчки и всичкото имъ внимание бѣше съсрѣлоточено въ насъ. Почнаха да ни запитватъ: — Не о? Не о? [1]) — Булгаръ аскери, [2]) имъ отговори Икономовъ. Тѣ неможаха да разбератъ какво значи това, но продължаваха удивително да ни гледатъ. Тогава сърдито извикахъ: «Кйоръ му сунусъ ки комита гелийору?»[3]) Щомъ чуха думатата «комита», веднага се сринаха отъ брѣга и съ ревъ и писъкъ търтиха съ всичката си сила къмъ село, като викаха: «Комита гелийоро». Въ това врѣме парахода съвършено полегка запълзѣ. Ботевъ излѣзе отъ камарата прѣдружаванъ отъ Войновски и Курито. Послѣдний гордо-гордо пристжпваше, като развѣваше и знамето, което обърна вниманието на всички. То бѣше приготвено отъ зеленъ атлазъ. По срѣдата му стоеше сърменъ левъ и сърмени пюскюли висѣха на двата му края. Дружината приличаше на роякъ пчели. Всички застанаха около знамето и около войводата, когато парахода се спрѣ. Двамина отъ матрозитѣ дотърчаха и съединиха парахода съ брѣга прѣзъ дъски. Пръвъ слѣзе Петъръ Дюкмеджия, [4]) който нагази съ единий си кракъ до жабата въ мжтния Дунавъ. Бърже слѣдъ него слѣзе Войновски и съ стжпването си на българската земя, изтѣгли сабята си съ извънредна ловкость, завъртѣ я въ въз-

---

[1]) Какво е това? какво е това?
[2]) Български войници.
[3]) Слѣпи ли сте, че комити идатъ!
[4]) Родомъ отъ Карлово.

духа, удари на кръстъ въ земята, обърна се къмъ насъ, като взема една шепа пръсть: «Братия, тази е земята въ която сме се родили, тази е земята за която ще измреме»......... Той продължаваше да говори, обаче нищо не можахъ да чуя. Нѣмаше вече тишина. Вниманието ми бѣше обърнато отъ думитѣ на Ботева, който викаше: «Отъ тука не бива.» Видѣхъ тогава 20—30 момчета, които се цѣлѣха къмъ сушата нагорѣ. Цѣлѣха се къмъ троица души турски низами, които идваха къмъ насъ и бѣха вече на 100—150 крачки. Безъ съмнѣние, изкаха да видятъ, какви хора сме ние. За пръвъ пжть виждаха тѣ парахода да спира тамъ. Петъръ Дюкмеджия, който бѣ клекналъ на едно колѣно, изпразднѝ пушката си. Единий отъ турцитѣ се повали на земята, а останалитѣ, като захвърлиха пушкитѣ си и като хванаха дълната на гащитѣ си, удариха на бѣгъ къмъ Ломъ-паланка. Дружината викаше: «Урраа...» Войновски продължаваше да говори. Чухъ да казва: «Ето, братя, и първия куршумъ не падна напраздно,» като сочеше съ сабята къмъ жертвата. Додѣто ставаше това, Курито се отдѣли съ знамето на сушата, слѣдъ него други, трети, а най-послѣ и войводата. Бѣхме около Ботева на една височинка на брѣга, а парахода запухва назадъ. По заповѣдь отъ войводата, изпратихме Радецки съ слѣднитѣ думи:

«Да живѣе [illegible]»
«Да живѣе [illegible]»
«Да живѣе [illegible]»

Капитанина, заедно съ служащитѣ си, като махаха съ шапкитѣ си, отговаряха:

«Да живѣе [illegible]»

А парахода [illegible] отъ насъ.

Четата пжтува къмъ Вратца и нападкитѣ ѝ отъ неприятель.

Мѣстностьта, дѣто се спрѣхме и стжпихме на ново на българската земя, бѣ при Козлудуйский брѣгъ. Една около 40—45 с. м. дълбочина отъ сипей, извита отъ къмъ юго-западъ около 2—3 метра на ширина и прѣдъ който сипей стоеше расположена една равнина, която се простира отъ къмъ югъ около половина километръ, а отъ къмъ селото се снишаваше. На южната страна на тази поляна се издигаше една малка могила. Послѣдната имаше яйцеобразна форма съ около 10—12 метра височина. На югъ отъ тази могила се издигаше доста високо бърдо, обраснало съ дрѣбакъ. Около 20—25 метра на изтокъ по край Дунава бѣха наредени камъни, които служаха за прѣдпазване на брѣга. Покрай тѣхъ дървета отъ върба пъкъ израсли, тамъ кждѣто играяха турчетата, а на югъ отъ това мѣсто бѣ расположено и самото село Козлудуй. Дружината бѣше съ разноцвѣтно облѣкло, оприличено на войнишка униформа, съ раници на плещитѣ, подъ сунки и револвери на кръста. На рамо съ пушки белгийска система »Шруца« съ капсули, а само 15 отъ французската система »Шеспо« и една отъ сжщата система кавалерийска за войводата ни. Съ сабли, ятагани и тесаци, отъ които послѣднитѣ бѣха назжбени отъ едната страна.

Слѣдъ стжпването ни на сушата при това мѣсто, около 20—30 души съ войводата заедно се покачихме на равнището за да извършимъ благодарствената церимония на капитанина отъ »Радецки,« а другата часть, на чело съ знамето се бѣ остановила 50—60 метра по̀-навжтрѣ, като се прѣгръщаха, цѣлуваха се единъ други, а отъ възхищение и възторгъ цѣлуваха земята, като викаха: »Да живѣе България, долу проклятия тиранинъ—турчина.« Всичко това, и едното, и другото, се извърши много бърже, до от-

плуването на парахода, слѣдъ което Ботевъ съ развито знаме и съ пѣсни потегли за селото Козлудуй. Азъ останахъ съ около 40 — 45 души, които прѣснахъ въ цепь. Бърже се качихъ заедно съ бурезанта горѣ на могилата отъ гдѣто се виждаше много добрѣ както въ селото, така и изъ околнитѣ мѣстности. Що бѣхъ се качилъ на могилата, изведнажъ прѣдъ мене се прѣдстави трагична сцена. Едва що се извѣстили селянитѣ отъ турчетата за страшното име комити, удостовѣрено съ изпукването на първата пушка на българския брѣгъ и падането на низамина, поели бѣха кѫра вкупомъ, като изоставили кѫщитѣ си и всичко въ тѣхъ. Плачевна картина прѣдставляваха. Прѣдставѣте си всичкитѣ селяни, наброй около 150 – 200 души, мѫже, жени и дѣца, напустнали жилищата си и ударили на бѣгъ. Тѣ бѣгаха за да спасятъ живота си. Добитъцитѣ: волове, крави, коне, овце и пр., отчаяно се бѣха разшавали, като издаваха умолителенъ единъ тонъ. Това бѣше олелия. Това бѣше първото впечатление, което четата направи на населението отсамъ Дунава. Да, тѣ бѣха изпразнили селото отъ едната страна, а отъ другата пъкъ една дружина отъ 150 души самоотвержени и доблестни синове, начело съ войводата, при развито знаме издигнато на високо и пѣсни наближаваше и гордо-гордо навлѣзе по широкия пѫтъ, който служеше за главна улица на селото. Лаятъ на кучетата надалеко се носеше. Домашнитѣ птици прѣхвъркаха отъ едно мѣсто на друго. Добитъка отчаяно тичаше, изобще всичко изглеждаше твърдѣ смутено. Въ сѫщото това врѣме турския параходъ плѣплющъ по Дунава. Той бѣше пъленъ съ войска — низами, а въ тая сѫщата минута 10—15 пушечни гърмежа срѣдъ селото се разнесоха и облакъ отъ димъ се подигна. Дружината разредена по двама-трима тържествено настѫпваше като срѣдъ селото забиха знамето. Приблизително единъ часъ слѣдъ това, дружината потегли, а азъ чрѣзъ тѫрбача като събрахъ прѣснатитѣ въ цепь

момчета, сжщо потеглихме и се събрахме всички на половинъ километръ на югъ отъ селото. Отъ тамъ бѣха извадени 14 коля и 12 коня. Момчетата се разтоварѣха и турнаха много свои вѣщи на колята. Единъ отъ другаритѣ ни, когото наричаха Стоянъ-войвода, [1]) съ стжпването си още на бълг. брѣгъ, се разболѣ. Него опрѣдѣлихме за возачъ. Потегли той съ колята, потеглихме и ний, на югъ за Вратца. Десетина души ѣздиха. Часътъ бѣше 4 слѣдъ пладне. Къмъ четата се присъединиха двамина млади момци, отъ които за единий едвамъ си прѣпомнямъ, се казваше Павловъ, родомъ отъ Видинъ, който тогава беше учитель въ Козлудуй. При това и единъ турски циганинъ прѣдружи до нѣкадѣ четата, като носѣше мѣнци съ вода за ония, които бѣха вънъ отъ селото. Слѣдъ като си извърши работата, циганина съ едно теменъле поиска позволение отъ войводата да се върне. Просбата му биде удовлетворена. Циганина, кой знай отъ какво, повтори теменълето, като каза: »Богъ е съ васъ и да ви даде животъ съ хиляди години«. Четата ни продължи пжтя си. Заговорихъ съ Андонъ Куковъ и Никола Бучакчията. Раправиха ми за случката въ селото. Послѣдния ми показваше раната на главата си, която получилъ тамъ отъ единъ черкезинъ, като допълни:

— Отдѣлихъ се отъ дружината за минутка до единъ плетъ въ селото и тутакси гръмъ се чу. Нѣщо ме жулна по главата, а до като се издигна и оправя пушката си по онова направление, съзрѣхъ какъ Андонъ съ 3—4 души отъ другаритѣ прѣскочиха плета и го нанизаха.

— Да, забѣлѣжи Андонъ, когато той гръмна, хукна да бѣга. Ако не бѣше гърмѣлъ, кой щѣше да го види!

— Слѣдъ това азъ гледахъ, продължи Никола, какъ черкезина бѣше накълцанъ съ ятаганитѣ на на-

[1]) Родомъ отъ Неврокопъ.

нападателитѣ. Въ сѫщия тоя моментъ десетина пушки изгърмѣха на площада. Другаритѣ гръмнаха върху 7—8 души черкези и турци.

— Додѣто кастрихме черкезина, каза андонъ. съгледахме какъ единъ татаринъ бѣ ни взелъ за прицелна точка, съ кремаклия пушка. Прѣварихме и го поздравихме съ 2 куршума. Пъкъ другаря ми, гледай го, изпрати го съ «много здраве на Мухамеда.» Въ това врѣме войводата разпореждаше да се извадятъ кола и коне отъ село.

Никола бѣше лѣгко раненъ. Сачмата прѣминала прѣзъ левътъ на калпика му, като излѣзла отъ зеленото му дъно. Закачила и разпрала само кожата на прѣднята часть на лоба му по направление отъ доло на горѣ. Мѣстото бѣше ошарено отъ кръвьта. която се пролѣла отъ това одраскване. Обаче юнака си бѣ юнакъ. Той безъ да обръща на това ни наймалко внимание, си продължаваше пѫтя, когато прѣдъ насъ се изпрѣчи телеграфната жица, която свързваше Рахово съ Ломъ. Навалихме се като мрави, съборихме 2—3 стълба и скъсахме жицата, като спокойничко продължавахме пѫтя си. Отъ тука азъ, заедно съ четирма още другари, излѣзохме напрѣдъ като авангардъ. Бѣше ни омрънзало да вървимъ полегка. Бѣхме изпрѣдили 2—3 к. м. дружината. Прѣдъ насъ се изпрѣчи малка урва. Прѣди да заловимъ пѫтя по нея, по желанието на другаритѣ ми, седнахме на зелена една моравка да си поотпочинимъ. Слънцето се бѣ вече прѣвалило, а отъ къмъ западъ се издигаше високъ рѫтъ, който щѣше вече да засѣнчи пѫтя ни Като седнахме на това високичко мѣсто, запалихме цигаритѣ. Бѣхме обърнати съ лице къмъ дружината. Любувахме се съ природата. Като за вѣнецъ надъ всичко това прѣдъ насъ съвсѣмъ тактично пълзѣше дружината, която вървѣше по зелената трѣва, отстрани на пѫтя, по който кервана отъ коля успоредно се движеше и бѣ подигналъ облакъ отъ прахъ. Прѣдъ дружината на коне бѣха Ботевъ и Войновски. Тѣ не

прѣставаха да се разговарятъ. Бѫдащи планове крояха. Проектираха какъ по-славно да измреме. Пушкитѣ имъ, отъ наклоненитѣ вече слънчеви лѫчи, отражаваха нѣщо като вълни на суша. Пѣсеньта «*Живъ е той, живъ е, тамъ на балкана*« ..... цѣпѣше въздуха. Това бѣше прѣлесть. До като вниманието ни се губѣше тамъ, изведнажъ съзрѣхъ Иваница Данчевъ да прѣпуска коня си къмъ изтокъ по полето, като се отдѣли на 100—200 крачки отъ четата. Това внезапно обърна вниманието ми къмъ тая страна, на разстояние 4—5 к. м. на която съгледахъ турчинъ на конь, къмъ когото се стрѣмѣше Иваница. Турчина, като прѣпускаше, извади орѫжието си и изгърмѣ къмъ дружината въ отговоръ на което Иваница му изпрати единъ револверенъ гърмежъ, слѣдъ като влѣзе въ редоветѣ на четата, а турчина, разигра коня и продължи пѫтя си.

Какво значеше това? Туча така напраздно ли бѣха тия гърмежи? — Не! Първия значеше: »Ще ви прислѣдваме и биемъ, а вторий-готови сме да измремъ. Азъ поне, самъ за себе си, такова значение имъ отдадохъ, като въ минутата се погледнахъ съ гордость. Азъ виждахъ прѣдъ себе отечеството си зинало подобно на яма, готова да ни смръкне и погълне. Може да се каже, ний бѣхме вече на половина потънали, въ нея. Ами отечеството ни, нашитѣ братя, сестри, майки и бащи? Не срѣщнахме старци въ вѣнци, моми съ китки, нито пъкъ юнаци съ пушки на рамо и ножове въ рѫцѣ. Това значеше, че всичко спи, спи, заспало е още, а това бѣше скръбна картина. Какво сме ний? Какво значимъ прѣдъ една отоманска държава? — Значи да изкажемъ народния гнѣвъ, да извикаме »долу тиранина, долу султана,« пъкъ слѣдъ това да загинемъ. Това моментално прѣмина прѣзъ ума ми. Обърнахъ се къмъ другаритѣ си и имъ казахъ, че намъ прѣдстои за идащия день работа свещена, работа много сериозна и, че не трѣбва нито да си помислюваме за подрѫжка. Зеръ ако братята

българи бѣха възстанали, можеше ли да се мисли, че турци ще се излежаватъ подъ дебелитѣ букови сѣнки?

Дружината въ това врѣме ни наближи. Бѣше на 400–500 крачки отъ насъ, като пѣеше:

»Не щеме ни богатство,
»Не щеме ни пари,
»Искаме свобода
»Съ човѣшки правдини.«

Съвсѣмъ спокойно се движиха и пѣяха подъ открито небе на онова равно поле. Тъй бѣха разположени щото, човѣкъ би рѣкълъ, че цѣль полкъ войска пѫтува. Слънцето трѣпнеше на захождане, като изпускаше съвсѣмъ наведено своитѣ слабоотопляющи вече лѫчи.

Когато дружината бѣше на стотина крачки отъ насъ, станахме, потеглихме пакъ напрѣдъ авангардъ, като азъ пръвъ, а слѣдъ менъ и другитѣ запѣха:

»Все за тебе мисля, мамо,
»Отъ кат' се готвимъ за боя!«

Пѫтя, когото хванахме, бѣше по описаната урва, който правѣше засукъ къмъ западъ. Мѫчно или по-добрѣ отъ тамъ неможахме да гледаме на далече прѣдъ или задъ себе си. Щомъ излѣзохме горѣ на равнището се яви съвсѣмъ близо прѣдъ насъ, на около 20 крачки единъ арнаутинъ. Бѣше каченъ на конь. По вънкашностьта рисуваше да бѫде бекчия [1]. Слазяше отъ сѣверо-западната часть на рѫтьта, по направление да кръстоса пѫтя ни и замине надолѣ изъ посѣтитѣ ниви. Щомъ се видѣхме лице съ лице, единъ отъ другаритѣ сърдито му извика: »дуръ [2]) . . . . . Той вмѣсто да се прѣдаде, поиска да отправи пушката си къмъ насъ, обаче до като завърши това, орѫжието ни свѣтна и арнаутина се катурна отъ коня си. Раненъ бѣше на лошо мѣсто. Петь коршума лежаха въ тѣлото му. Спустнахме се отгорѣ му,

[1]) Пазачъ
[2]) Стой!

но той бѣ почти мъртъвъ. Съ едната си ржка направи едно малко движение, а слѣдъ минута поотвори страшно очитѣ си. Потъ бликна по лицето му, като каза съ съвсѣмъ слабъ гласъ: »Реджа едеримъ, казанларма башлаинъ. [1])

— Защо не се прѣдаде доброволно, ами поиска да ни убивашъ? го запитахъ.

— Сгрѣшихъ, отговори той съ твърдѣ слабъ гласъ.

Другаря Андонъ бѣше уловилъ коня за юздата и казваше, че имането на арнаутинъ, пакъ на арнаутинъ прилича. Въ дисагитѣ на коня имаше черешп. Всѣкой си взема. Дружината ни понаближи, когато Куковъ за насърдчаване ужъ било, извади ятагана си и почна да кълца късъ по късъ тѣлото на арнаутина прѣдъ дружината, а слѣдъ това, като оставихме обезобразения трупъ отъ лѣва страна на пжтя въ нивата, продължихме. Слѣдъ единъ часъ, прѣдъ насъ стоеше селото Бутанъ. Прѣди да влѣземъ, вънъ или, ако искате, на края на селото, съгледахме трима старци при 60-70 год. възрасть, облѣчени въ празднични дрѣхи, да държатъ китки отъ цвѣтя. Това значеше, че идѣха да ни посрѣщатъ. Ботевъ и Войновски, като ги съгледаха, слѣзоха отъ конетѣ си и весело се приближиха до старцитѣ на които направиха учтивъ поклонъ, слѣдъ което поеха кииткитѣ и почнаха да се разговарятъ, който разговоръ се свърши съ десетина думи. Настигна ги дружината съ пѣсни. Ботевъ остави старцитѣ, повѣле ни край селото и ни останови на юго-източната му страна до самата рѣка Огоста, прѣдъ бакалския дукянъ. Бакалина почна да раздава на момчетата вино, ракия и тютюнъ. Почти всички отъ момчетата бѣха навлѣзли вжтрѣ. Ботевъ стоеше прѣдъ дукяна на площада неподвиженъ и умисленъ. Той захвърли кииткитѣ въ Огоста, които небрежно ги поднесе надолѣ, заедно съ сметьта. Слѣдъ малко

[1]) Моля ви се, на дѣцата ми ме подарѣте.

дойде Войновски и продума Ботеву: »Напусто,« а послѣдний остана пакъ така нѣмъ и неподвиженъ, както и напрѣдъ. Той не повдигна даже главата си да види кой му говори. Войновски влѣзе въ дукяна и каза на другаритѣ да се готвятъ за пѫть. Слѣдъ това Ботевъ повдигна очи и внимателно разгледа околноститѣ. Сне пушката отъ рамото си и взема за прицелна точка единъ селянинъ, който слазяше отъ една височина, която бѣ расположена не твърдѣ далечъ прѣдъ селото, на юго-западната страна на която бѣха ниви съ разни посѣви. Тоя селянинъ едвамъ пѣрстѫпваше, като, че четѣше стѫпкитѣ си. До като Ботевъ помѣри, уловихъ го за рѫката и му казахъ: »стой не бързай! Работата се разбра. Не сѫ виновни. Вината е другадѣ, а намъ свещенъ дългъ ни е да оставимъ името си славно.« Ботевъ спрѣ. Лицето му се червенѣеше, а очитѣ му като звѣзди свѣтѣха. Той ме умилно изгледа, а пъкъ нищо не се обади. Тогава дойде Димитръ Икономовъ и пожела да отидемъ и уловимъ бея, който билъ тамъ близо на воденицата си и който билъ единъ отъ най-голѣмитѣ изедници изъ околностьта. Съгласихъ се. Казахъ на Ботева: »сега ще доведа единъ живъ звѣръ армаганъ.« Икономовъ се покачи на коня си и слѣдъ това се отправихме за воденицата, която не бѣше твърдѣ далечъ отъ селото, обаче отъ тамъ не се виждаше. Тя бѣ построена въ единъ ѫгълъ между височини. Доста голѣмо здание бѣше. Отъ къмъ източната часть имаше равнина, на която бѣха израстнали дървета, които съ своята дебелина свидѣтелствуваха за своята старость. Намѣрихме воденицата затворена. Тишината се нарушаваше само отъ падането на водата. Нищо друго, — жива душа не се забѣлѣжваше. Разбра се, че още прѣзъ деня бея се научилъ за нашата дружина, осѣдлалъ си коня и заминалъ за Рахово. Слѣдъ това ние се върнахме праздни при четата, която бѣ готова за пѫть. Тръгнахме направо по южното бърдо, което бѣ покрито тукъ-тамъ само съ

дърви. Часа бѣше $8^{1}/_{2}$ веч., когато потеглихме отъ Бутанъ. Въ това село се бавихме единъ часъ. безъ да вземемъ нито кола, нито конь. Освѣнъ ония, съ които имахме вече работа, друга жива душа въ селото не съзрѣхме. Бакалина раздаде всичко на дружината, пъкъ най-послѣ се присъедини и той къмъ насъ. Часа имаше 9 или най-много $9^{1}/_{4}$, когато се покачихме горѣ на равнината. Навсѣкждѣ бѣше вече тъмно. Тамъ се даде заповѣдь да се покачимъ всички на колята, обаче да се не прави никакъвъ шумъ, а при това и да се не пуши. Слѣдъ като се извърши всичко, кервана потегли. Кавалерията ни се раздѣли на двѣ отдѣления, едното отъ които тръгна отъ лѣво на кервана, а другото-отъ дѣсно. Само скърцането на колята слабо нарушаваше нощната тишина. Наблизо изъ мрака съзрѣхме 4—5 коля натоварени съ сѣно. Кавалерията се распореди да събори сѣното, а колята да вземе съ насъ. До като ставаше това, керванътъ си продължаваше. Още не бѣхме изминали 2-3 к. м., когато нѣщо изведнажъ свѣтна, а коршумитѣ, като изсвириха близо около главитѣ ни, заминаха безвъзвратно надолѣ. Момчетата моментално се нахвъргаха отъ колята и открихме насрѣща огънь. Воловетѣ на една отъ колята, се подплашиха отъ гърмежа и я понесоха по сосата. Сѣкашъ праздна бъчва се търкалѣше. Извѣднажъ всичко отихна. Прѣбрахме колята и пакъ продължихме пжтя си. Едвали бѣхме изминали и 2 к. м., неприятеля наново ни откри огънь. Когато свирѣха надъ главитѣ ни коршумитѣ, чу се ясенъ гласъ, който викаше: »Бе, бай Сава, вземи си коня! Азъ не съмъ дошълъ да ти водя коня я! Ще се бия азъ, ще се бия.« Това бѣ гласъ на едно 15—16 годишно момче, което се именуваше Александръ Х. Д. Чендовъ. [1])

---

[1]) Ал. Х. Чендовъ бѣше родомъ отъ Сливенъ. Вземалъ го попъ Сава, като прѣминалъ прѣзъ Браила за да отърве дѣда Желя войводата, понеже то се заканило на послѣдния и мѣрило го съ куршумъ за гдѣто му отказалъ да го приеме въ четата си,

Слѣдъ това пакъ утихна. Прѣзъ тая нощь имахме още 2—3 такива ненадѣйни нападения по пжтя отъ неприятеля. Часа бѣше 3 слѣдъ полунощь, когато стигнахме единъ километръ близо до селото Борованъ. Тамъ се спрѣхме, понеже видѣхме въ тъмнината прѣдъ насъ нѣщо като окопъ. Помислѣхме си, че черкезитѣ сж се окопали и ни причакватъ. По заповѣдь на войводата азъ, П. Симеоновъ и още двамина се приближихме пълзешкомъ до онова мѣсто и вмѣсто окопъ, ние видѣхме вече плетъ съ който бѣ оградено селото. Съобщихме това на войводата. Даде се заповѣдь и дружината навлѣзе. Зората бѣше почнала да се пука. Сосата минаваше прѣзъ село и на другия му край се прѣчупваше къмъ изтокъ. Тамъ на жгъла бѣ прохълмено и не можеше да се мине. Ботевъ влѣзе съ 40 - 50 момчета въ селото, а другитѣ останахме на онова мѣсто, откждѣто разпрѣгнахме една кола и прѣминахме оттатъкъ сосата. Що направихме десетина крачки нанапрѣдъ отъ лѣва страна на сосата бѣ една малка поляна, на която имаше изпрѣгнати 3—4 коля. Тѣ бѣха български. Прѣдполагаше се да сж ходили на пазарь въ Вратца. Видѣхме какъ единъ черкезинъ се вмъкналъ въ една отъ тия коля и обира кждѣ що намѣри. Българитѣ се свили до колята си доло и кротуватъ. Спустнахме се и го хванахме живъ. Гърбоветѣ на ятаганитѣ ни плющѣха по плещитѣ му. Нѣкои отъ другаритѣ ни искаха да го заколимъ, обаче най послѣ се взе рѣшение и го изпратихме въ селото живъ на войводата. Отъ двѣтѣ страни на сосата имаше млада гора, само отъ мешови дървета, а отъ къмъ сѣверъ на тая —друга изсечена, на което мѣсто що се раззеленили издънкитѣ отъ дънеритѣ на изсеченитѣ дървета. Тъй, че може да се каже, бѣхме заобиколени съ гора. До като се занимавахъ да разглеждамъ околноститѣ, изведнажъ съзрѣхъ оня сжщия черкезинъ да търчи изъ горага насамъ-нататъкъ. Другаритѣ го поздравиха съ
ко куршума. При изгърмѣването на пушкитѣ

цѣла паплачъ отъ черкези, нѣщо около 200—250 души наизкочиха отъ гората. Работата стана сириозна. Тѣ имаха за позиция гората, а ний бѣхме на открито! Азъ отворихъ огънь съ 30—40 момчета на неприятеля чрѣзъ прибѣжки въ цепъ. Тактиката що годѣ умѣехъ. Щомъ пушкитѣ загърмѣха, ето, че и дружината се прибра и съ повече отъ половината навлѣзохме въ гората. Въ скоро врѣме изгонихме черкезитѣ, освободихме сосата отъ неприятеля, а керванътъ ни пакъ тъй спокойно продължи пѫтя си. Дружината ни бѣ съвсѣмъ разредена. Бѣше се проточила на една линия дълга около единъ километъръ близо. Отъ страни пустнахме по едно крило на 20—30 крачки, които пазяха и стрѣлѣха къмъ неприятеля. Ботевъ въ това врѣме бѣ между първитѣ редове на дружината. Щомъ го съгледа Войновски, разпореди да го спре. Черкезитѣ за малко прѣстанали бѣха да ни нападатъ, слѣдъ което наново пакъ почнача своитѣ дѣйствия, ту отпрѣдъ на дружината, ту изотзадъ. Прѣднитѣ нападения ставаха отъ конницата на черкезитѣ, която невидимо лѣтѣше изъ долинитѣ и внезапно изсипваше огъня върху ни, слѣдъ което пакъ се скриваше. Отзаде пъкъ ни безпокоеше пѣхотата, която непрѣставаше ни за минута. Още не бѣхме излѣзли отъ гората, когато слънцето разпръсна своитѣ лѫчи върху насъ, върху околностьта, като направи картинита още по-трогателна и жива. Това не бѣ игра, това бѣше сириозна работа. Смърть, смърть се виѣше надъ главитѣ ни. Поостанълѣ бѣхъ съ нѣколцина мои другари доста надире отъ дружината за да стрѣлямъ къмъ неприятеля, когато единъ куршумъ прониза матерката ми пълна съ ромъ, отъ която той изтече на земята. Тъй непотрѣбна вече за работа, захвърлихъ я къмъ долината, която лежеше отлѣво на сосата. Щомъ излѣзохме отъ гората, нападенията станаха много по-жестоки. Прѣдъ насъ стоеше селото Баница съ своето равно и голо поле. Отъ дѣсно на сосата имаше дрѣбакъ. Когато прѣближихме до

селото, неприятеля откри силенъ огънь, а въ добавъкъ на това откриха срѣщо насъ огънь и селенитѣ. Войновски даде заповѣдь да се отбиемъ отъ пѫтя и да заемемъ срѣщното на селото бърдо. Потеглихме на югъ отъ дѣсно пѫтя около 40—50 души съ развито знаме, което конвираха двоица съ извадени сабли и револвери въ рѫцѣ. Стрѣлбата и нападенията продължаваха, когато се изкачихме горѣ на бърдото. Дружината прибра едно друго и се прѣближаваше заднешкомъ съ стрѣлба къмъ насъ. Като освободихме обоза отъ коларитѣ, 4—5 души отъ тѣхъ ни послѣдваха, а останалитѣ потеглиха за селото Баница. Черкезитѣ прѣкратиха стрѣлбата, когато ний се настанихме на бърдото. Въ това врѣме нападнаха тѣ беззащитнитѣ колари, насекоха ги, а воловетѣ имъ откараха.

Какво можеше да се очаква отъ такава една згань черкези! Тѣ не бѣха защитници на държавата, тѣ бѣха обирници. Ако тѣ имаха куражъ и чувство на патриотизъмъ, биха ни направили на пепель. Тѣ бѣха по-многочислени отъ насъ. Тѣ сипѣха огъня си върху ни само ненадѣйно. Когато се остановяхме и отворено имъ откриемъ огънь, тѣ бѣгаха. Такъвъ бѣ и послѣдния случай.

Сражението на гледъ изглеждаше много сириозно, обаче то не бѣше тъй съсипателно, както би могълъ да си помисли човѣкъ. Отъ дружината имаше само двоица ранени. Това бѣха тѣ жертвитѣ, които дадохме тука ние.

Сражението при Милинъ-камъкъ.

Слѣдъ като се изкачи цѣлата дружина, Войновски направи една бърза рекогносцировка, като слѣдъ това разпореди дружината на позиции. Пространството, което ние завзехме бѣше нѣщо като садина. [illegible] възвишени ребра отъ бърдото ни закрилѣха отъ

двѣтѣ страни. Всичко това бѣше покрито съ дрѣбна мешова гора. Тая височина която бѣхме завзели се постепенно снишаваше къмъ югъ. На западъ се издигаше прѣдното ребро, почти голо, къмъ селото. На сѣверо-източната страна, приблизително на половина километъръ, се издигаше височина камениста и зѫбеста.

Билото, кѫдѣто лежаха нашитѣ позиции, се прорѣзваше отъ една камениста страна на изтокъ, издигната на единъ, два, па на мѣста и повече метра. По дължината си тая естествена ограда имаше на около 500 метра. Къмъ срѣдата тая стѣна се прѣчупваше, кѫдѣто бѣше образувано нѣщо като пещера, която въ врѣме на сражението ни служеше за болница. Задъ тази стѣна недалече се издигаха други гористи баири, като образуваха Котловина, а долѣ тамъ срѣдъ малката равна долчина бѣ разположенъ бистъръ изворъ съ керемидна кошара отъ лѣво и всичко това съставляваше прѣлѣстьта на оная живописна мѣстность, която читателя не веднажъ е ималъ случая да чува да възпѣватъ и наричатъ »*Милинг-кимъкъ.*«

Що бѣше се изминало половинъ часъ отъ като бѣхме се разположили на позициитѣ си, ето, че ненадѣйно стражата ни отъ западното било се нападна отъ нѣколко черкези, отъ които едни бѣха пѣшаци, а други — конница. Пушки, пищови загърмѣха, сабли и ножове зазвънтѣха. Хванатъ бѣше Христо, когото читателя познава отъ Турно-магурелската градина и тутакси му отрѣзоха главата. Отдѣлилъ се по невнимание отъ дружинада ни настрана. Когато работата стана сериозна, черкезитѣ очистиха.

Тъкмо тогазъ съгледахме на изтокъ покрай зѫбестата васочина редовна турска войска да прѣминава. Това бѣше много нѣщо. Близо единъ часъ се прѣвървѣха. При насъ тишина царуваше. Всѣки на позицията си мирно стоеше и чакаше запавѣдьта »о-г-ъ н-ъ.« Азъ бѣхъ разположенъ най въ края отъ

къмъ сѣверъ на позицията. До мене си имахъ Пенчо Момчевъ и Гани Дрѣновчето, а отъ долѣ мень бѣха Димитъръ Дишлията, Х. Георги Граблаша, Х. Петъръ, пъкъ и други. Боевата ни линия бѣше 300—400 метра по дължината си.

Часа минаваше 6 сутриньта, а всичко бѣше още кротко и мирно. Дойде при мене Ат. Ив. Черпазановъ и ми шепнеше, че нѣкакво прѣдателство се готви, че турската войска ни била обсадила и пр. Космитѣ на главата ми настръхнаха. Най-послѣ да падна живъ въ турскитѣ мръсни ржцѣ, о, това бѣше рана смъртоносна! »Мълчи, кротувай!« казахъ азъ на Атанаса и се озовахъ въ центра при войводата да разбера всичко онова което се готвеше. Вземахъ пушката си и слѣзохъ отъ позицията си край пещерата, като се покачихъ на едно равнище, гдѣто намѣрихъ 10-12 души насѣдали въ видъ на окржжность. Тамъ бѣха на първо мѣсто Ботевъ, Войновски, Д. Икономовъ, Петъръ Симеоновъ, Давидъ Тодоровъ, Катрафиловъ, П. Ванковъ и др. още. Когато да се ява между другаритѣ си и кажа първата си дума, съгледахъ твърдѣ на близо какъ двамина черкези си издигаха главитѣ изъ шумака като змии и се готвѣха съ ками и револвери да нападнатъ и избиятъ ония, които въ единъ захласъ рѣшаваха сждбата на България. Въ единъ само моментъ, като вихъръ се изправихъ между другаритѣ и изпразднихъ най-бърже пушката си прѣзъ рамото на Петъръ Симеоновъ, който извика: »уби ме,« а азъ въ отговоръ на това сочихъ имъ къмъ бѣгающитѣ черкези, като това послужи за тревога и разбуди всички и по двѣтѣ боеви линии. Огънътъ се откри, пушки запищѣха, боятъ захвана, пъкъ азъ пакъ полегка и прѣдпазливо отидохъ на позицията си.

Боятъ бѣше редовенъ. Къмъ 3 часа слѣдъ пладне съгледахъ, че отъ къмъ Вратца се пуши — нѣщо като пожаръ. Неприятеля силно ни нападна. Правѣше усилия да се втурни въ позициитѣ ни и да ни изтрѣби до кракъ. Наближаваха ни по нѣкога на 20-

-30 крачки. Въ такъвъ единъ моментъ гласътъ на Х. Петъръ процѣпи въздуха: »Братя, Богъ е съ насъ, не бойте се! Нашитѣ братя идатъ ни на помощь; напрѣдъ, не отстжпвайте!» Тъкмо слѣдъ това Ботевъ извика: »напрѣдъ, момчета!« и, като че нѣкоя невидима сила окуражи дружината. Неприятеля вмѣсто напрѣдъ, отстжпи назадъ — съ бѣгъ, като оставиха и значока си въ наши ржцѣ. Тогава бай Стою падна мъртъвъ — пронизанъ отъ нѣколко куршума, като стискаше въ студенитѣ си ржцѣ значока на неприятеля. Той се опрости съ другари, съ свобода, съ отечество. Той остави миличкитѣ си дѣчица и жена да се надѣватъ и до днеска за него, да ги нахрани, да ги облече, да ги сгрѣе. Всѣ тогава бѣ, когато Х. Георги Граблаша изпитваше най-ужасни страдания при навечерието на смъртьта. Бѣше раненъ въ двѣтѣ коленѣ и другадѣ. Викаше съ слабъ подземенъ гласъ: »убийте ме, да се не мжча!» Молеше се горкия, като призоваваше смъртьта! Нѣколко пжти подигахъ пушката си да го замѣря въ тила и го освобода, обаче сърдцето ми не позволяваше, не се рѣшихъ. Казахъ му нѣколко утѣшителни думи, които той не искаше и да чуе и го оставихъ да се бори съ сждбата си.

Нѣколко коня, които се запасли отъ [illegible]та още, бѣха убити и стояха съ вирнати крака на горѣ прѣдъ позицията ни. Бѣха почнали да [illegible].

Съгледахъ единъ турчинъ да минава на около 100 - 150 крачки по една поляна. [illegible] него и го обърнахъ. Въ това сжщото [illegible] отъ калпака ми падна [illegible] куршумъ. Пасажетъ ми [illegible] бѣ останалъ въ [illegible] за да изгуби [illegible] съмъ билъ [illegible] смѣя, че [illegible]

— При [illegible]

— Да, му отговорихъ. Сѫщо и Стою, но него Богъ да прости!

Въ това врѣме Пенчо, който зае врѣменно позицията ми, изпразднѝ пушката си, като каза: «За смѣтка на Стоя вървѝ при Мухамеда», слѣдъ като се и смѣеше, послѣ което продължи на насъ: «Като лалугеренъ си подаваше главата отъ шумата и търсеше мѣсто да си полѣгне кучето и азъ му подложихъ отъ съжаление възглавница.» «Я внимавай добрѣ, обади се другаря ми, да не би и тебъ нѣкой поднесе такава постелка! Спавашъ 300 години хѫ!»

— Знаете ли на кѫдѣ сѫ другитѣ ни познати?

— Да зная ги! Има и въ Царството небесно. На нѣкои «Вѣчна имъ паметъ!»

— Я ми кажи пò-подробно за убититѣ, го запитахъ пакъ.

— Тая утринь бѣхъ на позиция на отсрѣщното било, тамъ наприятеля съсече Христа, а прѣди половина часъ нѣщо, при силното нападене Нѝкола и Димчо сѫщо паднаха убити.

— Значи до сега отъ нашитѣ приятели сме изпратили четворица?

— Да, утвърди Петъръ. Ама славно загинаха. Колкò позорно отстѫпваше турската войска, — чървата на която сѫ прѣпълнени съ Мухамедовий коранъ.

— Не, тѣ сѫ юнаци и заклети въ корана само прѣдъ мирната е беззащитна рая, а прѣдъ ония, които знаятъ да мратъ, за които смъртьта е нищо, прѣдъ тѣхъ струватъ една нула. Тѣ сѫ страхопъзлювци, нищò не сѫ тѣ, позоръ наистина!

Въ това врѣме Х. Георги Граблаша молѣше за капка вода. Земахме 2 кратуни отъ селянина—арабаджия и изпратихме да се напълнатъ отъ извора, който се виждаше долѣ на равнината. Арабаджия донесе. Граблаша накваси устнитѣ си и пи нѣколко глътки. Цѣлия день не бѣхъ пилъ вода, пъкъ жегата бѣ голѣма. Вмѣсто вода, азъ гълтахъ по нѣколко зрънца барутъ, тъй, че него день малко-помалко

бѣхъ изгълталъ цѣлъ фишекъ съ барутъ. Пакъ бѣха отишли селенитѣ за вода съ нѣкои още легко ранени. Слѣдъ това доло въ долината се чу силно изгърмѣване. Погледнахъ по оная посока и видѣхъ, че селянитѣ търчаха съ кратунитѣ си къмъ шумака, а единий отъ раненитѣ бѣше простръ̀нъ съ главата потънала въ извора.

Раздѣлихме се съ Петъръ и застанахъ до позицията си и не слѣдъ много башибозуци и аскеръ се появи отъ отзадѣ ни и почна наново съ поразающи сили да ни напада. Куршумитѣ като градъ се сипѣха. Пищѣха на главитѣ ни. Тогава позицията ни стана съ два фронта, като бѣхме принудени възъ двѣ страни да стрѣляме. Тогава съгледохъ тамъ наблизо около на 40 крачки единъ черкезинъ безъ оржжие да се слага въ шумата. Срѣщнахме погледитѣ си. Приготвихъ пушката си и не му дадохъ да мръдне Гани и Чартазановъ пълнеха празднитѣ пушки и ги подаваха ту на Пенча, ту на Дишлията, като вземаха празднитѣ наново да пълнятъ.

— Защо се маяшъ да му не светишъ маслото? ме питаше Пенчо.

— Не бързай, той е въ ржцѣтѣ ми, му казахъ, нека се понагледаме, че като иде при Мухамеда да знае отъ кого да се оплаква.

Въ това врѣме до тоя черкезинъ се изправи едъръ единъ турчинъ съ запрѣтнати ржкари, като му се караше: «Защо стоишъ да не мѣришъ на комититѣ?» Тогава пушката ми свѣтна и помѣрихъ, само че въ втория, както и той въ мене, на когото куршума прѣпищѣ надъ главата и удари отзадъ въ канарата, като се повърна и прониза Гани прѣзъ кръста. Послѣдний падна и кръвьта бликна по дрѣхитѣ му. Изпратихме го къмъ прѣвързачния пункъ. Ония пъкъ двамина турци се изгубиха.

Боятъ се още осилваше. Бѣше ужасенъ и отъ двѣтѣ страни. Продължавахме тъй усилено още 1 – 1 $1/2$ часъ.

Слънцето вече клонеше на захождане, кагато отъ къмъ нашата страна се намали огъня, като неприятеля продължаваше сжщо тъй стрѣлбата разредено.

Тъмно стана. Напустнахъ позицията си и слѣзохъ да видя какво бѣ станало съ познатитѣ ми по боевата линия. Минахъ покрай пещерата, която ни служеше за болница, видѣхъ тамъ нѣколко души ранени, които стояха като прѣбити. Между тѣхъ бѣха Апостоловъ, Цвѣтковъ, Обретеновъ, Данчевъ, Джумалиевъ. До тѣхъ близо до боевата линия бѣше и Хр. Ботевъ правъ и подпренъ на саблята си. Лицето и очитѣ му бѣха червени, като че бѣ плакалъ. Гледаше отчаяно въ пещерата. Бѣхъ до него, на 5–6 крачки до една скала видѣхъ и знамето побито на земята, до което седеше знаменосеца, на когото дѣсната ржка бѣше прѣвързана съ бѣло платно. До него наредъ стояха съ прѣвързани ржцѣ Василь Георгевъ и Андонъ Куковъ. Що бѣхъ се изправилъ тамъ и нѣколко куршума отлѣтѣха изъ въздуха. Това бѣше послѣдния вистрелъ на неприятеля въ него долъ. Отъ тоя залпъ единъ куршумъ олучи въ главата на ранений Андоня, който се прѣскунди нѣколко пжти и падна въ дола, като заспа навѣки. Свършено бѣше съ него. Мозака му се видѣ. Курито и той бѣше злѣ раненъ. Куршума прѣминалъ прѣзъ лаката до рамото и излѣзалъ къмъ врата му, като отворилъ твърдѣ голѣма рана. На Василя раната му бѣше подъ рамото. Послѣдния ми каза, че Петъръ загиналъ прѣди малко.

Съвършено тъмно бѣше станало. Намѣрихъ се съ Андоня и Войновски и прѣгазихме цѣлата линия. Намѣрихме труповетѣ на Петъръ Паскалевъ [1]) Никола Бучакчия, [2]) Димча [3]) и Димитъръ Казаковъ, [4]) Малко по–надоло намѣрихме други 3 трупа и единъ

[1]) Родомъ отъ Сливенъ.
[2]) Родомъ отъ Габрово.
[3]) Родомъ отъ Калоферъ.
[4]) Родомъ отъ Сливенъ.

тѣжо раненъ въ крака, който се молѣше да го убиемъ. Казваше се Илия Георгевъ [1]) Казахме му, че слѣдъ малко ще го принесемъ при раненитѣ, пъкъ продължихме къмъ другитѣ позиции. Всичко 15 души бѣха убититѣ и тѣжко раненитѣ. Лѣгко ранени, но неспособни да продължаватъ ролята си бѣха 7 души, а имено: Петъръ Симеоновъ (Велесъ), Гаки (Дрѣново), Христо Стояновъ (Етрополе,) Коста Апостоловъ (Свищовъ.) Х. Костадинъ П. Х. Димитровъ (Сливенъ), Цонко (Казанлъкъ) и Василь Георгевъ (отъ Троянъ.) Всички възлизаха на 22 души. Тая бѣ загубата оставена на бойното поле отъ онова ни сражение.

Слѣдъ тая провѣрка Войновски въздъхна, стана му мѫчно дѣто нѣмахме възможность да дадемъ помощь на легкоранениті барѣмъ,—да имъ спасимъ живота, а ги оставяхме на произвола на сѫдбата.

Оттеглихме се на съвѣщание и се рѣшаваше въпроса, какъ имено да можемъ да продължимъ пѫтя си. Бѣхме блокирани отъ всѣкадѣ. Прѣдложи се щото раненитѣ да отвличатъ вниманието на турцитѣ, а ний нѣкакъ незабѣлѣзано да се измъкнемъ. Това прѣдложение не се прие по единствената причина, че раненитѣ не бѣха на това съгласни. Най послѣ се рѣши щото дружината да се раздѣли на двѣ части, които едноврѣмено да нопаднатъ. Войновски имаше едната часть отъ 80 души въ която бѣхъ и азъ, а другата, състояща се отъ 100 души — подъ командата на Ботева. Едноврѣмено двѣтѣ части потѣглиха: Ботевъ съ засукъ отъ сѣв.-западъ къмъ селото, а Войновски—отъ противната страна. Двѣтѣ части ги дѣлеше нѣщо половина километъръ. Часътъ бѣше 10—10½, когато напустнахме лагера си. Тука и най-коравото сърдце плачеше, като чуваше отдирѣ си страданията на останалитѣ ранени, които протѣгаха рѫцѣ за животъ, за спасение. Наистина колко жес-

[1]) Родомъ отъ Т[illegible]ненско.

тока бѣше нашата постжпка: оставихме ги на произвола, оставихме ги между ноктитѣ на тирана, който най-немилостиво щеше да имъ отплати. Но можахме ли да направимъ нѣщо за тѣхно облѣкчение? Благоразумно ле щѣше да бжде да прѣзрѣхме общия интересъ—гласътъ на отечеството?

Бѣхме се достатъчно отдалечили и бѣхме се прѣвалили надъ голата ратлина, когато неприятеля откри огънь съ единъ слѣдъ други залпове. Тѣ бѣха насочени повече къмъ отдѣлението на Ботева. Послѣдното сжщо отговаряше съ гръмъ. При наближаването ни до една корийка, наскоро отъ онова, нѣколко неприятелски залпа поздравиха и нашето отдѣление, отъ които паднаха двоица другари. Тѣхъ разбира се оставихме на произвола, а ний си продължавахме пжтя, като осилихме хода си. Наближихме неприятеля на 50 - 60 крачки, усилихме огъня а, слѣдъ това съ извадени ятагани бързо се втурнахме прѣзъ корията въ атака, обаче неприятеля още пòбързо очисти. Намѣрихме само 4 души черкези. Разбира се, послѣднитѣ най-варварски насѣкохме.

Пò-нататъкъ живъ хванахме единъ ходжа, който се бѣ вцѣпилъ на мѣстото си. Разтършувахме го. Нѣмаше никакво оржжие. Прѣговорихъ на Войновски да го не убиваме, на което той се съгласи, а за да не сторятъ това момчетата, които идѣха отдирѣ, отстранихме го на 20 - 30 крачки на лѣво. Въ това врѣме гласа на Ботева процѣпи въздуха: »Насамъ, братя!« Отправихме се по онова направление и когато се събрахме, между насъ исправенъ до едно дърво съзрѣхме черкезинъ, облѣченъ съ български ямурлукъ. Единъ гласъ отъ комититѣ го запита: »кой си?« »Наши, спасения« отговори смутено. До като говорѣше това, Петъръ Симеоновъ му свѣтна единъ куршумъ въ гжрдитѣ, слѣдъ което той лежеше мъртъвъ на земята. Намѣрихме въ него кама, револверъ и пъленъ патрондашъ. Страха разбира се бѣше го смразъ на мѣстото му, тъй, че никаква пакость не мо-

жа да ни стори. Чудното е, че нему бѣше извѣстна нашата лозинка. Това е една тайна, която въ врѣме на бой играе много важна роля. Разбира се, ако не грозеше неговото татарско лице прѣдъ насъ, по-далечъ нѣкакъ въ тъмнината, неговия животъ бѣше пощаденъ. Слѣдъ като го насѣкохме на части, обрахме му орѫжието, завихме къмъ сѣв.-изтокъ и излѣзохме на сосата, кѫдѣто се събра дружината, като слѣдъ малка една почивка, потеглихме разредено по сосата прѣзъ гъста една кория. Неприятеля не ни безспокоеше вече. Слѣдъ полунощь прѣдъ насъ се виждаше доста надалеко голѣмъ огънь. Зората се пукаше, когато напустнахме гъсталака и стѫпвахме вече въ врачанскитѣ лозя, подъ самото бърдо *Вислецъ*. Тамъ Обретеновъ ме настигна и твърдѣ разтревожено забѣбѣлѣза, дѣто липсуваше необходимий порядъкъ въ дружината. Азъ го успокоихъ, като му казахъ, че това е главно отъ силната умора и безсънието на момчетата. Тѣ вече прѣкарваха двѣ денонощия безъ сънь и почивка. Тамъ прѣдь насъ се прѣдстави бърдо, а дружината засука на лѣво прѣзъ една козя пѫтека, покрай малъкъ единъ водопадъ, който се изтичаше на лѣво край подножието на Вислецъ. По-нататъкъ равнина, обраснала съ мешйови фиданки, кѫдѣто забихме знамето, около което се и разположихме. Разпоредихме за храна отъ околнитѣ кошари. Бѣха опечени 5 ягнета и нѣколко хлѣба. Това разбира се бѣ недостатъчно за дружината. Храната бѣше по-малко отъ наполовина и то трѣбваше да се обѣдва съ нея слѣдъ 48 часово гладуване. Мислихме и да поспиме тамъ малко. Около 60 души отъ дружината сѫ бѣха изгубили въ тъмнината прѣзъ нощьта, като бѣха се опростили вече съ дружината. Въ това число се забѣлѣзваха Димитъръ Дишлията, Димитъръ Икономовъ, Петъръ Ванковъ, Спасъ Соколовъ, Цвѣтковъ, Иваница Данчевъ и др. Отъ околнитѣ хора научихме, че положението на врачанскитѣ жители било много критическо. Разправяха, че

турското правителство обрало оржжието имъ, като и страшно клане се извършило надъ беззащитнитѣ наши братя отъ града, а сжщо казваха ни, че турското правителство изпратило войска, както отъ Орхание, така сжщо и отъ Рахово противъ насъ още щомъ като се увѣдомили за нашето минаване на Дунава. Въ това врѣме дойде единъ пратеникъ отъ града, човѣкъ на около 30—35 год., който потвърди горното за Вратца, като допълни, че по-виднитѣ жители биле арестувани, а сжщо заяви, че нѣщо около 200—300 души желаяли да се прѣсъединятъ къмъ четата ни, обаче имъ липсувало оржжие. Ботевъ изслуша най-внимателно пратеника, страшно се възмути, като му отговори: «За роби сте родени и роби ще измрете. Нии сме се задигнали отъ Румания да идемъ на помощь на кого? Връщай се по сжщия пжть, по който си дошълъ.»

Работата стана ясна. Нѣмаше кой да ни подаде ржка и братски да се впустнемъ въ борбата противъ тиранина, тъй както ние си го мечтаяхме и както трѣбваше да бжде. Централния револ. комитетъ въ Букурещъ се грижеше чрѣзъ своитѣ апостоли да могатъ да подготвятъ робското население, щото да подаде ржка на възтаницитѣ при менаването имъ прѣзъ Дунава, но види, се напраздно.

Прѣдъ насъ стоеше въпроса—какъ да нападнемъ на Вратца? Х. Петъръ настояваше да навлѣземъ и запалимъ града. Войновски забѣлѣжи, че прѣди да се нападне на дружината е необходимо сънь и почивка, най-малко 2 дена, пъкъ знаеше се, че неприятеля ни прѣслѣдва. Петъръ Симеоновъ каза, че добрѣ би било да се върнемъ прѣзъ Стара-планина за Сърбия, за туй, защото не сме намѣрили никаква поддържка. Азъ имъ пъкъ обяснихъ, че ако сме измамени за тамъ, не е тъй и съ Тракия. Прѣдложихъ да заминемъ за Панагюрище и Копривчица. Слѣдъ дълги съвѣщания рѣши се да се заминемъ за Панагюрище, тамъ гдѣто скъпо знаяха да цѣнятъ свободата, тамъ кждѣ-

то горѣше огънь и пламъкъ, тамъ отъ кѫдѣто се чуваше рева на топа и шума на пушкитѣ. И тъй рѣшението си остана рѣшение. До вечерьта дружината се приготовлѣваше за пѫть. Причистихме добрѣ пушкитѣ си. Врѣме за сънь и почивка не ни остана. Тамъ близо бѣ едно малко водопадче, откѫдѣто се виждаше добрѣ къмъ Милинъ-камъкъ, който се намираше на югъ, на около 3 часа разстояние. Азъ наблюдавахъ отъ тамъ. Отъ сутрината почти до пладне нашия лагеръ бѣ покритъ съ тъмна мъгла. Неприятеля още се мамеше и си мислѣше, че ние сме на Милинъ-камъкъ. Тѣ откриваха тамъ огънь. Чуваше се гърмежа имъ сегисъ-тогисъ, а сѫщо тъй забѣлѣзваше се и свѣткането на пушкитѣ имъ прѣзъ гъстата мъгла. Отъ къмъ Вратца пъкъ нищо не можеше да се забѣлѣжи. До вечерьта прѣкарахме така. При захождането на слънцето бѣхме вече къмъ Стара-планина. Войводата ни Ботевъ бѣ физички свършилъ. Краката му се бѣха подбили, тѣлото му изнемощѣло. Той не бѣше разбира се прѣвикнатъ да понася несгодитѣ на хашлашкия животъ. Толкова врѣме безъ сънь, прѣсилено пѫтуване, гладъ — убиване духомъ и тѣломъ, това разбира се, не бѣ лѣсно понасимо отъ кого и да е, тъй, че той бѣше вече на конецъ. Нито ботуши, нито царвули, нито да ѣзди, нито пѣшъ да продължава можеше. Той се страшно възмущаваше, дѣто силитѣ му бѣха го напустнали и не му се подчиняваха. Но той направи напънъ на послѣднитѣ остатъци отъ сили и продължи.

Стоянъ войвода, който още при стѫпването на българския брѣгъ се разболѣ, оставихме тамъ, като натоварихме единъ овчарь да се грижи за неговото оздравяване и пазене.

Боятъ при Волътъ и смъртьта на Ботева.

Часа бѣ 9 вечерьта, когато потеглихме изъ тъмнината и се отправихме за срѣщния върхъ отъ когото ни дѣлеше тѣсно едно равнище, което се кръстосваше отъ сосата Вратца—Орхание. Цѣлата нощь пѫтувахме и едвамъ можахме да стигнемъ до подножието на срѣщния балканъ. Всичкия ни пѫть прѣзъ нея нощь бѣ едвамъ десетина километра. Причината на това, както трѣбва да се сѣща читателя, бѣше, че войводата ни не можеше да сили. Той това го правѣше съ голѣми усилия. Сѫщо тъй и раната на Петъръ Симеоновъ бѣ възпалена вече.

Рано сутрината на 20 май, когато слънцето ни озари, високо дигахме вече знамето и съ пѣсни изъ една твърдѣ стръмна козя пѫтека—съвсѣмъ крива и слѣдъ дълги скитания, бѣхме горѣ на една полянка, на горната страна на която имаше съградена колиба. Ботевъ и Войновски влѣзоха въ нея и завариха тамъ овчаря. Слѣдъ това отиде и П. Симеоновъ за да си прѣвържи раната, а дружината се натъркаля на отдихъ по зелената морава. Отдѣлихъ се за малко отъ другаритѣ си на западъ по моравата до една канара. Слънцето що бѣше почнало да надпича отъ височинитѣ на голѣмитѣ балкански върхове въ оная вълшебна долина, която бѣше нѣщо особена картина. Прѣдъ менъ блѣщеше града Вратца съ своето прѣдъ себе равно поле, въ което забѣлѣзахъ нѣщо да се пуши, нѣщо като облакъ да пълзи къмъ насъ. Това бѣше войска около 500—600 души пѣхота и кавалерия. Конницата прѣпускаше напрѣдъ. Азъ се сѣтихъ, че ония гости идѣха за насъ. Тутакси отидохъ въ колибата при Ботева, като му съобщихъ онова, което видѣхъ. Той ми заповѣда заедно съ 20—30 момчета отъ дружината да вземемъ 15—20 ягнета отъ кошарата, които, по възможность въ късо врѣме, дать заклани и приготвени, за да може дружи-

ната що годѣ да се понахрани. Това азъ направихъ. Овчара ни изпрати при ягнетата. Тѣ бѣха наоколо единъ к. м. разстояние. Прѣминахме прѣзъ една малка пѫтека все покрай рѣкичката и излѣзохме на друга една урвеста поляна, която на западъ бѣ оградена отъ твърдѣ високъ баиръ. Той захващаше отъ рѣкичката. Тоя баиръ бѣше каменистъ. Имаше яйцеобразенъ върхъ, съвършено голъ. На сѣверъ на полянката бѣ една канара 1—2 метра висока и около 6 - 7 метра широка, която се простираше на длъжъ до рѣкичката на около 150 метра. Къмъ изтокъ на тая полянка се забѣлѣзваха тукъ-тамъ гористи могилки. Щомъ стигнахме, изкопахме дупки, кѫдѣто огъня бѣше накладенъ, а сѫщо тъй и ягнетата набучени на шишове се печаха Още не бѣха се опѣкли, когато дружината почна да се прѣбира Пушкитѣ имъ бѣха окичени съ зелени вѣйки. Въ това врѣме забѣлѣзохъ, че между Ботева и Войновски имаше нѣкаква студенина, или по́-добрѣ, Войновски остана вече съвсѣмъ хладнокръвенъ къмъ бѫдащето. Отъ тогава насетнѣ разпорежданията ставаха отъ Ботева и Симеонова. Тука имаше едно недоразумение между двамата главатари. Знаеше се, че назначението на четитѣ бѣше да подадатъ рѫка на възстаналото въ отечеството население, да подържатъ духа въ борбата и заедно да извоюватъ потѫпканата свобода. Слѣдъ изгубването надѣждата, щото четата ни да помогне на врачанскитѣ възстанници, ний вече имахме друго назначение, взето съ рѣшение, а именно: да отидемъ съ сѫщата цѣль въ Панагюрище, за кѫдѣто бѣхме сигурни, че огъня гори. Тамъ трѣбваше вече да подадемъ рѫка на братята си, а не кѫдѣто и да е другадѣ изъ пѫтя да измремъ нечути и невидени отъ никого. Разбира се, ако това е възможно както биде въ случая. Тука спокойно ний можахме да отбѣгнемъ онова велико сражение, на което стана жертва четата. Ний можахме да продължимъ пѫтя си за Панагюрище, безъ да бѫдемъ [illegible] отъ непри-

ятеля, който идѣше за насъ. Ето, това се рѣшаваше въ оная скромна овчарска колиба. Ботевъ нипълно бѣ съгласенъ съ горното. Азъ поне вѣрвамъ въ това, но пакъ отказа на Войновски да продължи пжтя къмъ Панагюрище. И защо той стори това? Да ли отъ нѣкакви висши съображжения? Да ли въ него имаше прѣднина общия интересъ прѣдъ частния? Дали той вѣрваше и можеше ли да вѣрва, че тамъ разбита четата отъ многочислената турска войска, която се виждаше да иде, ще принесе по голѣма полза, далечъ отъ Панагюрище и др.? – Слѣдва, че не. Това той стори отъ оная общечовѣшка слабость, просто огъ егоизъмъ, това бѣ отъ славолюбие. Ако той се подчинѣше на правдата — той рискуваше да изгуби оная слава, за която може би мечтаеше. Той бѣше вече убитъ физически, силитѣ му бѣха го напустнали, той не можеше да продължава пжтя, той трѣбваше да напустне дружината, да остане тамъ и послѣ назадъ. Прѣдъ видъ на това казвамъ, той рѣщи да отвори онова голѣма сражение, пъкъ да умрѣ срѣдь своята вѣрна и обична дружина, заедно съ тѣхъ, пъкъ принесла, или не, по-голѣма полза. Ако продължавахме пжтя, естеств. слѣдваше, че управлението на дружината щеше да бжде вече въ ржцѣтѣ на Войновски, а може би и бждащата слава и нему вѣнецъ щеше да поднесе. Тогава Войновски справедливо недоволенъ отъ оная постжпка на Ботева, взема 15—20 момчета и незабѣлѣзано се отдѣли на юго-изстокъ, като напустна дружината, обаче това за всички момчета бѣ неизвѣстно. Всички мислѣха, че той се останови на позиции къмъ дѣсното крило. Тия тайни азъ заучихъ отпослѣ лично отъ него, слѣдъ разпадането на дружината послѣ сражението, съ когото имахъ щастието на ново да се събера.

Агнетата печени недопечени бѣха разпрѣдѣлени между момчетата цѣли. Имаше още 5—6, които продължаваха да се пекать. Врѣмето не бѣше за отлагане. Рѣшени да се биемъ трѣбваше да се приготвимъ,

за която цѣль 60—70 момчета завзеха върховетѣ на голѣмия баиръ Волътъ, а азъ съ десетина души се остановихъ малко на югъ при политѣ на каменистия баиръ и завардихме долината. Къмъ срѣдата на линията бѣха Х. Петъръ, П. Юрдановъ и Сава Пеневъ, а по върха — 10—15 момчета съ бурезанта. Бѣлата канара завзеха Андонъ Призрѣнлията съ десетина момчета. На юго-изтокъ отъ насъ. на разстояние единъ километъръ мислеше се, че Войновски се установи тамъ на позиции съ ония момчета, съ които той се отдѣли. Тамъ близо, една малка гориста могила, бѣше заета отъ Андонъ Куковъ [1]) съ нѣколко момчета. Тия позиции съ въображаемитѣ позиции на Войновски съставляваха дѣсното крило на боевата ни линия. Ботевъ и П. Симсоновъ се установиха на 15—20 крачки отдолъ мене близо до рѣката - на канарата, оградена съ драка и шипка, откждѣто и наблюдаваха къмъ неприятеля. До като се натъкмимъ по позицитѣ си, ето, че и коницата на неприятеля пристигна, тутакси остави конетѣ на страна и отвори огънь. Слѣдъ това пристигна и пѣхотата заедно съ башибозуцитѣ. Ягнетата още продължаваха да се пекатъ. Момчетата, които ги печаха, се оттеглиха съ тѣхъ къмъ баиря. Куршумитѣ вече пищѣха надъ главитѣ ни, като немилостиво удрѣха въ канаритѣ. Малко слѣдъ това, Андонъ Призрѣнлията напустна Бѣлата канара и зае позиции по баиря срѣщу старитѣ. Неприятеля бѣше се намѣстилъ къмъ Бѣлата канара. Часа бѣше 9½ сутр. когато сражението стана страшно. Могилата завзета отъ Кукова, бѣше нападната и заобиколена отъ башибозуци които почнаха да стрѣлятъ. Слѣдъ това около 150 души турска войска замина да обсади ония позиции, кждѣто мислихме, че е разположенъ Войновски. Боятъ

[1]) Читателя помни, че единъ Андонъ Куковъ умрѣ за Хилинъ-камень, който бѣше родомъ отъ Одринъ, а онзи, който е поминува тука, бѣше другъ, родомъ отъ Призрѣно.

продължаваше до кждѣ пладне само съ стрѣлба. Къмъ 2 часа прѣди обѣдъ се появиха на колони и искаха да се изкачатъ по баиря срѣщу насъ. Ботевъ и Петъръ поискаха да се покачатъ по̀-нагорѣ, понеже ония колони се стрѣмѣха тъкмо срѣщо тѣхъ, а тѣ и пушки нѣмаха. Петъръ Юрдановъ и Х. Петъръ сипѣха залпове отъ своитѣ позиции. принудиха неприятеля да се оттегли назадъ, а сжщо тъй и Ботевъ да остане на мѣстото си. Така вече настаненъ неприятелския лагеръ, подържаше боя до вечерьта, който бѣ твърдѣ разреденъ. Часа около 4½ сл. об. въ позициитѣ на А. Куковъ имаше силенъ огънь. Боя бѣше ожисточенъ тамъ. Куковъ поиска да напустне позициитѣ си и да се присъедини къмъ насъ, обаче освенъ черкезитѣ, които го бияха и друго едно отдѣление войска около 40–50 души му припрѣчи пжтя. Той се помжчи съ насила да си промъкне прѣзъ войската, но неможа, слѣдствие което пакъ се повърна къмъ позициитѣ си, обаче послѣднитѣ бѣха завзети отъ черкези, тогава се зави на югъ за блиската гора. До като сполучатъ да навлѣзатъ въ гората, неприятелския огънь се силно сипеше отгорѣ имъ, като единъ отъ другаритѣ падна тамъ раненъ, а самий Куковъ пронизанъ въ главата, легна мъртъвъ на земята. Часа бѣше около 6 веч., когато слънцето се скри задъ високитѣ върхове на балканитѣ и гарниза на неприятеля засвири на отбой. Боятъ се почти прѣкрати. Само на Бѣлата канара се чуваше сегисъ-тогисъ. Въ това врѣме бѣха слѣзли отъ позициитѣ си Х. Петъръ, П. Юрдановъ, Георги Апостоловъ и двама—трима още при Ботева. Тѣ останаха съвсѣмъ поразени,—Ботевъ спеше. Като наблюдавалъ отъ тамъ неприятелскитѣ дѣйствия, поискалъ да напише писмо и съ тайна поща да го изпрати въ Румания. Това той открилъ на П. Симеоновъ. Но когато да го стори, дрѣмка го натиснала и той зоспалъ подъ пищенето на куршумитѣ. Отъ какъ бѣше стжпилъ на бълг. земя, той не бѣ мигвалъ. Бѣха вече четири

денонощия безъ почивка. Той бѣше сложилъ главата и надъ студенъ единъ камъкъ подъ една клонеста липка. Тъй унесенъ, той спѣше. Другаритѣ не посмѣеха да го безпокоятъ. Тѣ се радваха на неговото ангелско лице. Наблюдаваха го отъ страни, наблюдаваха неговото невинно спане слѣдъ дългата умора. Тѣ се гледаха захластнато, безъ да смѣятъ тъй да си говорятъ нѣщо. Тѣ бѣха смаяни, като, че прѣдчувствуваха нѣщо, като че бѣха дошли да поднесатъ послѣдньта почесть на своя войвода. «Ахъ!» се изтръгна отъ сърдцето на единъ отъ тѣхъ, когато ненадѣйно гарниза въ турския лагерь изгърмѣ, а Ботевъ смутенъ и уплашенъ скочи на крака, погледна насамъ-нататъкъ. Нѣщо изпищѣ, пъкъ Ботевъ, катурнатъ на земята, наново заспа — вѣченъ сънь спѣше, безъ да можа да прѣговори нѣкому. Куршумъ бѣ пронизълъ черепа му подъ лѣвата вѣжда и потоци отъ кърви бѣха го покрили. «Ахъ! какво стана!» казахме, като се хвърлихме връзъ него, [illegible] «Мълчете, тайно да бѫде това!» каза единъ [illegible] нашитѣ и всичко отмина. И тъй ние [illegible] ме съ войводата си. Неговий трупъ [illegible] налъ, бѣше вече мъртвъ. О! Каква [illegible] прѣбули сърдцата ни. Плакахме надъ [illegible] трупъ и най-послѣ помолихме [illegible]

Стори ми се, че съ [illegible] ко се рухна X. [illegible] мето, да се не [illegible] за всего то [illegible] пасано на кръстъ на [illegible] Ботева [illegible] сабля, [illegible] го съ [illegible] Тъй той [illegible] между камънитѣ [illegible] и [illegible]

[illegible]

[illegible] наситнѣ

Разпадането на дружината.

Слънцето се бѣше скрило. Небосклона бѣ вече потъмнелъ. Дружината, разпокъсана на части, потегли да напустне боевий ни лагеръ. Х. Петъръ, П. Симеоновъ и П. Юрдановъ заминаха съ едно отдѣление съ около 40 души къмъ юго — изтокъ, слѣдъ това потеглихъ и азъ съ 8 души направо за югъ. Прѣминахме долината и поехме прѣзъ една малка ржтлина, гдѣто горѣ на голото било се спрѣхме да си поотпочинемъ. Въ другаря ни Славъ Ивановъ Тетевенеца имаше едно ягне. Разпрѣдѣлихме го по между си и направихме по една закуска. Слѣдъ провѣрката ни се указа, че всѣкиму бѣха останали още по 15—20 фишеци. Ний вече отивахме за Панагюрище. Тогава казахъ на момчетата: Другари, сега за сега ние се намирахме въ една неизвѣстность. Лишени сме вече отъ човѣкъ, който да се грижи за насъ, лишени сме отъ войвода. Пжтя ни е ограденъ не само съ търни, но и на всѣка крачка прохълменъ съ ями, зинали мащехски да ни погълнатъ. На всѣка минута ние рискуваме съ живота си. При това, надѣвамъ се, че до като стигнемъ до Панагюрище да се намѣримъ и съ другитѣ другари, тъй, че необходимо е да изберемъ. щото единъ измежду насъ да заеме ролята на войвода, защото инъкъ дружина прилича на тѣло безъ душа,» Всички бѣха съгласни на това. За такъвъ Пенчо прѣдложи мене, а останалитѣ удобриха. Поблагодарихъ имъ за честьта която ми направиха, като слѣдъ това се нагърбихъ да оправдавамъ довѣрието имъ. Потеглихме прѣзъ долини и балкани. Нощьта бѣше тъмна. На разсъмнуване, избрахъ единъ върхъ, кждѣто поставихъ стража да караули. Азъ заедно съ останалитѣ се натъркаляхме да спимъ за пръвъ пжть, откато бѣхме стжпали на българската земя.

Макаръ и слѣдъ толкова безсънни нощи, пакъ

овѣкъ спокойно не можеше да спи. Пушки и [illegible] и, сабли и ножове и сега на сънь пъкъ не прѣставаха ни безпокоятъ.

Този день 21 май, прѣкарахме безъ да [illegible] идимъ или срѣщнемъ съ неприятель. Вечерьта [illegible] ушки нарамо се навалихме въ една долина, въ [illegible] олкото слазяхме на доло между двата гористи [illegible] олкова тѣ се повече възвишаваха. На пжтя [illegible] зпрѣче нѣщо като тунелъ, образуванъ отъ [illegible] илнитѣ дъждове. Навлѣзохме въ него. [illegible] ихме по̀-надолѣ, толкова той ставаше [illegible] ѣто се виждаше, че слънцето мжчно [illegible] ѣ лжчи. Нѣщо тамъ бучеше. Нощьта се [illegible] ората наближаваше, а бученето още по-силно [illegible] е. Спрѣхме се слѣдъ това, наседнахме да си [illegible] анимъ. Направихъ си цигара и бѣхъ [illegible] а на колѣното си, а слѣдъ едно малко [illegible] я подна и произведе шумъ, като че [illegible] ълбочина. И дѣйствително, на една само [illegible] ене стоеше дълбока пропасть, [illegible] агазеше, кой знае кждѣ би се намѣрилъ! [illegible] ава бѣше. Когато слѣзохме, бѣше се вече [illegible] ало, тъй че добрѣ видѣхме кждѣ [illegible] еде оная дълбочина [illegible] 0—25 метра. [illegible] алка поляна съ [illegible] умолението на [illegible]

[illegible]

вамъ. Вий ходите за свобода; колко бихъ желалъ бжда на вашитѣ години, че да можахъ сжщо тъй нося пушка! . . . . .

— Отъ кое село си, дѣдо? го запитахъ.

— Отъ Взерино, отговори.

— Какъ е господаря ви?

— Добрѣ е, той си е въ селото.

— Ами имате ли тукъ хлѣбъ и друго нѣщо ядене?

— Нѣмаме, отговори принудително.

Тогава азъ му дадохъ пари, пъкъ го задължих да отиде въ село и ни накупи хлѣбъ, тютюнъ и ма ко ракия, като го прѣдопрѣдихъ щото никому да казва нищо. Той съ удоволствие прие да ни отслу жи. Слѣдъ заминаването му оттеглихъ се съ друга ритѣ си на срѣщоположната страна на около един километъръ въ балкана, кждѣто двоица караулиха от една височинка. Единъ или единъ и половина час бѣ се изминало откато бѣхме се разположили там подъ кичеститѣ букови дървета, когато караула м съобщи, че доло нѣкждѣ съгледалъ една чета от 10—15 души, която прѣдполагаше да бжде отъ на шитѣ вислецки герои. Тѣ биле отправени къмъ село Казахъ на Пенча да отиде и разбере кои сж. Слѣд малко той се върна заедно съ тѣхъ, които бѣха Вой новски и другаритѣ му. В198ртѣли се тамъ наоколо защото не можали да минатъ рѣката. Войновски м питаше и азъ му разказахъ подробноститѣ на сраже нието, убийството на Ботева и разпадането н дружината ни. Ахъ, усѣтихъ какъ сърдцето му с нарани. Той плачеше за войводата, той плачеше з другаритѣ, проклинеше той сждбата, кълнеше тур чина! Малко слѣдъ това се върна стареца отъ село като ми каза, че се оплашилъ отъ пристигналат тамъ войска и башибозуци, затова и нищо не можал да вземе.

Деньтъ се прѣвалеше, бѣше на 22 май, когато караула ни доведи Х. Петръ съ 23 още другари. То

ни разказа една случка, която имали нещастието да изпитатъ единъ день по́-рано при съзорѣването. Като седнали да си почиватъ въ единъ дрѣбакъ и слѣдъ което като заспали, намѣрили се обсадени отъ черкези и башибозуци. Когато послѣднитѣ да се нахвърлятъ отгорѣ имъ, едно младо момче отъ тѣхъ извикало: „Ставайте, братя, избиха ни!" Това момче се казвало Александъръ Х. Димитровъ. Тѣ тъй уплашени и смутени настанали въ безпорядъкъ, а противницитѣ въ това врѣме имъ изпратили нѣколко залпа. Ранили двама-трима, пъкъ Петъръ [Симеоновъ падналъ мъртъвъ, пронизанъ въ гърдитѣ. Слѣдъ това и тѣ почнали редовно да стрѣлятъ, послѣ което се и спасили.

На другия день — на 23 май, рано прѣди изгрѣването на слънцето, слѣзохме малко по́-надолѣ кѫдѣто се мияхме. Когато така застаналъ си бършахъ очитѣ съ кѫрпа, на Андонъ Приздренлията пушката случайно изгърмѣ. Куршума около мене мина и изпищѣ надалечъ къмъ село. Принудихме се да напустнемъ това мѣсто. Отъ тамъ се отдѣли Георги Апостоловъ съ двѣ още момчета Ний продължихме пѫтя. Бѣхме 45 души, между които имаше и троица ранени. Тѣ бѣха Христо Стояновъ (Етрополъ), Коста Апостоловъ (Свищовъ) и Василь Георгевъ (Троянъ). Прѣхвърлихме гористъ единъ баиръ и се спрѣхме малко по́-нагорѣ, пакъ отгорѣ селото въ една усойна—сини камъни, кѫдѣто се разположихме въ цепъ. Когато тъй лежахъ на пѣсъка, нѣщо ме загадаличка надъ кръста до гърдитѣ. Мислихъ си, че нѣкой коренъ ме бодеше. Когато се попипахъ, нѣщо студено бѣше въ рѫката ми, една змия лежала подъ мене. Когато азъ развалихъ спокойствие й, тя съ зинало гърло засъска напрѣдѣ ми, или по́-добрѣ въ мене, а азъ, правичко да си кажа, уплашихъ се, скочихъ на крака и тогава я умъртвихъ съ приклада на пушката. Колко смѣшно наистина! Куршумитѣ, които сѣяха смърть, не ме тъй плашаха, както онова сту-

дено животно [illegible] ми. [illegible] ме [illegible] жеше [illegible] мене. [illegible] трете [illegible] отъ тамъ [illegible]

[illegible] единъ [illegible] езарска [illegible] едно [illegible] въз[illegible] ни на[illegible] прѣдру[illegible] къмъ [illegible] който ни [illegible] мо[illegible] я и се [illegible] полунощь, [illegible] ни прину[illegible] нощьта.

[illegible] тръгнахме по [illegible] връхъ, кж[illegible] единъ чо[illegible] се отъ [illegible] хвана дъ[illegible] Орхание. [illegible] Бѣхме възъ [illegible] отъ гра[illegible] турския аскеръ, [illegible] Спрѣхме се, [illegible] хлѣбъ и го о[illegible] Брашно имахме [illegible] слънцето, по[illegible] Орхание и слѣдъ [illegible] Цѣли три дена [illegible] много пусто за насъ. [illegible] Овчари[illegible] въ [illegible] кои.

На 28 май осъмнахме до едно малко дере, около 3 метра широко. Брѣговетѣ му бѣха обраснали съ шубръка. Оттатъкъ дерето се простираше широка ливада. Установихме се отсамъ дерето, между едри стари букаци и чакъ слѣдъ пладне се разстанахме отъ сънь. И тамъ гладъ. Пъкъ при това и да се намѣреше на нѣкоя кошара хлѣбъ, той биваше недостатъченъ. Нали ние бѣхме толкова хора! Прѣдъ видъ на това, Х. Петъръ прѣдложи да раздилиме четата на двѣ, като това щеше да бжде и отъ друга страна по добрѣ, понеже щѣхме да отвличаме вниманието на турцитѣ въ двѣ страни, но когато това се рѣшаваше, нѣкои отъ момчетата извѣстиха, че въ оная ливада, която по-горѣ споменахъ, имало турска войска. Дали прѣди насъ е била тамъ, или слѣдъ насъ е дошла, не можахме да усѣтимъ. Само 30–40 крачки ни дѣлѣха. Видяхме ги, че тѣ отъ по-рано ни бѣха подушили. [illegible] извири, а също тъй извири и нашия. Въ това врѣме, вмѣсто да ни нападнатъ, ударили на бѣгъ. Това бѣше смѣшно за една редовна войска. Слѣдъ това, тѣ се изгубиха вече.

Докато ставаше, Х. Петръ [illegible] дѣление отъ 25 души, [illegible] ласие. Пратихме Г. Юрданова [illegible] че и той не се върна вече. [illegible] другари, прѣминахме [illegible] ливада, [illegible] отъ другаритѣ [illegible]

която отиваше надолѣ въ долината. Прѣдложихъ щото да тръгнемъ прѣзъ оная пжтека и отъ нѣкое близко село да се снабдимъ съ хлѣбъ и други провизии за десетина дена баремъ да си имаме. На това Войновски не се съгласи, обаче работата била инъкъ. Единъ отъ другаритѣ ни — Досю се именуваше, ми пришепна, че въ Х. Костадинъ имало хлѣбъ. Азъ се страшно възмутихъ, изправихъ пушката си къмъ Х. Костадина, като го заставахъ да извади отъ чантата си единъ хлѣбъ отъ 3 оки тѣжина. Троицата се силно скамфузи. Раздѣлихме хлѣба на 19 равни части и го раздадохъ на момчетата. Слѣдъ това тръгнахъ съ дружината по помѣнатата пжтека. Слѣдъ като изгуби провизиитѣ си, казаната троица, която по́-рано не се съгласяваше, и тя ни послѣдва. Пустнахъ двамина да вървятъ на 100—200 крачки напрѣдъ. Бѣхме извървели 3—4 к. м., когато единъ отъ двамината прѣдняци ми съобщи, че съгледалъ горѣ въ баиря кошара. Заобиколихме отдалече кошарата и до като кучетата ни залаятъ, ние прѣтиснахме овчаритѣ въ стржгата, когато дояха овцетѣ си, като слѣдъ това наредихъ постове на височинитѣ за всѣки случай. Тѣзи овчари ни указаха добро гостоприемство Тамъ се нахранихме добрѣ. Тѣ ни разправяха за Панагюрското и Търновското възстания. Тѣ ни казаха, че сж вече прѣкратени, но ние не дадохме пълна вѣра на това, а продължихме пжтя си за тамъ. Сутринната, прѣди да тръгнемъ, Александъръ Х. Димитровъ ме помоли да го оставя на кошарата, понеже нѣмаше вече сили да продължава. Бѣше съвършено отпадналъ. Прѣдъ видъ на това, а още и че е мѣлолѣтенъ, мжчно подозиранъ отъ турцитѣ, рѣшихъ щото да му удовлетворимъ молбата. А сжщо тъй и Войновски се съгласи. Повикахме овчаря—господарь на кошарата и му прѣдложихъ да приеме Александра, ако е увѣренъ, че може да бжде прѣкритъ при тѣхъ, съ задължение, слѣдъ умирението да го прѣпрати въ Румания. Овчаря, слѣдъ като помисли малко, каза, че е съгласенъ,

Повикахъ Александра прѣдъ овчара, като му казахъ: «Ти ще останешъ тука на тая кошара при тоя овчарь, който ще те прѣоблече въ туземни дрѣхи. Ще му помагашъ нѣкое врѣме въ работата, а слѣдъ като се умири, тоя добъръ овчарь се задължава да те прѣпрати въ Румания. Помни, че никому нищо нѣма да казвашъ: отъ кждѣ си, какво и т. н. Тогава се опростихме съ Александра, а овчаря като дойде до нѣкадѣ съ насъ да ни покаже пжтя, върна се и той назадъ. Тоя *„добъръ овчарь“* вмѣсто да се върне обратно на кошарата, отива въ Орхание, та съобщава на турското управление, както за насъ, така и за Александра. Тоя день се установихме на юго-източната страна на Мургашъ-планина. Вмѣсто едъръ букакъ, имахме гъстъ дрѣбакъ. Другаритѣ се натаркаляха тамъ. Азъ се отдѣлихъ на 40 – 50 крачки на единъ върхъ. Току чувамъ на срѣщната страна гласъ *„пручъ-пручъ! гяхъ-гяхъ!“* Послушахъ се, гласа продължаваше ту на една, ту на друга страна. Понадникнахъ, поозърнахъ се—нищо не се вижда, нито волъ, нито конь, нито пъкъ човѣкъ. Гласътъ пакъ продължаваше, а слѣдъ това чу се и дрънкане на звънци, най-послѣ видѣхъ на единъ букъ каченъ помакъ, който се озърташе насамъ-нататъкъ. Сжщо тъй имаше каченъ и други, който дрънкаше сегисъ-тогисъ единъ звънецъ. Работата стана ясна, че това бѣше нарочно скроено за насъ, за да ни измамятъ. Привечерь потеглихме. Когато почнахме да се навалѣваме на долѣ, видѣхме керемидена кошара срѣдъ балкана и се почу дрънкане на звънци. Нѣкои отъ другаритѣ ни бързаха да отидатъ. Спрѣхъ ги, за да не би да има нѣкаква измама. Разгледохме добрѣ и се забѣлѣзоха стжпки на кози. Бѣха стари стжпки. Личеше, че наоколо не е газено скоро отъ добитъкъ, затова и изменихме пжтя си: завихме се къмъ сѣверъ. До като стигнемъ до подножието на Мургашъ-планина, дъждъ като изъ ведро рухна. Установихме се тамъ въ гората прѣзъ нея нощь. Бѣше влажно,

Земята, на която ние лежахме, не бѣше огрѣвана много години отъ слънце. Едритѣ дървета не позволяваха това. Рано сутрината потеглихме изъ една стръмна пжтека направо къмъ сѣверъ. Глада бѣ ни смазалъ. Що се изкачихме горѣ, срѣщнахме трома души българи. Тѣ идѣха отъ едната страна на планината, а ние идѣхме отъ другата. Плѣнихме ги и имъ прѣтърсихме торбитѣ за хлѣбъ, но за жалость нищо не намѣрихме.

— Отъ кждѣ сте? ги запитахъ.

— Отъ Орхането, ми отговориха тѣ.

Послѣ малка пауза, която прѣкараха нѣкакъ смутено и уплашено, единий продължи:

— Изпратени сме отъ града да кажемъ на войската да се върне, а башибозука да остане само.

— Ами занесохте ли заповѣдьта?

— Не, не ги намѣрихме.

— Знаете ли тука наблизо да има нѣкое село, или кошара?

— Да, има село наблизо.

Слѣдъ това ний ги имахме прѣдъ себе си за да ни водятъ. Тая утрина дебела мжгла бѣше покрила околностьта. Човѣкъ не можеше да гледа на нѣколко крачки. Бѣхме слѣзли отъ Мургаша. До като вървѣхме въ неизвѣстность отъ мжглата, запитахъ хората, какво знаятъ за възстаналитѣ страни. Тѣ казаха, че всичко било потушено, както въ Панагюрище, така и въ Търново, и че за това вече нищо не се чувало. Казваха, че пжтищата биле очистени и, че търговцитѣ свободно си пжтували. Тия дойдоха да потвърдятъ думитѣ на овчаря. Това бѣше жално. На насъ не оставаше друго, освѣнъ да си намѣримъ нейде смъртьта. Бѣхме почти се смъкнали отъ планината, а слѣдъ това се чу тракане. Това бѣше воденица, която макарь и да личеше да бжде наблизо, не можеше да се види отъ мжглта. Тамъ прѣдъ насъ се изпрѣче и стадо овци до самото село. Пасѣха край пле-
ъ, пъкъ овчара на десетина крачки прѣдъ насъ бѣше

сгърбомъ и правъ. Затѣкохме се къмъ него. Щомъ ни видѣ, поиска да се прѣхвърли прѣзъ плета и да избѣга, но не сполучи. Уловихме го и съ ятагана посочихъ надъ главата му, като му казахъ: «Стой! съсеченъ си!» Той изплашенъ, трѣпереше прѣдъ насъ.

— Защо бѣгашъ? го запитахъ.

— Уплашихъ се, отговори той.

Слѣдъ малко, като се пооспокои, допълни:

— Снощи пристигна въ селото ни войска и башибозуци. Женитѣ и дѣцата ни сѫ изъ сламеницитѣ.

Дружината се спрѣ. Рѣшихме да раздѣлимъ четата на двѣ, като едното отдѣление се пръсне въ цепъ отъ едната страна селото и да открие огънь съ викъ, а другото да нападне въ селото кого де стигне да сече, като по този начинъ се надѣвахме да ги изпоплашимъ и пропѫдимъ отъ тамъ, което послѣ да остане на наше разположение. На това Войновски не се съгласи. Слѣдъ това потеглихме назадъ. На лѣвата страна бѣше една долина, а отсрѣща се забѣлѣзваше нѣщо като говеда прѣзъ мѫглата. Малко по̀-нататъкъ разбрахме, че се лъжехме. Онова било бѣли канари. Х. Костадинъ и Петъръ, брата на Василь Левски, заминаха къмъ канаритѣ. Слѣдъ малко. ние почти бѣхме възлѣзли къмъ върха, когато мѫглата се бѣше съвършено дигнала, а прѣдъ насъ блѣсна софийското поле съ града София. Минаретата на джамиитѣ се тамъ бѣлѣеха. Като прѣхвърлихме върха, пакъ негазихме въ дълбокъ балканъ. Слѣдъ дълги лутания, слѣзохме на една свинарница, кѫдѣто жива душа не намѣрихме. Около двѣ оки паспалено брашно имаше тамъ, вѣроятно за кучетата имъ. Приготвихме отъ него хлѣбъ за да замажемъ що-годѣ глада, който ни прѣтискаше. Прѣзъ него день останахме тамъ. На другия день слѣдъ пладне потеглихме, като прѣдъ насъ стоеше една клисура, която трѣбваше да прѣминемъ за да се допипаме до Етрополския балканъ. Тая клисура бѣ завардена отъ войска и башибозуци. Вечерь-

та наближихме самитѣ турски караули. Бѣхме на 100—150 крачки до тѣхъ. Вардихме ги цѣлата нощь за да заспатъ, слѣдъ което да прѣминемъ. Бѣхме се разположили подъ едно дърво. До като ужъ тѣ, пъкъ ние до единъ сме заспали. Слѣдъ полунощь единъ гласъ ме разбуди. Слушамъ »бизи, бизи,» това бѣ гласа на една птица. Станахъ отъ мѣстото си, а долната ми половина бѣше мокра. Когато съмъ спѣлъ, намѣстилъ съмъ се въ една локва. Събудихъ тогава и другаритѣ си, съвсѣмъ прѣдпазливо. Потеглихме и сполучливо минахме на 10—15 крачки отъ турския караулъ. Слѣдъ малко осъмнахме на срѣщното тамъ бърдо, кждѣто се спрѣхме въ една колиба да потърсимъ хлѣбъ, но, за зла врага, нищо не намѣрихме. Тука отъ това голо бърдо се видѣхме съ войската лице съ лице. Бѣхме на 400—500 крачки, но нито тѣ помѣриха на насъ, нито ние на тѣхъ. Като прихвърлихме върха на това голо бърдо, нагазихме балкана, кждѣто починахме си чакъ до една стара кариера (дамаръ).

Човѣкъ прѣдполага, но може ли да располага? Деньтъ почти минаваше, когато единъ отъ другаритѣ ни Христо Стояновъ Клинковъ (Етрополе) дойде, ме повика настрани и ми каза, че познавалъ тадѣва много добрѣ мѣстноститѣ, чеималъ тамъ наблизо до политѣ на планината въ колибитѣ сестра и зетъ, кждѣто можали сме се прѣкриваме до като поотихне, а слѣдъ това да прѣминемъ въ Румания. Когато втори пжть го запитахъ, да ли е увѣренъ, че дѣйствително можемъ да се прѣкриемъ тамъ, той ми отговори, че напълно вѣрвалъ въ това. Събрахъ тогава другаритѣ и имъ казахъ тъй: «Другари! Послѣ Милинъ-камакъ и Вратца отъ височинитѣ на Вислецъ, ние бѣхме обърнали очитѣ си къмъ Тракия, а имено къмъ Панагюрище и Копривчица. Обаче сега вече добрѣ разбрахме, че това е неосжществимо. Вижда се, че тамъ всичко е рухнало, всичко се е потъпкало. Надѣждата ни, да видимъ отечеството си свободно

слѣдъ тая революция, на която ние подпалихме капсула, се усуети. Дали и за напрѣдъ българина ще продължава да бжде робъ? На бждащето прѣдстои да се занимае съ тоя въпросъ. Дружината ни, както виждате, се разпиле, като всѣкой подири спасение за себе си. Ние тука нѣколко души останахме. Сжщо тъй трѣбва да направимъ, но кой знае какво може да се случи! Азъ частно ще кажа за мене си, другари, ако би стане нѣщо да не мога да се върна живъ при родителитѣ си, ето вече 6—7 год. откато се ме изгубили, въ такъвъ случай, който отъ васъ остане живъ ще го моля да ги увѣдоми за меня» Слѣдъ това се разцѣлувахме, опростихме се единъ други и съ сълзи се раздѣлихме, като потеглихъ прѣзъ балкана съ Христа, на когото ржката прѣвързана бѣ прѣдъ гжрдитѣ. Слѣдъ тая раздѣла, тъга ме налѣгна. Мисъльта, че заедно съ тая раздѣла, раздѣлихъ се и съ идеята за свободата на България, ме страшно безпокоеше и ето защо азъ плакахъ. О! искаше ми се да бѣхъ умрѣлъ нейде пронизанъ отъ куршумъ. Сега да се връщамъ тъй, да се скитамъ изъ пуститѣ балкани, да диря спасение подобенъ на измѣникъ, това бѣше непоносимо за мене. Затова и азъ плачахъ. О! сждбо! каква тайна си! Какво ме очакваше на другия день, можахъ ли да зная! Тъй ние продължавахме пжтя си. Бѣхме стигнали близо до колибитѣ. Нагазихме въ една ржжена нива, която ни прѣкриваше. Сѣднахме срѣдъ нея. Слѣдъ едно съвѣщание, Христо отиде до сестра си, на която кжщата бѣше почти на края на нивата. Бѣ се изминало 1—2 часа, а Христо не бѣше се още върналъ. Въ това врѣме 15—20 души идѣха къмъ мене. Тѣ бѣха всички българи. Извикахъ имъ да дойдатъ при менъ. Приближиха се съвсѣмъ бавно и прѣдпазливо. Като ме наближиха на 7—8 крачки, спустнаха се и замахнаха съ брадвитѣ, които до това врѣме държаха скрито изодзадѣ си и искаха да ме съсекатъ, когато единъ гласъ изрева: «Абе какво правите?» Това бѣ гласъ на

Христо, който заплака, слѣдъ когото плачаха и другитѣ. Казваха му: «Бе Христо! Не е ли язъкъ за тебе да умрешъ младъ и зеленъ? Защо си се заловилъ за такава безпѫтна работа? «Я слушайте! Тука нѣма никаква безпѫпна работа. Ние сме християни, ваши братя, искаме спасение и съ това ще сетури край на всичко. Ако въ балкана не можахте да ни помогните, ще ни помогните тука.» Слѣдъ като ме изслушаха, тѣ почнаха да прѣвързватъ раната му съ рѣчни листа. Слѣдъ това ги помолихъ да донесатъ малко хлѣбъ и сирене да се понахранимъ. »Я гледай! и ти християнинъ си и за светецъ се прѣдставяшь пъкъ въ пости искашъ сирене да ядешъ!» каза единъ отъ тѣхъ. За человѣка казватъ, че отъ цвѣтята по̀-деликатенъ билъ, но по нѣкога и отъ желѣзото по̀-твърдъ става, ще кажа пъкъ азъ. Хлѣбъ не ни донесоха ония братя. Не слѣдъ много прѣминаха двоица помаци, извикаха ги и ни прѣдодоха на тѣхъ. Тѣ се най-напрѣдъ заловиха да ни обератъ паритѣ, а послѣ ни съблѣкоха. Останахме по долни дрѣхи, гологлави и боси. Вързаха ни съ въжи рѫцѣтѣ отзадѣ, а слѣдъ това ни подкараха за Етрополе. Канвираха ни и 5—6 души българи, съмишленици на Юда, който мраченъ и огриженъ прѣдаде Христа, пъкъ тия весели и засмени изпращаха насъ на бесилката. Що бѣхме изминали половина километъръ, насрѣща ни се зададе турски юзбашия възседналъ на бѣлъ конъ, когото прѣпускаше. Като ни наближи на 20—25 крачки, слѣзна отъ коня си, а единъ отъ българитѣ се спустна да му отслужи, като му направи поклонъ до земята. Той като се спре, сне пушката си отправи я къмъ насъ и искаше да ни помѣри, когато единий отъ помацитѣ каза: «Дуръ! а'—а—онларъ дивереджекъ». [1]) Слѣдъ това той се спустна като ни удари силно съ прикладa, откойто ударъ се търкулнахме на земята простреши, а той заскача по насъ, като удреше съ пушката

[1]) Стой! Тѣ ще си кажатъ.

си кѫдѣто свареше. Той ни смаза. Слѣдъ това ни дигнаха. Отъ вънъ месата ни бѣха одрани, отъ вѫтрѣ пъкъ горѣхме като огънь. Главата ми бѣше зашамадена. Не можахъ да стоя на краката си. Нѣщо отъ вѫтрѣ като да правеше напънъ и като, че искаше да излѣзе прѣзъ гърлото ми. Гърдитѣ ми тѣжаха като воденични камъни при дишането. Въ това врѣме пристигна и една рота аскеръ заедно съ 40—50 души башибозуци. Тогава ни развързаха, като отстраниха Христа на 2—3 крачки. Въ това врѣме дойде едъръ единъ помакъ, извади кривия си мечь, извъртѣ му главата назадъ, като я държеше за косата и го запита:

— Познавашъ ли ме?

— Да, му отговори Христо.

— Кой съмъ азъ? повторно питаше.

— Ахмедъ-ага. Нали ходихме заедно да сечемъ дърва отъ гората зимась?

— Е, че тогава какво си търсилъ въ балкана при комититѣ?

Въ това врѣме той замахна да го сече съ меча по главата, а кръвьта потече и облѣ лицето му. Азъ стояхъ свитъ отъ страни. Поискахъ вода, а юзбашията заповѣда на единъ българинъ да си събуе цървула и съ него да ми донесе вода но не отъ рѣката, която тѣчеше близо до насъ, а отъ гйолчетата. Азъ се отказахъ. Единъ отъ стоящитѣ тамъ башибозуци, като ме гледаше така свитъ на кълбо, каза: *»я бу кючукъ не араръ балканда?»* (Ами този малкия какво търси въ балкана?) Като изговори думата кючукъ. помислихъ си, че ме познава. »Сега я оплескахме» си рѣкохъ, но работата не излѣзе така. Слѣдъ като направиха главата на Христа на четала, тогава ни свързадобрѣ рѫцѣтѣ назадъ, нареди се войската отъ двѣтѣ ни страни, а юзбашията отзадъ съ коня си застана. Слѣдъ това казаха, че мене ще заколятъ край града до мосчето, а Христа ще обесили прѣдъ бащината му кѫща. Исправи се до менъ единъ турчинъ младъ и

богато облеченъ, отрупанъ съ пищофи и ножове, като заявяваше, че той ще ме заколи. И тъй, като се настанихме така, потеглихме прѣдвождани отъ башибозуцитѣ. Слънцето бѣше на захождане, когато стигнахме до лозята на Тодоръ Пѣевъ, брата на Пѣева, когото прѣпѫдиха съ камъни. Малко слѣдъ това стигнахме до фаталното мосче. Турчина попита юзбашията: »*кесеимъ му келле си а-а?*» (Да му отрежа ли главата?) Юзбашията на това съ остъръ тонъ му отговори: »Още ли стоишъ?» Въ това врѣме оня истегли ятагана си въ въздуха и като каза: »Боже помогни!» спустна го на врата ми, когото азъ инстиктивно нададохъ нанапрѣдъ, само че съ гърба, а слѣдъ това той насочи да ме мушне, но азъ отскочихъ назадъ. Кадънитѣ, които бѣха надошле да гледатъ почнаха да ме мѣрятъ съ камъни. Камънитѣ вмѣсто въ насъ, удрѣха въ войницитѣ, които бѣха отзадѣ ни. Глъчка стана. Негодувание противъ турскитѣ жени се почнаха. Кадънитѣ викаха: »защо не изклахте тия *девлетъ душманларъ*,» ами ги водите живи? Послѣ това пумири се. Влѣзохме въ града и стигнахме прѣдъ управлението. Спрѣхме се на площада. Тамъ излезе мюдюрена да ни посрещне. Придружаваха го 20-25 турци.

Войската и башибозуцитѣ се оттеглиха на страна а ние бѣхме заградени отъ мюдюрена и първенцитѣ. Азъ, съ колкото ми гласъ държи, завикахъ. «Не бу бизимъ чиктимизъ?» (Какво е това наше тѣглило?) Мюдюрена даде заповѣдь да ни развържатъ, слѣдъ което ни повѣдоха горѣ за упралението, къмъ кабинетната стая на мюдюрена. Азъ не прѣкъсвахъ да викамъ: «Екмекъ, екмекъ истеримъ» («хлѣбъ, хлѣбъ искамъ»). По заповѣдьта на мюдирена и хлѣбъ ни донесоха. Послѣ ни помолиха да седнемъ на дюшемето, а тѣ насѣдоха на патоветѣ, като почнаха да разпитватъ Христа. Азъ ѣдѣхъ хлѣба и сиренето съ такъвъ апетитъ, щото и на ситиятия би се прiѣло, ако ме гле-

да. Мюдюрена запитваше Христа на турски езикъ, захвана така:

— Какво е това на главата ти?

Прѣди да се получи отговоръ, юзбашията иронически забѣлѣжи:

— Ефендимъ, муха го е ухапала.

Въ това врѣме мюдерена нѣкакъ недоволно изгледа наоколо си и безъ да чака да му даде Христо отговоръ, продължи:

— Е, какъ стана, щото и ти да влѣзешъ въ числото на комититѣ?

— Ефендимъ, започна Христо, азъ инкяра не обичамъ, но обичамъ да ме вѣрвате.....

— Ще те вѣрваме, ще те вѣрваме, прѣкъсна го юзбашията.

— Азъ бѣхъ съ комититѣ, продължи Христо, но насила откаранъ. Слѣдъ това като побѣгнахъ, замѣриха ме черкезитѣ и ме раниха въ раката. Послѣ това азъ се скитахъ не милъ, не драгъ изъ балкана, подозиранъ отъ всички, намѣрихъ се най-послѣ съ другаря си, който е прѣдъ васъ сега, съ когото рѣшихме да дойдемъ да се откриемъ на властитѣ, за да бждемъ подъ тѣ ната милостива закрила.

До като говорѣше това Христо, азъ си изѣдохъ хлѣба и сиренето, пъкъ поискахъ вода и тютюнъ отъ единъ турчинъ, който стоеше до мене на пата и ме гледаше заинтересовано. Той ми подаде табакерата си. Азъ си направихъ цигаръ, слѣдъ това повторихъ, пъкъ и потретихъ. Той все така продължаваше особено да ме гледа, като най-послѣ ми каза:

— Язъкъ дилъ-му, бечоджумъ, сенинъ генчлине? [1])

— Бу ишинъ изюринде акълленъ фекиръ гаетъ биръ бююкъ шефкетли дженкъ япталаръ.[2])

Другитѣ турци позачу хапа го запитаха:

— Какво, какво казва?

— Говори като човѣкъ, който не е въ себе си.

[1]) — Не жилишъ ли своята младина, синко?

[2]) — На това отгорѣ умътъ и разума сж имали голѣма война.

Слѣдъ това мюдюрена ме запитваше на турски езикъ, а азъ му отговаряхъ съ малчане. Тогава продължи на български:

— Отъ кждѣ си?

— Отъ Сливенъ, му отговорихъ.

— Ами какъ стана комита, та отиде въ балкана?

— Тая работа е моя, а не твоя, му казахъ, като се позасмѣхъ.

Турчина, съ табакерата на когото се познавахъ, прѣбърза та каза на мюдюрена:

-- Ефендимъ, той не знае какво говори, умопобърканъ е.

Това стана причина да спратъ да ме изслѣдватъ, като се заповѣда и ни отвѣдоха въ затвора. Когато напущахъ кабинета на мюдюрена, казахъ на послѣдния:

— Ефендимъ, споредъ законитѣ ще отговаряме за дѣянията си, но азъ ще ви моля да не ни лишавате отъ храна и тютюнъ, ако искате да живѣемъ.

На това той ми отговори.

— Спокоенъ бждй!

Слѣдъ това се обърна къмъ българитѣ, които ни конвираха и ги запитваше за нашето хващане. Тѣ разправяха всичко и въ точъ прѣдадоха думитѣ, които бѣха чули отъ насъ. «Аферимъ» имъ казаха турцитѣ. «Искаме да бждите вѣрни на царщината», продължиха тѣ. Пъкъ за мене казаха: „*Бакъ, бакъ хангъри яргнъ ипе, ипе!*» Послѣ това ни смъкнаха изъ стълбата и ни въвѣдоха въ една малка стая, която имъ е служила за кюмюрлукъ, като ни окачиха на вратоветѣ единъ синджиръ съ халки отъ студено желѣзо, който тѣжеше повече отъ 20—25 оки. Ние се свихме въ едно кюше. Половина часъ, може би се бѣше изминало откато влѣзохме въ оная мръсна стая безъ да бѣхме си продумали съ Христа. Тогава азъ прѣговорихъ: «Куражъ! до като влѣземъ въ гроба, колко странни работи ще има още да виждаме!» «Каквото е рекълъ Богъ, такова и ще бжде,» ми отго-

ри сърдцато Христо. Въ тоя моментъ, човѣкъ кихна отвънъ, близо до насъ.

— Значи, че имало и кой да ни прѣслушва! аза Христо.

Слѣдъ това се прѣготовлявахме да си лѣгаме, огато се потрака и вратата се отвори. Една малка вѣщица прѣдружаваше заптието, който ни подаде а книга печено месо, около една ока, двѣ хлѣчета, около половина ока вино и едно паке тютюнъ ъ цигаренитѣ книжки, като грубо ни каза: „*Хж, пжше, дювлѧ тъ душманларъ!*“ а слѣдъ това си излѣзе, като атвори вратата. Послѣ ние се навечеряхме въ тъмнината и се таркулихме на влажната земя да спиме, като за възглавница имахме голѣмия ключъ, който висеше на студения синджиръ.

На утрината се събудихме едвамъ тогава, когато почука едно заптие, като ни каза да се приготовляваме за пжть. Цѣлата ми снага се бѣше сдървила отъ влагата, гърдитѣ ми пъкъ горѣха, а кръвь потече отъ устата ми. Заптието затвори въ клапи и по едната ни ржка, пъкъ ни извѣдоха вънъ на площада. Тамъ ни чакаше рота войска, около 30 души башибозуци и 5 души заптии. Тѣ като ни разположиха помежду си, потеглихме на пжть за Орхане. Бѣше вече пладне, когато прѣминахме балканскитѣ мѣстности и се повалихме въ Орханийското поле. Отъ дѣсно на пжтя на едно мѣсто копаяха 7–8 бъл. момичета и двамина мжжи. Заравяха мисиръ въ една нива. Чауша на стражаритѣ, които ни придружаваха, повика едного отъ ония българи и имъ заповѣда да приготвятъ всичко необходимо за добра вечеря, че вечерьта ще имъ бждатъ на гости. При това не забравиха да кажатъ, че момичетата сж потрѣбни при вечерята. Момъкътъ остана като гръмнатъ, отъ тая заповѣдь. Когато слушахъ това, страшно се възмутихъ. Цѣлото ми тѣло гореше и трепереше, синджиря на врата ми прѣдрънка, подскочихъ напрѣдъ, но тяжестьта на ржката ме спрѣ. Една тѣжка въздишка изпуснахъ.

Казахъ въ себе си: »О! Боже, стига толкова! Прати ми последнята минута! Не мога, не мога вече да гледамъ, да слушамъ!» Слѣдъ това продължихме пжтя си. Наближавахме селото Прохицъ, отъ лѣва страна на което на разтояние половинъ километъръ се издига не твърдѣ високъ баиръ, прѣдъ когото бѣ построенъ манастирь.

По-надолѣ отъ тоя манастирь, на една зелена морава между кичеститѣ дървета, вървеше жена, навѣрно калугерка, съ кобилица и съ бѣли менци на рамото. Единъ отъ войницитѣ, безъ всѣкакво позволение на началството си, сне пушката отъ рамо, прицѣли се въ нея и гръмна. Тя се спре и смутено изглеждаше ни, като не можеше да разбере що за вистрѣлъ е оня, но когато това се повтори, тя остави кобилицата си и хукна да бѣга съ ревъ и писъкъ, като най-послѣ сполучи да влѣзе въ манастиря и затвори силно вратата му. Другитѣ низами почнаха да подигравать стрѣлеца, като му казваха: »Напусто ѣдешъ хлѣба на царя.» Той се оправдаваше, казваше имъ, че само я наранилъ, пъкъ вината била въ това, че пушката му мартинка, била нова, пъкъ и другъ пжтъ не мѣрилъ съ нея. Заптиитѣ гледаха хладнокръвно на тия диващини, като и тѣ взимаха участие въ тѣхнитѣ хамалски смѣхове. Всичко това пъкъ правеше удоволствие на началницитѣ имъ — офицери, които съ любезния си погледъ ги насърдчаваха. Когато стигнахме въ селото, спрѣхме се на мегданя отдѣсно на пжтя до единъ бакалски дюкянъ: войницитѣ складоха пушкитѣ си и насѣдоха на сѣнка подъ кичеститѣ дървета, а ние заедно съ чауша на заптиитѣ влѣзохме въ дукяна, освободиха ни ржцѣтѣ и насѣдохме на столове, прѣдъ една малка маса. Слѣдъ това, чауша ни запита:

— Пиете ли ракия?

— Да, му отговорихме.

Донесоха ни едно шише съ ракия и череше въ таблички за мезе. Едно паке тютюнъ сжщо тъй раз-

кжсаха на масата. Нѣкой отъ башибозуцитѣ насѣдоха малко на страна отъ насъ върху кьошка въ дукяна. Що бѣхме кусали по чаша ракия и ето 7—8 души свирачи навлѣзоха. Заповѣдьта на чауша „*скоро една хава на тия башъ комити!*“ немедлено се изпълни. Дукяна гръмна отъ инструментитѣ на свирачитѣ. Свирнята придружаваха съ една нова пѣсень, която имаше слѣднята мисъль: »*Какво е чудо, голѣмо чудо станало, прѣзъ пролѣтьта на тази година! Прѣзъ тихий бѣлий Дунавъ нови комити минали. отъ влашката земя, мамо, отъ влашката и богданската. Съ дълги пушки на рамо съ черни калпаци на глава, съ бѣли пера окичени. Туската царщина да прѣвзематъ и българско царство да възкръсятъ* и пр. Тази пѣсень се повтори и потрети, а турцитѣ самодоволно ни изглеждаха. Чаушина заповѣда на единъ заптия да ни налѣе по чаша ракия, слѣдъ това и самия той ни подаде по една цигара. Като така непрекъснато пушихъ цигара слѣдъ цигара, размишлявахъ върху оня *икрамъ*. Мислѣхъ си, че той много прилича на лукавитѣ икрами у гърцитѣ, тогава, когато искатъ да изненадатъ човѣка съ нѣкой сюрпрюсъ. Че пъкъ какво ли добро можехме да чакаме! Студения гробъ бѣше зиналъ да ни окаже своето гостоприемство. О! Мене ми се струваше, чеористницата бѣше изговорила надъ нашитѣ глави думата: „*смърть*.“ Че какво отъ това си помислихъ? Нема е толкова страшна тя? Че не е ли най-обикновеното нѣщо да умрешъ? Като така си размишлявахъ, погледнахъ, че на заптиитѣ бѣха поднесли ѣдение, а сжщо тъй и на насъ обиварено пиле и половинъ ока вино. Когато ний почнахме да ѣдемъ, чауша заповѣда на свирачитѣ за оная сжщата пѣсень. Слѣдъ като завършихме обѣда, турнха ни ржцѣтѣ въ халкитѣ, а снеха отъ вратоветѣ ни синджиря. Бѣхме вече на пжть. Войската остана въ село, а ние оградени съ заптиитѣ и башибозуцитѣ, а сжщо тъй придружавани отъ цигуларитѣ, като пѣяха оная пѣсень. Селянитѣ, излѣ-

до плетищата, лукаво ни изглеждаха, като ни изпращаха своитѣ прѣзрителни погледи. А пъкъ за вѣнецъ на всичко това, сегисъ-тогисъ единъ прѣкладъ на пушка въ гърбоветѣ ни подпомагаше да прѣминемъ по-скоро селото, което бѣше доста дълго. Въ това врѣме башибозуцитѣ се провикваха самодоволно: „Мачъ ви *българско царство*.“ Едни отъ селенитѣ ни гледаха и състрадателно, а повечето пъкъ викаха: „*[illegible] хакъ имъ е, тѣ ни развалиха рахатлъка*.“ Ударитѣ станаха прѣсилени и ужасни. Кръвь заблика прѣзъ устнитѣ ми. Щомъ излѣзохме отъ село, ударитѣ прѣстанаха, пъкъ и цилуларитѣ се върнаха. Пѫтя спокойно прѣминахме до града. Бѣше 3 часа слѣдъ пладне, когато пристигнахме въ Орхание. Слънцето силно печеше. Прѣди да влѣземъ въ града отдѣсно на пѫтя въ полето се бѣлѣеха шатритѣ на аскера, а отъ лѣво на сосата наредени бѣха разни малки дюкянчета, повечето отъ които желѣзарски. Заптиитѣ и башибозуцитѣ гордо-гордо прѣстѫпваха, като подкручваха мустачкитѣ си. Съ това казваха на зрителитѣ, че живи комити водѣха. Влѣзохме въ единъ широкъ дворъ, срѣдъ когото се издигаше двуетажно [illegible] здание. Това бѣше управлението. Въвѣдоха ни въ една стая, кѫдѣто ни снѣха беликчетата отъ рѫцѣтѣ и ни прѣдадоха заедно съ единъ пликъ на [illegible] чаушинъ, който пъкъ ни въвѣде при [illegible]. Послѣдний като ни видѣ, стана на крака. [illegible] и тантурестъ. Изглеждаше на звѣръ. [illegible] на турски езикъ отъ кѫдѣ съмъ, а азъ мълчахъ. [illegible] Христо му отговори, че е родомъ отъ [illegible]. Въ това врѣме голѣмия юмрукъ на каймакамина [illegible] на чукалникъ, се подигна до нѣ[illegible] пакъ се сложи на главата на Хрис[illegible]» Заптиитѣ [illegible] къмъ затвора. Слѣдъ това запита и [illegible], а азъ на това нищо не му от[illegible] като че не зная тоя езикъ, [illegible] на български:

— Отъ кждѣ си?
— Отъ Сливенъ, му [illegible].
— Е, че какво [illegible] да [illegible] [illegible] рева като звѣръ, като [illegible] [illegible] върза мене.

Слѣдъ това [illegible] се [illegible] [illegible] „Вж[illegible]“ [illegible] Грабнаха ме. [illegible] като [illegible] се [illegible] въ затвора, [illegible] че [illegible] бѣше пълно съ [illegible] а вжтрѣ [illegible] бѣше Христо. [illegible] като [illegible], а [illegible] той [illegible] и мене на тамъ. Когато стигнахме до [illegible] вратата на затвора се отвори и [illegible] вжтрѣ, а слѣдъ това Христо. [illegible] въ затвора съ [illegible]. Вратата на затвора послѣ се затвори и [illegible] тамъ. Това бѣше [illegible] [illegible] [illegible] вратата [illegible] мѣсто. Сами бѣхме [illegible] съ Христа. [illegible] на другаря си „[illegible] още да видимъ!“ [illegible] се [illegible] на [illegible] Вечерьта [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

отговорихъ, че ние не бихме невиннитѣ хора и, че нѣмаше и на помака да стрѣляме, ако не бѣше той сторилъ такъво нѣщо. Тогава той ме похвали и ми каза, че дѣйствително съмъ билъ хасъ комита. Той ми разправяше, че като дошълъ случайно него день въ Баница за работа и като не намѣрилъ хората тамъ, попадналъ на онова лошо мѣсто. Разправяше ми и други работи. Слѣдъ това се раздѣлихме. Не слѣдъ много гледамъ, че черкезина ми подаваше топла сирена пита, една кърпа ябълки и единъ пакетъ тютюнъ, като благодареше на мене, дѣто останълъ живъ, дѣто не съмъ помѣрилъ и на него. Слѣдъ това каза ми: »Богъ да ти е на помощь» и се раздѣли отъ мене. Слѣдъ него, азъ си помислихъ, дали искренно той поднасяше своята признателность, или бѣ се възползувалъ отъ случая да ме затрие, като тури отрова въ оная топла пита! И едното и другото е все едно за мене, пъкъ лакомо захапахъ питата. Слѣдъ това пакъ се търкулихъ да лежа. Деньтъ минаваше. Слѣдъ малко единъ младъ мѫжъ-помакъ, донесе главата на другаря ни Досю, а малко послѣ това докараха живъ Андонъ Призденлията, когото сѫщо тъй поставиха въ затвора. Наближаваше да се мръкне, когато едно заптие ни отвори вратата да се поразходимъ, нагости ни съ едно хлѣбче и послѣ пакъ ни въвѣде въ стаичката. На другия день ни прѣмѣстиха въ отдѣла, кѫдѣто бѣха катилитѣ. Тамъ бѣха другаритѣ ни Юрданъ Кършовски (Елена), Марко Ивановъ (Бозово-Румания), Драганъ . . . . . (Правецъ — Орханийско), Янко Бояновъ (Орѣховица), Славъ Ивановъ (Тетевенъ), Илия Видоловъ (Карлово), Тодоръ Стояновъ (Неврокопъ), Никола Майновъ (Ловечъ), Стоянъ войвода (Разлогъ), Андонъ . . . . . (Габрово) и още едно момче отъ Орханийско. Всичко 13 души отъ четата ни лежахме вече живи въ тамкашния затворъ. Тоя занданъ, въ когото ни намѣстиха бѣше влажна една яма между четири голи стѣни съ 2—3 прозорчета за освѣтление. Половината бѣше съ дюшеме, а

другата половина бѣше гола земя. Бѣхме само по ризи и бѣли гащи. Така се търкаляхме по дюшемето. На другия день вечерьта пакъ ни откараха всички въ първата стая. Часа бѣше 10 вечерьта и тъмно като рогъ, като прѣдъ вратата ни се изправиха 3—4 души и повикваха единъ по единъ другаритѣ ни, поименно. Слѣдъ излазянето на всѣкой едного, вратата биваше затварена, а слѣдъ това се чуваше само едно изкимицване подиръ думитѣ: *„чабукъ, Мехмедъ-ага, кесекесъ келле си.“* Нощьта прѣминаваше, а другаритѣ ни единъ по единъ все така бѣха искарвани безъ да знаятъ другитѣ какво става съ тѣхъ. До сутрината останахме само двама съ Христа. И насъ извѣде единъ заптия. Когато излѣзохме, съгледохме ония наши другари, викани единъ по единъ, наредени на двора и обградени съ башибозуци. Завѣдоха ни горѣ въ една стая на управлението, гдѣто ни прочетоха на турски езикъ една книга. Слѣдъ това ни попитаха: *„можите ли да пишите?“* Казахме *„не.“* *»Тогава ударъте си пръста,»* *ни каза.* Това ние направихме. Слѣдъ това и насъ отвѣдоха при ония другари. Склопиха ми ржката съ Драгановата въ едно беликче, като ми казаха: *„сенъ биръ бинъ-баши саялърсънъ комиталаръ.“* [1] Часа бѣше 5 сутриньта, като потеглихме така скупомъ за София. Страшни изтезания изъ пжтя. Тържествено влѣзохме въ Араба-конакъ. Щомъ ни съгледаха ония тамъ приготвени да ни приематъ, когато ние бѣхме на една височинка, почнаха да стрѣлятъ, сжщо загърмѣха и тия, които ни конвираха, като цѣпяха въздуха отъ провикване. Направихме една малка закуска на дукяна тамъ, до като се извърши приемането-прѣдаването, а слѣдъ това потеглихме конвирани отъ изпратенитѣ за тая цѣль заптии отъ София подъ командата на единъ юзбашия. Послѣдния бѣше смиренъ, нѣкакъ добродушенъ, изглеждаше да е интилигентенъ, каквито на рѣдко се случваха въ турскитѣ чиновници. Това

---

[1] Ти си единъ голѣмецъ на комититѣ.

го рисуваше и самата му физиономия. Изъ пжтя съвсемъ кротко се разговаряше съ тогова-оногова. Запитваше за причинитѣ, които сж ни подбудили да възстанемъ противъ държавата. Още не бѣхме изминали 5—6 километра отъ Араба-конакъ, когато повече отъ момчетата ни бѣха се подбили. Юзбашията се разпореди за кола, накачиха се и се возѣха до ханчето, което бѣше до София, кждѣто ни почерпа по едно питие. Слънцето бѣше залѣзло, когато стигнахме до София. На края на града срѣщнахме купчини селяни турци, които ни изпращаха своитѣ безцензурни псувни. Слѣдъ това ни казваха: »*утрѣ и васъ ще избѣсятъ, както избѣсиха толкова комити.*» Най-последѣ паплачъ дѣца бѣха ни оградили. Викаха, крѣскаха и ни посипваха съ пръстъ до като прѣстигнемъ до управлението, кждѣто ни вкараха въ една ограда отъ пармаклъци, а слѣдъ това въ затвора.

Въ затвора.

Софийския Окр. затворъ бѣ едно доста прѣдставително здание. Влизаше се отъ западната страна прѣзъ едни пармъклъцени врата. За да се отиде тамъ, трѣбваше да се мине прѣзъ двора на окрѫжното управление. Западната и южната страни на затвора бѣха оградени съ твърдѣ високи стѣни, а отъ къмъ другитѣ двѣ страни — съ двуетажни паянтени вѣхти здания. На западната стѣна имаше малка съ единъ чучуръ чушмя. На юго-източната му пъкъ страна се намираха нуждницитѣ. Съвършено малко дворно мѣсто. При самия входъ имаше една стая за томрукъ-аджа и келикчията. Тамъ бѣше прѣпълнено съ политически прѣстжпници, повече отъ 1800 души, както се казваше. Влѣзе ли човѣкъ въ двора, веднага го посрѣща тѣжка воняща миризма, слѣдъ това охканията на обѣтающитѣ, попълваха ужасията на картината.

Часа бѣше 8—8 ½ вечерьта, когато ни въвѣдоха въ едно отъ тия подземия. Не бѣ по̀-високо отъ 2 метра. Отъ къмъ сѣверъ бѣше раздѣлено на три отдѣления. На противоположната страна имаше двѣ малки прозорчета, прѣзъ които едвамъ блѣщукаше свѣтлината. Щомъ стжпихме тамъ, посрѣщна ни тѣжъкъ и плесенясълъ въздухъ. Цѣлото ми тѣло потрѣпера. Смаяхъ се. Забравихъ се на мѣстото си, безъ да прѣстжпвамъ. Отъ веднажъ се стрѣснахъ и продължихъ пжтя си отъ ударитѣ на келикчията, придружени съ псувни. Азъ послѣденъ влѣзохъ, слѣдъ което вратата се затвори. Прѣдъ вратата нѣщо като коридоръ съ около 4 м. дължина и около 1—2 м. ширина. Той дѣлеше другитѣ двѣ отдѣления, на които вратитѣ бѣха на изтокъ и сѣверъ. Тука бѣха натъпкани затворницитѣ като скомрии. Имаше около 45 човѣшки сжщества, плодъ на Панагюрското възстание. Повечето бѣха отъ селата Мухово, Раково, Петричъ, Поибренъ и Калугерово. Между тѣхъ имаше единъ свещеникъ и игумена Кирилъ отъ Калугерския манастиръ, другарь на Бенковски. Имаше сжщо и двама наши хора Димитръ Начевъ и Никола Радевъ и единъ хайдтинъ Ради, родомъ отъ едно Софийско село. Едина кракъ на послѣдния бѣ окованъ въ желѣзо. Той служаше за шпионинъ на властьта въ затвора. Когато ний влѣзохме вжтрѣ, всички скочиха на крака, посрѣщнаха ни, като ни направиха добъръ приемъ. Очитѣ имъ бѣха прозълзени. Настаниха ни въ източното отдѣление въ което бѣха и нашитѣ другари. Съвършено изнемощѣли бѣхме. Налѣгахме на голитѣ дъски да си отпочиваме.

На утрината, слѣдъ изгрѣването на слънцето, часа по 6 ½ дойде келикчията, отвори вратата, като изрѣва кучешката: »*хайде, башъ комиталаръ, дювлетъ душманларъ, излѣзте да се разходите!*» Той бѣше на възрасть около 60 годишенъ, прѣгърбенъ, съ лице набръчкано и сухо прилично на маймунско. Очитѣ му сини и хлътнали въ черепа. Носътъ му голѣмъ

като патладжанъ, ушитѣ му голѣми, които го правяха нѣкакъ рогатъ. Както всичко, тъй и ръстьта и облѣклото му бѣха твърдѣ оригинални. Панталонъ желтъ отъ вехти дрипи. Сетри късо на което талията бѣше близо до плещитѣ; отъ ясни синъ и избѣлелъ платъ. Бѣше окрасено съ раждясали копчета. На главата си носѣше фесъ нѣкакъ тъмно-червенъ отъ дългото употрѣбление, приличенъ на пластина. За салтанатъ отзадъ на феса си висѣше неправилно оскубанъ пюскюлъ, приличенъ на миша опашка. Найпослѣ, краката му бѣха до половина обути съ вехти калеври. Всичко това прѣдставляваше единъ турски Веелзевулъ.

Бѣхме вънъ, въ дворното мѣсто, това бѣще то разходката. Много малко трая тя, слѣдъ което Веелзевулъ зарева наново да се прѣбираме. Помолихме го да ни остави поне вратата отворена, да се попрѣчисти донѣкадѣ вонещия въздухъ въ това подземие, обаче молбата ни остана безъ послѣдствие, изсипаха се двѣ три псувни и вратата бѣше затворена. Деньтъ минаваше въ еднообразие.

— Слушай, азъ вече не мога да търпя болежкитѣ на ржката си, каза Христо, като се обърна къмъ мене, ще искамъ медицинска помощь и ти имашъ нужда, да заявимъ наедно.

— Чуденъ си наистина, му казахъ азъ! Слѣдъ два-три дена намъ ни чака бесилка и, ето тогава твоитѣ, кажи ако щешъ и моитѣ, ще бждатъ излѣкувани. Сега за сега азъ нѣмамъ нужда отъ медицинска помощь.

Христо ме гледаше нѣкакъ опулено и недовѣрчиво. Смаянъ стоеше. Не знаеше кждѣ се намира въ механата ли или въ затвора. До вечерьта Христо заяви на томрукъ-ажса, слѣдъ което бѣ отведенъ въ болницата.

Бѣхме се сврели въ едно кюше и си шепнехме съ Начева. Послѣдний ми казваше, че 18 души отъ другаритѣ ни днесь били извадени прѣдъ сжда. Между

тѣхъ биле: СпасъСоколовъ, Димитъръ Икономовъ, Петъръ Ванковъ, Христо Ивановъ, Христо Аврамовъ, Иванъ Стойковъ, Христо Лазаровъ, Пенчо Христовъ и нѣкой си Атанасовъ, които всички сѫ се придали съ оржжието си. Слѣдъ два дена осѫдиха всички тия 18 души на смърть чрѣзъ обѣсване. Прѣбраха ги въ една отдѣлна стая. Присѫдата щѣше да бѫде изпълнена въ вторникъ на 29 юний на връхъ на Петровъдень. Вечерьта пакъ бѣхме изкарани като овци на двора. Андонъ Призденлията заговори съ единъ арнаутинъ, който често посѣщаваше томрукъ-ажса за сѫдбата на 18-тѣ възстаника. Той му отговори, че обесванието имъ е отложено за два дни само и само да бѫдемъ изпитани и ний прѣзъ това врѣме. Прѣстѫпленията ни били сходни.

Врѣмето минуваше, а менъ колкото и да ми бѣше мѫчно въ затвора, принуденъ бѣхь да търпя. Не можемъ наистина да говоримъ за хубость, за нѣщо добро въ единъ кой да е затворъ, обаче отъ всичко лошо има нѣщо пó-лошо, което кара човѣка въ извѣстни моменти да се отчайва. А това имено бѣ, че азъ се намирахъ въ единъ доста отдалеченъ край, безъ баща, безъ майка, безъ братя, сестри и роднини, потъналъ въ тия нещастия, които грозѣха живота. Нѣмаше нито единъ познатъ по сърдце, който да се яви при мене, да ме нѣкакъ утѣши и помогни. Подобни хора често идваха въ затвора, но тѣ бѣха далечни за мене. Болестьта бѣ нѣкакъ прѣстанала да ме измѫчва, обаче гладътъ я усилваше. Единий хлѣбъ, който ми се даваше за денонощие, скоро биваше оничтоженъ. Слѣдъ това трѣбваше да гладувамъ. Обръщахъ се по нѣкога къмъ другаритѣ си, именно на които всичко бѣ доволно по различни причини, но и тѣ отказваха, като ми натякваха, че хора като мене сѫ станали причина за тѣхнитѣ нещастия. Най-много срѣщахъ нужда отъ тютюнъ. Когато се разхождахме изъ двора, азъ приведенъ трѣбваше да потърся угарки. Нѣмаше какво, трѣбваше да се търпи.

Хайдутина Ради стоеше постоянно до вратата на нашето отдѣление. Отъ тамъ той наблюдаваше и прѣслушваше тритѣ отдѣления. Той внимателно слѣдѣше какво става наоколо, кой на кѫдѣ ще се мръдне и какво ще продума, пъкъ сутриньта, когато ни разпустнатъ, той ще докладва всичко на томрукъ-ажса. Като шпионинъ, той бѣше нѣкакъ повече уважаванъ отъ Веелзевула. Азъ почнахъ да се приближавамъ къмъ него. Поспрятелихме се. Размѣнявахме по нѣкоя и друга дума помежду си. Когато вече имаше до нѣкждѣ довѣрието ми, азъ го разпитахъ отъ кога е затворенъ, колко има още да излежава, за какво прѣстѫпление е осѫденъ и пр. Той усърдно ми отговаряше. Разказвахъ му за старитѣ хайдутски войводи, за тѣхнитѣ огромни богатства, напомнювахъ му стари хайдутски пѣсни. Той се силно въодушевляваше. Всичко това го прѣдразполагаше къмъ мене. Най-послѣ открито заяви симпатията си и азъ му бѣхъ вече добъръ приятель. Даваше ми отъ своя хлѣбъ, па по нѣкога ми намираше и по 1-2 цигара. Веднажъ започнахъ да му разправямъ за блажения рай(?) на този свѣтъ. Казахъ му, че нѣма нѣщо по-добро, отъ да е човѣкъ сега тъкмо по това врѣме на върхъ на нѣкой балканъ, подъ нѣкоя дебела сѣнка, близо до студенитѣ извори и клокочещитѣ рѣки, да гледа какъ ягне набодено на шишъ гордо се върти около жеравата, а войводата съ дружината прѣкарватъ наздравица съ бистра върла ракия или руйно червено вино До като продължавахъ да дразня чувствата на Радя, забѣлѣжихъ какъ очитѣ му блѣснаха като свѣткавица, а отъ дълбочината на душата му една дълбока въздишка се откърти. Ради захвана съ гордость да расправя за своето минало, за своята вѣрна дружина, какъ сж упражнявали занятията си (хайдутлука) и нѣкой по-забѣлѣжителни случаи. Най-послѣ съ единъ внушителенъ тонъ се обърна къмъ мене:

— Ети вече 10 години отъ какъ се намирамъ въ

затвора, има още три, но, добъръ е Господь, и тѣхъ ще прѣкарамъ. Тука въ София има единъ чифутинъ, който ги има алтънитѣ съ хутия. Щомъ излѣза, първата ми работа ще бѫде да се срѣщна съ него, пъкъ подлѣ, ако ща и умрѣ.

— Ами самъ ли ще направишъ това, му казахъ азъ.

— Съ другари, другари, като тебе юнаци ще намѣря!

Тоя човѣкъ по вънкашностьта си приличаше на единъ фабрикуванъ хайдутинъ. Като че бѣ за такъвъ роденъ. Ако се не лъжа тогава азъ се замислихъ силно върху това.

Единъ день захвана да говори за смъртьта и то съвсѣмъ хладнокръвно. Тя никакъ не го възмущаваше. Той гледаше на нея като на нѣщо, което може да бѫде и нищо. »Страхъ ме е, казваше той, отъ смърть марцина.» За да ме увѣри, че смъртьта е съвършено единъ легкъ моментъ и, че тя не е тъй страшна и грозна, както ни се прѣдставя, прѣдложи ми единъ опитъ, на когото азъ се съгласихъ.

— Браво, юнакъ си бѣ, ми каза Ради, ти се не плашишъ отъ нищо, такива хора азъ обичамъ.

Слѣдъ това взе отъ единъ селянинъ учукура му, осука го добрѣ, накара ме да седна до краката му по турски, нави учукура на врата ми, кръстоса го, опъна го и изведнажъ ме издигна малко отъ земята. Нѣколко секунди и азъ вече съмъ билъ полумъртавъ съ клюмнала глава. Той ми освободилъ твърдѣ бърже гръклана и внимателно ме сложилъ на земята. Чакъ слѣдъ десетина минути, съмъ започналъ да се свѣстявамъ. Най-послѣ азъ усѣтихъ като, че мрави попъплиха по тѣлото ми, слѣдъ което азъ бѣхъ въ себе си, потъналъ въ виръ-вода отъ потъ!

— Е, сега можешъ ли да си прѣдставишъ, колко е страшна смъртьта! каза той съ насмѣжка.

Казваше, че прѣзъ цѣлия си животъ не билъ виждалъ нито единъ човѣкъ като Василь Левски тъй безстрашливъ и хладнокръвенъ прѣдъ смъртьта.

— Димитръ Общия е билъ юнакъ на балкана, но страхливъ прѣдъ смъртьта. Азъ обичамъ безсрашливитѣ, казваше той,

Прѣзъ това врѣме роднинитѣ и приятелитѣ на повечето отъ затворницитѣ наново ги бѣха посѣтили. Донесено имъ бѣше дрѣхи, пари, а най-вече, което биеше на очи, онова за ѣдение: добъръ хлѣбъ, печени кокошки, сирени, плодове и пр. Менъ ми се наливаха устата, отъ една страна за разявка, а отъ друга за доядка. Зеръ мене ми не постигаше онова, което ми се даваше. Искахъ, ама съ искането си оставахъ. Въ отдѣлението на Радя, срѣщу вънкашната врата имаше двама братя Муховци, (които послѣ бѣха избѣсени). На тѣхъ бѣше донесено едно мехче съ сирени. Когато първъ пѫтъ имъ поискахъ, тѣ се правиха, че не ме чуватъ, когато повторихъ и потретихъ, тѣ ми извикаха съ рѫмжливъ гласъ: «Деленджийо, отъ васъ теглимъ».

Отецъ Кирилъ бѣше цѣлъ интелегентенъ мѫжъ. Съ срѣденъ ръстъ, червеникаво лице, косми и брада дълги и черно-кестанови. По главата си имаше дупки отъ съчми. Разправяше за убийството на войводата имъ Бенковски. Въобще много добрѣ разсъждаваше. Той ясно си прѣдставяше сѫдбата на България слѣдъ тия звѣрства. Често разговаряхме съ него по тия работи.

На 26 й юлий, въ 8 часа сутриньта се яви съ всичката си грозотия Веелзевулъ въ подземието въ което се бѣхме прѣбрали, като изрева: »*Влахтанъ гечме хасалъ комита Исливнели Иванооло Никола чиксжнъ.*« [1]) Студени тръпки ме побиха. Десетина дена вече имаше откато другаритѣ ги вадиха единъ по единъ и пакъ повръщаха обратно, но нито единъ не бѣ заплашванъ за слѣдствията. Отъ другаритѣ ни,

---

[1]) Отъ Румания миналия истински комита, Сливнелията Никола Ивановъ, да излѣзе!

Димитръ Ночовъ стоеше твърдѣ смутенъ. Много се страхуваше. Тоя човѣкъ постоянно се разговаряше съ единъ селянинъ, съ когото искаше да се размѣнятъ, понеже знаялъ той, че е много виновенъ прѣдъ ония власть. Тоя сжщия селянинъ слѣдъ 2-3 дена го обѣсиха. Веелзевулъ силно затвори вратата и ме повѣди. Вънъ на рашеткината врата ме придаде на двамина заптии, които ме караха при слѣдователя. Мислитѣ изъ пжтя лѣтеха като вѣтъръ. Когато влѣзохме въ двора, единъ турчинъ се обърна къмъ заптиитѣ:

— На кждѣ го водите, на бесилката ли?

— Слѣдъ денъ-два и то ще бжде, му отговориха равнодушно моитѣ водачи.

Но нека си кажа, азъ бѣхъ пъкъ още по-равнодушенъ. Зеръ азъ бѣхъ навикналъ не веднъжъ да чувамъ подобни удари, които въ всѣко друго врѣме биха пронизали като стрѣла сърдцето на човѣка. Въ тая минута менъ ме занимаваше въпроса «Какво ще ме питатъ, пъкъ и какво ще отговарямъ?» Позамисля се позамисля се, пъкъ като че вжтрѣшенъ гласъ ми прѣговори: »Куражъ, Никола, Богъ е съ тебъ!» Спомнихъ си тогава думитѣ на Апостолъ Павелъ: »Безъ Божието знание, нито косъмъ отъ главата на человѣка не се изкубва» и »Когато сте въ сждъ не мислете какво ще говорите, защото има кой да говори чрѣзъ вашитѣ уста.» «Вѣрвай и ще бждешъ спасенъ», си казахъ и, ето ме не само спокоенъ, но и равнодушенъ. Като, че не слѣдователя ще изслѣдваше мене, а азъ него щѣхъ да изслѣдвамъ. Унесенъ отъ тия мечти, въ сжщия онзи моментъ влѣзохме въ стаята на изслѣдователя. Бѣше на втория етажъ. Покани ме да седна на единъ столъ, слѣдъ което ме запита по турски дали желая да запуша. Азъ замълчахъ, нищо не му отговорихъ. Прѣсторихъ се, като че ми е непонятенъ този езикъ. Слѣдъ това той заповѣда на другъ да ме запита за сжщото на българки езикъ, който се обърна къмъ мене съ думитѣ:

— Ефендето пита, не обичате ли да запушите?

— Обичамъ, обичамъ, му отговорихъ, като се обърнахъ къмъ слѣдователя да искажа своята благодарность.

И тъй донесаха кафе, както менъ тъй на тѣхъ. Запушихме, слѣдъ което слѣдователя почна да ме запитва чрѣзъ прѣводчика.

— Какъ се казвате?

— Казвамъ се Никола Ивановъ отъ г. Сливенъ съмъ.

Прѣкора си скрихъ защото знаяхъ, че и братята ми сѫ взѣли участие въ Сливненското възстание.

— Какъ отъ Сливенъ ли?

— Да

— А прѣкоръ нѣмате ли?

— Не.

— Ами отъ коя махала?

— Отъ Чобанъ-махлеси.

Азъ съмъ отъ Мангърска махала, обаче това скрихъ умишлено.

— Като си Сливнелия, защо не знаешъ турския езикъ?

— Твърдѣ много скърбя дѣто не зная турски и французски.

— Какъвъ поданикъ си?

— Турски.

— Ами я ми разправи отъ кога си въ Румания, на каква работа бѣше тамъ, па защо си и сега тука?

— Азъ съмъ въ Румания отъ 1870 год Работѣхъ кундурджалъкъ въ Браила. Слѣдъ това въ Златинъ; кѫдѣто бѣхъ съдружникъ съ нѣкой си Михалъ Пенчовъ, родомъ отъ Мънастиръ, който живѣеше отъ дълги години въ Влашко. Съ него дружихме повече отъ 4 год., като се раздѣлихме едвамъ тъзи година прѣзъ мѣсецъ априлий, съ намѣрение да замина за родното си мѣсто. Като се отправихъ за цѣльта, бѣхъ слѣзълъ въ Олтеница, гдѣто се бавихъ доста врѣме, по единственета причина, че тамкашния житель Х. Христо ме раз-

обѣждаваше, като ме канеше да остана тамъ. До като азъ се бавихъ, получихъ телеграма отъ съдружника си изъ Турно-северинъ, който ме канеше да отида и захванемъ пакъ наедно работа. Отъ една страна Х. Христо ме съвѣтваше да си не ходя въ Сливенъ, отъ друга пъкъ бившия ми съдружникъ ме канеше. Слѣдъ дълги размишления азъ рѣшихъ да се върна въ Турно-северинъ, за която цѣль се качихъ въ Парахода Радецки, който заминаваше нагорѣ. Вземалъ си бѣхъ и билетъ отъ II класъ, за въ камарата, понеже и врѣмето бѣше нѣкакъ влажно. Прѣдпазвахъ се отъ настинка. Когато бѣхме минали вече скелята Бикетъ, чухъ нѣкаква тревога въ парахода. Излѣзохъ моментално на кувертата. Помислихъ си че парахода е на загинване. А що видѣхъ! . . . . Ножове, пушки, револвери . . . . Останахъ смаянъ. Прѣдъ менъ стоеше Никола Габровчето, обиколенъ отъ четворица, когото канеха отъ най-напрѣдъ доброволно да се въоржжи, а послѣ стана принудителено. И тогава той отказваше, въ което врѣме единъ револверъ изгърмѣ и рани Никола въ рамото. Като ме зарнаха, запитаха ме за вѣрата и народностьта ми. По вънкашностьта не можеше да се сжди за това. Азъ бѣхъ облеченъ като европеецъ. Още нищо не знаяхъ. Гледахъ, ама не виждахъ. Отговорихъ имъ, че съмъ българинъ и православенъ. Послѣ това пронуждаваха ме да се въоржжа. Уплашихъ се да ме не убиятъ. Помислихъ си: «ще взема оржжието, пъкъ като стжпимъ на сухо, ще взема мѣрки за бѣгане». Когато стжпихме на суша цѣлия день и прѣзъ нощьта вървѣхме, а чакъ на другата сутрина наближихме до Вратца. Намислилъ бѣхъ вече да се отдѣля съ още едно момче, младо на около 17 год. възрасть, нѣкой си Христо Карловчето, което по сжщия начинъ бѣше оловено. Съгледахме тогава, че царската войска е наблизо. Поискахме да се отправимъ къмъ нея и влѣземъ подъ нейната защита. Когато тъй вървѣхме къмъ царската войска,

азъ бѣхъ останалъ 200—250 крачки назадъ по нужда, когато съгледохъ, какъ Христо попадна ненадѣйно въ скрититѣ до височината черкези. Насѣкоха го на парчета. Слѣдъ това азъ подплашенъ се скитахъ изъ балканитѣ, пристигнахъ най-послѣ въ Етрополъ, прѣдставихъ се на властитѣ, които ме изпратиха тука. Това е то.

Пъкъ ще ви помоля да ми се повърнатъ нѣщата и 140 тѣ наполеона, които ми вземаха при арестуването ми.

— Нѣщо повече мѣма ли да кажешъ?

— Не.

— На колко си години?

— Точно незная, но прѣдполагамъ да бѫда на 25—26 години.

— Ние те разбрахме, че си добъръ и честенъ, човѣкъ, обаче истината скривашъ.

— Всичко това имате възможность да провѣрите. Азъ ви посочихъ на лица, които сѫ честни търговци и се намиратъ въ Румания.

— Джанамъ, разбрахме! Но я слушай! Кажи си правичката! Ти знаешъ, че царя е много милостивъ и, че той ще ви освободи. Пъкъ ще ви се дадатъ и нѣщата. Истината, истината искамъ. Когато излѣзохте отъ парахода Радецки, за кѫдѣ тъкмѣхте да отидите?

— Азъ казахъ вече кѫдѣ мислихъ да отида. Вие искате да ви кажа какво е мислила четата, но това отъ кѫдѣ ще зная?

— Е, че като вземахте пушкитѣ, за какво щѣхте да ги употрѣбите?

— Не зная. Азъ се твърдѣ много страхувамъ отъ пушка. И праздна да е, менъ се струва все, че ще стане нѣкоя хата.

— Е, че та не знаешъ ли, когато нѣкой човѣкъ взема брадва, какво ще прави, когато вземе тесла, трионъ, какво ще прави? Когато вземе мотика, копачка, лопата?

— Да, знае се, че брадвата сече, триона реже и е всѣко сѣчиво върши такава работа, за която е рѣдназначено.

— Е, че пушката не е ли прѣдназначена да убиа хора?

— Да, но и не! Пушката е прѣдназначена да убиа всѣко живо. Съ нея ходятъ и на ловъ.

— Вашия ловъ не бѣше ли турци?

— Въ подробности не мога влѣ, обаче туй което іухъ мога да ви кажа. Когато излѣзохме отъ парахоіа на брѣга, видѣхъ какъ единъ младъ и извънредно хубавелекъ човѣкъ, облеченъ въ офицерска униформа, приличенъ на румански генералъ, извика съ високъ гласъ на български да се съберемъ около него. Това и стана въ най-късо врѣме. Тогава попиіахъ азъ едного, «кой е тоя?» «Той е войводата,» ми се отговори. Въ това врѣме, този той застана гордо на една височина прѣдъ насъ и заговори :«Братия! Днесь ние стжпваме въ рабското си отечество съ оржжие въ ржцѣ, да помогнемъ на възсталалитѣ си братя и сестри, да се боримъ за свободата на България, която тъй немилостиво тъпчатъ нашитѣ петвѣковни врагове. Европа се смили надъ насъ и даде още въ 1856 г. въ Парижкия трактатъ макаръ и ничтожни права на българина, обаче царското правителство макаръ и да ги подписа и макаръ да се обѣща, че ще ги привѣде въ изпълнение пакъ ги остави мендеръ-алтънда. И това правителство продължава да тероризира невиннитѣ наши братя и сестри! Подиграватъ се съ честьта на нашитѣ майки, жени и сестри, пъкъ и дѣца. Биятъ ни като нечтожни скотове. На българина търговецъ пжтя е запушенъ. Колятъ· биятъ! Колко невинни дѣчица оплакватъ убития си бащица! Колко майки скърбятъ за своитѣ синове! Колко невѣсти за своитѣ съпрузи! Колко, колко братя и сестри сж захвърлени на произвола на сждбата. Обири и обезчестявания срѣдъ бѣлъ день — прѣдъ нашитѣ очи! Данъци безбожно вzематъ и на

послѣдния сиромахъ. Такива сѫ турскитѣ закони надъ българина. Но той вече не спи. Той е съ пушка въ рѫка! Той се бори за тия потъпкани права! Грѣхъ непростимъ е на тоя българинъ, който не се прѣтече на помощь на възстаналитѣ си братя. Ето защо напрѣдъ, напрѣдъ за да защитимъ, отечеството си отъ турский произволъ, като не се поскъпимъ ако трѣбва да сложимъ и коститѣ си.»

Ето защо сѫ се въоръжили ония хора, ето защо и мене принуждаваха да се въоржжавамъ, но, менъ, братко, ми е мила душата. Не мра азъ за чуздия човѣкъ, че билъ българинъ, че билъ той братъ! Че какво отъ това. Българина си, е българинъ, турчина си е турчинъ, пъкъ и французина си французинъ! Че какво отъ това? Не е ли все хора! Азъ не правя разлика. Азъ не мра за хората. Зная, че съмъ роденъ за себе си, пъкъ и за себе си трѣбва да умра. Менъ никой нищо не ми е направилъ. Ако ме нападне нѣкой, ще се бора да го отблъсна. Какъвто и да бѫде той: турчинъ, българинъ, французинъ, все едно е за мене. Никой не идва да ме нахрани. Ако се трудимъ ще имаме срѣдства за живѣене, ако ли не — не. Не е ли така?

— Така, така, продължавай!

— Азъ помня какъ веднажъ, помолихъ единъ такъвъ мой братъ, българинъ де, това бѣше въ Браила да ми помогни въ нѣщо, а той освѣнъ дѣто ми отказа, ами ме изруга. Е моля ви се, не е ли така? Азъ не правя разлика между хората: цигани, българи каквито и да бѫдатъ. Всички сѫ създадени отъ небесний ни Баща, ето защо всички по земята сме братя. Туй то.

Слѣдователя ту позеленяваше, ту почървеняваше и стана, като каза: »ха, тъй ха!» Той послѣ отвори силно вратата, па излѣзе. Слѣдъ малко вратата пакъ се отвори и влѣзе *дякона* на тогавашний Сифийский Митрополитъ Милетий, заедно съ когото бѣха още 5-6 души турци, които ме изглеждаха най грозно. Пъкъ

напротивъ азъ бѣхъ най доволенъ. Малко слѣдъ това влѣзе и слѣдователя, който искаше да бѫде спокоенъ. Заповѣда да ме отвѣдатъ, понеже станало било обѣдъ. Стражата ме откара въ блиска една стая. Тамъ прѣкарахъ до 2 часа, когато наново ме извѣдоха при слѣдователя, който ме покани да седна. Изслѣдването пакъ се започна.

— Вие казвате че сте били до селото Баница. Като е тъй баримъ една пушка не хвърлихте ли срѣщу нѣкои турци за да опитате право ли бие?

— Азъ ви казахъ още по̀-рано. Мень ме е страхъ като я гледамъ, па камо ли да гърмя.

— Не знаешъ ли кой рани караула при Дунава?

— Не видѣхъ! Зеръ правото си е право.

— Ами кой съсече телеграфната жица изъ пѫтя като вървѣхте?

— Не помня да съмъ виждалъ даже такава жица.

— Ами кой закла бекчията арнаутина?

— Азъ не помня да съмъ срѣщалъ, да съмъ виждалъ, или пъкъ да съмъ чувалъ за закланъ нѣкакъвъ бекчия.

— Когато излѣзохте отъ парахода нали ходихте въ селото? Кой уби тамъ черкезина?

— Азъ зная да сме ходили не само въ едно село, а въ повече. И коля, и коне изкараха отъ тѣхъ. Колкото за такъвъ нѣкакъвъ черкезинъ, не зная!

Слѣдователя тука си замисли, една малка пауза послѣдва, слѣдъ което заговори съ по̀-твърдъ тонъ.

— За послѣденъ пѫтъ ти напомнювамъ, че не искамъ твоитѣ голословия. Едно нѣщо помни, че азъ съмъ оня, който разполагамъ съ твоята сѫдба! Че ей сега мога да те пустня, пъкъ мога да те пратя и на бѣсилката. Казвай истината, защото послѣ ще бѫде късно!

Послѣдната фраза той изговори съ единъ внушителенъ тонъ, като силно удари съ рѫката си о масата и съ краката си въ дюшемето. Това приличаше на »Азъ съмъ капитанъ . . . . .« Спомнихъ си та-

зи фраза отъ оня моментъ и вмѣсто страхъ, азъ осѣтихъ нѣкаква душевна ослада, пъкъ послѣ равнодушно му прѣговорихъ:

— Не съмъ виновенъ, че не вѣрвате истината. Азъ говорихъ всичко, което мога да исповѣдамъ и прѣдъ Бога. Азъ казвамъ »вѣрвайте ме« пъкъ и отъ васъ зависи едното и другото . . . . . . Най-послѣ . . . . . най-послѣ и тука не е краят! Има и другъ единъ сѫдия, който ще сѫди и мене, и тебе, и всички . . . . . . Той всичко види. Ако е волята на царя да ме убѣсите, извършете, направѣте всичко . . . . . казахъ, отъ васъ зависи. Азъ зная че поне прѣдъ Бога ще бѫда оправданъ. А мене това ми трѣбва. Вѣчния животъ . . . вѣчния . . . Въ него е всичко . . . Какво сме ние тука на земята? . . . . . Азъ съ удоволствие ще принеса всички мѫки и неправди на земята, за да бѫда спасенъ на небото. Ако въ всичко онова, което азъ казахъ съзирате нѣкакви прѣстѫпни дѣяния, обвинѣте ме, обѣсѣте ме . . . това е то.

Тия мои думи изказани най-равнодушно и хладнокръвно, укротила духа на оня турчинъ, а слѣдъ това той съвсѣмъ благо ме запита:

— Въ Орхание дава ли инстундакъ?

— Не.

— Ча какъ така, тогава царското правителство трѣбва да лъже!

Взема единъ листъ книга отъ масата и почна да чете показанията, които бѣхъ далъ и подписалъ.

— Не си ли подписалъ тука, защо тогава лъжешъ?

— Да, азъ подписалъ, но безъ да зная какво имаше написано. Много добрѣ помня, че сѫщата оная нощь, когато ни закараха съ Христа въ Орхание, намѣрихме тамъ въ затвора 10 - 12 души. Не ги познавахъ. Тѣзи хора прѣзъ нощьта ги искараха единъ по единъ безъ да ги връщатъ назадъ. На сутриньта повикаха и насъ, прочетоха ни една книга и безъ да разберемъ какво е написано въ нея, накараха да я

подпишемъ. Твърдѣ е възможно показанията на нѣкой отъ ония да сме подписали. Слѣдъ това ни подкараха за София. Азъ тука не съзирамъ никаква лъжа, освѣнъ една грѣшка.

— Вие не сте ли казвали, че Врачанскитѣ чорбаджии сѫ пратили хора въ Румания, които да ви кандардисватъ да минете Дунава съ орѫжие, като ви обѣщавали, че тутакси слѣдъ това всички ще възстанатъ срѣщу царското правителство?

— Не, това за мене е ново.

— Значи, че правителството на царя лъже, ха!

— Не искамъ това да кажа. Може би, това е само една грѣшка, както и по-горѣ казахъ.

— Добрѣ, всичко ще се разбере ей сега!

Слѣдъ това извика на чауша:

— Довѣдѣте ми влашкитѣ комити!

Заповѣдьта набърже се изпълни. Влѣзоха: Юрданъ Кършовски, Атанасъ Чертазановъ, Янко Бояновъ, Драганъ Ивановъ и Цоню. Всички изправиха прѣдъ мене. Слѣдъ това ги запитваха единъ по единъ да ли ме познаватъ. Кършовски каза, че ме познавалъ отъ Влашко и ме знаялъ, като честенъ търговецъ. При това почна да се очудва, като какъ съмъ попадналъ азъ тамъ. Янко каза, че съвършенно не ме познавалъ. Драганъ казваше, че ме познавалъ много добрѣ, само че нѣмалъ знакомство съ мене. Казваше, че ме виждалъ въ Гюргево и, че му казали, че съмъ билъ членъ отъ комитета, при това съмъ билъ събиралъ и момчета за четата и, че съмъ билъ наедно въ биткитѣ като командиръ. Цонко и той потвърди сѫщото. Атанасъ изповѣда, че ме не познавалъ.

Слѣдъ това слѣдователя зададе слѣдующия въпросъ общо на всички: »имало ли е случай щото насила да въорѫжаватъ въ парахода странни лица и да ги приготвятъ за цѣльта?» Само Драганъ и Цонко казваха, че не е имало. Слѣдователя изваде два позлатени кръста, изъ едни струнени дисаги, навѣрно ония на отецъ Кирила. Единий бѣше по-голѣмъ, а другий

по́-малъкъ. Издигна ги въ ржцѣтѣ си и покани Драгана и Цонка да се прѣкръстятъ и да ги целунатъ. Съ това искаше той да ги закълне. Тѣ извършиха това, като повториха, какъ въ името на Бога заявяватъ, че думитѣ имъ сж най-вѣрни. Въ туй врѣме азъ бърже-бърже се прѣкръстихъ, прѣстжпахъ двѣ крачки и искахъ и азъ да целуна кръста — и азъ да потвърдя показанията си въ името на Бога. Тогава слѣдователя ме отблъстна съ забѣлѣжка, че зжбитѣ ми единъ по единъ щѣлъ да извади. Слѣдъ това азъ се обърнахъ къмъ него съ думитѣ.

— Господинъ слѣдователю, може би това което тия двамина ви казватъ да е вѣрно за тѣхъ. Ето защо и го утвърдѣватъ съ клетва. Зеръ човѣкъ на човѣка мѣза: Кой знай за кого ме прѣпознаватъ тѣ? Дюнюята е голѣма. Азъ и тукъ ще кажа, че не всичко което не е вѣрно е лъжа. То може да бжде само една грѣшка. Пъкъ и азъ съмъ човѣкъ християнинъ, който имамъ само страха отъ Бога, както и по́-горѣ казахъ. Азъ нѣмамъ ли право да се закълна? Азъ целувамъ кръста за моитѣ показания. Азъ съмъ ви казалъ цѣла истина, за която умирамъ. Ако искате да ви казвамъ туй което не е било, то е друго.

Слѣдъ това той заповѣда да откаратъ другитѣ въ затвора, а на мене да прочетатъ показанията ми. Писара-ерменецъ, почна да чете. Слѣдъ прочитанието, между слѣдователя и българина засѣдатель Пешо Джеляво стана едно малко спрѣчкване за протокола. Изслѣдователя искаше да се прибавятъ още нѣкои други думи въ протокола, обаче Пешо не даваше. Излѣдователя макаръ и да настояваше, остана си тъй както си бѣше. Слѣдъ това ни отвѣдоха въ затвора. Туриха ме въ друго отдѣление.

Часа бѣше 7 вечерьта, когато ме придадоха на Веелзевула, който ме настани въ друго едно подземие на източната страна до самитѣ нуждници. Тамъ бѣха 25 души. Щомъ влѣзохъ свихъ се въ едно кю-

на общитѣ ни работи. Опирането на оня българинъ къмъ изслѣдователя ми се видѣ много странно. »Работата ще да е въ редъ« си казахъ. инакъ какъ е възможно такъвъ суратъ въ българина? Той не остави изслѣдователя да си играе съ сждбата на единъ беззащитникъ. Непрѣменно общото дѣло напрѣдва. Ние българитѣ но сме вече ония, свободата на които немилостиво тъпчи турчина. Европа ще да се е намѣсила. Жертвитѣ, които сме дали, нѣма да отидатъ напраздно, тъй си козвахъ, тъй-си мислѣхъ. Въ това врѣмя дойде при менъ единъ на около 45 год. възрасть човѣкъ и ме попита: »защо си толкова огриженъ?« Разправихъ му защо, като добавихъ, че съмъ доволенъ и увѣренъ че щэ настжпятъ дни на веселба . . . . . дни въ които всѣки бѣлгаринъ ще се радва. Като му говорихъ това съгледахъ какъ една едра сълза се изсипа отъ свѣтналитѣ му очи, търкули се небрежно по лицето и падна на земята. Отъ какво бѣше тя! Отъ радость или оть скръбь? кой знае! помислихъ си, че нѣщо зло, нѣщо грозно го очаква. Запитахъ го за неговата сждба. Той съ тѣжка въздишка, отъ дълбочината на сърдцето оттръгнато ми каза:

— Ето какво, братко! Живѣелъ въ Париградъ, кждѣто се занимавахъ съ абаджилъкъ. На 20 априлий пристигнахъ въ Татаръ-пазарджикъ, като на утрината потеглихъ да си отида въ Клисура, безъ да знаяхъ за нѣкакво възсатние. Едно отдѣление конница турска войска по пжтя ме настигна, обескираха ме, като разбира се нищо подозрително въ мене не намѣриха. Извадиха отъ кемеря ми 400 лири, които носѣхъ съ себе си, взема ги юзбашията и слѣдъ това ме откараха въ затвора. За какво ме откараха? За моитѣ пари. Пъкъ сега ми прѣписватъ незнамъ какви прѣстжпления, като ме наричатъ царски душманинъ. То се вижда, ще ме обѣсятъ за да ми завладѣятъ паритѣ. Ахъ! горкитѣ мои дѣчица!

Прѣзъ всичкото врѣме, когато той разпривяше,

изглеждаше малко нажаленъ. Но като каза: »Ахъ моитѣ дѣчица,» нѣщо като вихъръ въ него се сви. Той се захлюпе на земята и почна горко да плаче. За него имаше нѣщо по-мило, по-свидно отъ неговия животъ, отъ неговитѣ пари, това бѣха неговитѣ дѣчица. Ахъ, родино, защо си толкова свидна!

Азъ въ това врѣме положихъ всичкитѣ си усилия да го утѣша. Казвахъ му, че има сѫдия на сѫдиитѣ! Че това тукъ не е нищо! Че живо-земята е една пуста испитня! Че трѣбва да умрѣмъ съ вѣра въ Бога, за да сполучимъ блаженство въ вѣчния животъ. Че вѣчния животъ е, къмъ когото трѣбва да се стрѣмимъ. Че какви високи хора и царе сѫ умирали най-нещастно! Че мнозина сѫ свършвали безъ да се разколебаятъ, безъ да разхлабятъ своя мѫжественъ характеръ! Казахъ му найпослѣ, че такава е волята Божия и, че за това не трѣбва да натякваме.

Когато тъй убѣдително говорѣхъ на тоя окаянникъ, другитѣ затворници ме бѣха обградили и ме гледаха съ голѣма заинтересованность. Тѣ се отнасяха съ голѣмо уважение къмъ мене. Канѣха ме на ѣдене, въобще драго имъ бѣше да вземамъ участие въ всичко тѣхно: въ ѣденето имъ, въ разговора имъ: . . . . . въ всичко.

На 27 юлий не ме изкарваха прѣдъ изслѣдователя. Прѣкарвахъ цѣлия день около своитѣ врѣменни другари, като съ най-голѣмо удоволствие ме слушаха. Приказвахъ имъ като учитель на ученицитѣ си, като баща на дѣцата си, а тѣ благоговѣяха.

На 28 юлий, рано сутриньта, стана едно движение, тъй като че нѣщо лошо, нѣщо страшно грозеше настѫпающия день. Сърдцата заиграха. Тогава именно се яви нашия Веелзевулъ, като прѣдвикваше: *„филанооло филанъ чиксънъ“* па хопъ желѣзний ключъ на рѫцѣтѣ, пъкъ и присѫдата на врата. Така ги вадѣха единъ по единъ. Мъртва тишина царуваше. Въ това врѣме Стою ми пришепна на ухото: »Днесь всич-

ки ни ще избесятъ. Пъкъ кой знай защо тури ми въ ржката 4 бешлика. Мислѣше ли си, че азъ ще правя изключение, или несъзнателно ми даде паритѣ, незная. Тъкмо когато да ми поржча нѣщо, извадиха го, и той бѣше вече на редъ съ другитѣ. Единъ твърдѣ много разигра нашия Веелзевулъ, като го караше да търчи отъ отдѣление въ отдѣление, да го търси. Когато чуваше името си, той казваше: »оттатъкъ съ» Ходеше отъ кавушъ въ кашувъ. Веелзевулъ като викаше: *„бакалъ филипъ Клисуралж перде сань?"* Тая игра се продължава цѣлъ часъ, а най послѣ като разбра каква е работата, олови го за яката, пъкъ нѣколко удара въ тила и хлопъ ключа на ржцѣтѣ и присждата на врата. Наредиха ги, като днеца. Четохъ ги отъ прозорчето, възлизаха на 35 души. Откараха ги слѣдъ това на бѣсилката. Послѣ, всичко бѣше тихо въ затвора. Всичко бѣше печално и най свирепитѣ сжщества-катилитѣ и тѣ чувствуваха състрадание за смъртьта на толкозато невинни хорица! До вечерьта докараха при мене единъ чехски свещеникъ, който уплашенъ твърдѣ много, трѣпереше отъ страхъ. Непрѣкъснато плачеше съ гласъ, като се и задавяше. Запитахъ го, но никакъ неможехме да се разбираме. Махаше съ ржцѣ и викаше: *„На конзолъ, на конзолъ . . . ."* Разбрахъ, че искаше да каже да се извѣсти на консула имъ. Той апелираше, но към кого? Къмъ стѣнитѣ ли? Като разгледа наоколо си плахо-плахо и като видѣ, че е беззащитенъ, олови съ двѣтѣ ржцѣ главата си и пал на на земята въ несвесть.

Какво можахъ да му помогна? Какъ можахъ да го утѣша, като неможахме да се разбираме отъ языка? Съжелѣвахъ, скърбѣхъ, сърдцето ми се кжсаше, но . . . . Прѣкарахъ двѣ денонощия съ него. Прѣзъ всичкото врѣме той плачеше.

На 30-й юлий, слѣдъ пладне, наново едно малко смущение пакъ изъ нашитѣ килии. Изчистиха, изметоха кавушитѣ ни и пакъ ни настаниха въ тѣхъ. Отдѣ-

лиха, бърже-бърже 15-16 души затворници, качиха ги въ делижанса и ги откараха за Самоковъ, Ихтиманъ и др. Говореше се, че и тѣхъ щѣли да бѣсятъ. Редъ идеше и до насъ. Слѣдъ това ни разпустнаха на двора да се поразходимъ. Тогава извадиха и свѣщенника изъ затвора. Незная какво се случи съ него. Когато това ставаше, забѣлѣжихъ на една страна Спасъ Соколовъ и други нѣкои още, че плачатъ, като казваха, че щѣли и насъ да избесятъ. »На себе си, на себе си елате!» имъ казахъ. »Нима вие това незнаяхте още отнапрѣдъ? Че ако останемъ живи, това ни е кяръ, а ако умремъ, азъ мисля, че нищо не губимъ, затуй, защото сме излѣзли аслж да мремъ!» Кой знай, отъ срамъли, прѣстанаха да плачатъ. Пъкъ малко слѣдъ това ни прибрача въ кавушитѣ.

На 31 юлий вечерьта се развикаха нѣколко турски китапчии, списъци имъ се раздадоха, като почнаха да описватъ насъ и всичкитѣ комити. Наредихме се около единъ катилъ, осжденъ на 20 г., седналъ на една маса съ перо въ ржка, на разпитване единъ по единъ, като други четворица наоколо съ дебели тояги, чакаха да се свърши нѣкой истидака, за да заплющатъ тоягитѣ по гърба му. Въпроситѣ бѣха: кой си? Какъвъ си? Откждѣ си? и пр. И това се свърши. Послѣ малко цѣла тревога въ насъ. Гледамъ прѣзъ ржшетката, прѣдъ управлението се появи конница. Башибозуци, около 5-600 человѣка съ развито знаме. Кой знай какъ до нашитѣ уши дойде, че Сърбитѣ побѣдили и, че турцитѣ одарили на бѣгъ и, че послѣднитѣ щѣли да ни исколятъ.

Най-послѣ осъмнахме на 1 августъ 1876 г. Бѣше св. недѣля. День въ който и нашата сждба трѣбвало да да се рѣши. Единъ гласъ като гръмъ се разнесе: »*Влахтанъ гечме комиталаръ чиксънъ.*»[1]) Послѣ ни викаха поименно. Наредихме се единъ до други на двора. Душевни тревоги вече имаше. Сълзи отъ ра-

---

[1]) Отъ Влашко миналитѣ комити да излѣзатъ!

дость и скърбь течаха. Отъ радость за туй, защото не се забѣлѣжваше нѣщо грозно, отъ скърбь — нѣкакъ инстиктивно!

Отдѣлиха Спасъ Соколовъ, Димитъръ Икономовъ и Петъръ Ванковъ малко на страна отъ насъ. слѣдъ това тройца въ официална униформа, мѫже прѣдставителни, застанаха прѣдъ насъ, като единъ отъ тѣхъ заговори: »Вашитѣ дѣяния сѫ отъ такъвъ характеръ, щото споредъ законитѣ въ страната ни влѣкатъ слѣдъ себе си най-строгитѣ наказания — обаче царя Султанъ-Мурадъ по обширната отоманска империя е толкова великодушенъ и милостивъ къмъ своитѣ подданници, щото ви опростѣва. Молѣте Бога за неговото здравие, а сега като прѣдставите по двама гаранти, свободни сте да си отидете.» Вземахме двамина заптие и тръгнахме да диримъ гаранти изъ София. Отидохме въ митрополията.

Щомъ влѣзохме тамъ, намѣрихме прѣдъ двора Х. Мано, Пешо Желяво, Трайковичъ, Х. Боню, Х. Коцю и Димитъръ Македонски. Тѣ казаха на заптийтѣ, че гараннаратъ за насъ. Слѣдъ това заптиитѣ се повърнаха обратно, а ний бѣхме вече на свобода. Димитъръ Македонски изгика 5-6 души отъ другаритѣ си. Пешо Желяво и Трайковичъ хванати за рѫцѣ се разхождаха изъ двора, като говорѣха на другитѣ за мене: »Най-добри показания даде прѣдъ слѣдственната власть» Тукъ чакъ научихме причинитѣ за нашето освобождение, което бѣ станало слѣдствие силния натискъ отъ Европейскитѣ сили, като тѣхнитѣ прѣдставители — консулитѣ, заставили турското правителство да стори това. Това е станало слѣдъ убийството на Султанъ Азиса при възкачването на Султанъ Мурадъ, който послѣдния се съгласилъ да освободи всички въстанници, съ исключение на най виднитѣ — на главатаритѣ имъ. За такива главатари турското правителство счело Соколова, Икономова и Ванкова, понеже въ едно писмо отпра-

СЪСТАВЪ

На Хр. Ботевата чета, която прѣмина Дунава съ »*Радецки*» на 17 май 1876 год.

Хисто Ботевъ. Кирилъ Ботевъ, Христо Тодоровъ, Пенчо Минковъ, Димчо Словослагателя. Никола Поповъ, Иванъ Поповъ отъ г. Калоферъ. Петъръ Левски, Христо . . . ., Тенко Христовъ, Кръстю Андрѣевъ, Георги Андрѣевъ, Илия Видуловъ, Георги Христовъ, Петъръ Дюкмеджия. Йовчо Х. Петровъ, отъ г. Карлово. Руско Ребa, Киро Хараламбовъ, Печката отъ г. Котель. Петъръ Ивановъ. Христо Лазаровъ, Стоянъ Ловчелията, Тодоръ Илиевъ, Пенко Гачевъ, Иванъ Добревъ, Никола Астарджиевъ, Н. Майновъ, Пенчо Атанасовъ, Петъръ Мариновъ отъ г. Ловечъ. Иваница Данчовъ, Прокопие Дянковъ, Ат. Алексевъ, Георги Митевъ, Петъръ Ванковъ, Коста Апостоловъ, Георги Апостоловъ отъ г. Свишовъ. Димитъръ Дипплията, Д. Кутевъ, Х. Кост. П. Х. Димитровъ, Ал. Х. Д. Чендовъ. Д. Казаковъ, Ст. Газибаровъ, Н. Ив. Кючуковъ отъ г. Сливенъ. Давидъ Тодоровъ. Сава Савовъ, Митю Ангеловъ. Стефанаки Савовъ, Марко Бошнаковъ. Митю Цвѣтковъ отъ г. Вратца. Н. Войновски, Димитъръ Колевъ, Андонъ . . . ., Никола Бучакчия, Ст. П. Димитровъ, Нено Ивановъ, отъ г. Габрово. Пенко Биволчето, Колю Семовъ. Тодоръ Стояновъ, Петъръ Боевъ, Пенчо Христовъ, Василъ Петковъ, Пенчо Стаменовъ отъ с. Мирково. Хр. Ивановъ, Никола . . . . . Пенчо . . . . Ив. Стайковъ, Н. Христовъ отъ Сопотъ. Петъръ Юрдановъ. Юрданъ П. Инджето, Сава Пеневъ, Н. Георгевъ, Киро Пѣевъ отъ г. В. Търново. Сава Димитровъ, Марко Петровъ, Станчо Василевъ, Славъ Ивановъ, Ив. Тоневъ, Хр. Дачевъ, Тончо Кунчевъ, Сава Младеновъ, Колю. . . . . ., Ив. Цаневъ, В. Пенчевъ отъ Тетевенъ. Х. Георги Граблаша, Д. Икономовъ, В. Стояновъ, В. Ивановъ, Х. П. Самсарджия, Пенчо Димитровъ, В. Георгевъ отъ Троянъ. Н. Обрѣтеновъ, Върбанъ Господиновъ, Ив. Кръстевъ Русе ьнчо Скорчевъ, Зах. Петровъ отъ Трѣвна. Илия зчаря отъ Трѣвн. Колиби. Спасъ Соколовъ, Стою гчеджия отъ Тулча. Илия Лазаровъ с. Лукарско

но отъ тѣхъ до бинъ-башията прѣди придаване-
о имъ, сами тѣ сѫ подписали за главатари.

Въ София като се научаватъ, че политически прѣс-
ѫпници ще бѫдатъ освободени, образува се едно бла-
отворително общество, начело съ покойния митропо-
итъ Милетий, което имаше за цѣль да подпомогне
а ония нещастници, излѣзли отъ турския затворъ.
руги пъкъ отъ по-младитѣ, като Яни П. Митроши-
овъ, Ив. Андрѣевъ и Нешо Книжара, събираха по-
ощи, като разпоредиха да направятъ по единъ кос-
омъ дрѣхи на освободенитѣ и всички други вѫт-
ѣшни защото тѣ бѣха почти голи. Слѣдъ това, ка-
о ни добрѣ облѣкоха и слѣдъ като ни снабдиха съ
еобходимото за завръщането ни, покойния Митро-
олитъ Милетий ни благослови и всѣкой се отправи
родното си мѣсто, а сѫщо тъй и азъ бѣхъ на
ѫтъ и въ късо врѣме пристигнахъ свободенъ гражда-
нъ въ родния си градъ Сливенъ. макаръ и дълго
рѣме слѣдъ това да се намирахъ подъ надзора на
урската полиция.

КРАЙ.

(Сопотн.) Цонко . , . Казанлъшко. Тод. Минковъ с. Соранъ, Каз. ок. Хр. Стояновъ Лѣсковецъ Георги Апостоловъ Ст. Загора. Петъръ Паскалевъ с Глушникъ (Слив.) Дим Ивановъ Севлиево. Нидѣлк Цончевъ с. Сухи-долъ (Севл.) Хр. Петровъ Севлиевско. Ан. Джумалиевъ Севлиево. М. Иванъ. Ив. Николовъ Силистренско. Ат. Петровъ Самоковъ. Ив Кожухара с. Ченге (Айтоско) Колю Черкезя с. Бѣла черква. Младенъ Георгевъ Видинъ. Марко Атанасовъ Михаилъ . . . . . Браила. Марко Ивановъ Бозовъ Румания. Христо Стояновъ с. Боженпа (Габр. Хр. Ивановъ Габровско Д. Тодоровъ с. Ново-махле (Габр.) Н. С. Курито Ески-джумая. Юрданъ Кърщевски Свещен. С. Катрафиловъ Елена. Хр. Клинковъ, Хр. Гедовъ Етрополъ. Д. Кючюкя Егри-паланка. Ив. Христовъ, Дели-орманъ. Пенчо Момчевъ с. Калугерево (Търн.) Ст. Поповъ Бесарабия. Дако Ивановъ, Илия Милчевъ с. Гложене. Ат. Рафаилов, Маринчо Николовъ Шуменъ. Ат. Георгевъ, Пещера. Д Стояновъ, Чирпанъ. Д. Тодоровъ Берковица. Курт Чобана, Илия Чобана с. Кара-умуръ. Димо Пеневъ Атмаджалий. Д. Т. Ночевъ Пирдопъ. Ат. Ив. Чартазановъ, Янко Бояновъ, Ат. Димитровъ Ореховиц Досю Дюлгеря, Ганчо Василевъ, Ганю . . . Дрново. Н. Радевъ с. Горн.-турч. Ат. . . . . с. Радансво. Влад. Тодоровъ с. Мачинъ. Христо. . . . с. Кална-дере. П. Симионовъ Велесъ. П. Джорджевъ. Вълч Добревъ Макед. Анд. Стояновъ Прѣзренско. Хр. Аврамовъ Тетево. Тол Стояновъ, Янко Атанасовъ Неврокопъ. Стоянъ Станковъ с. Яковъ-дере. Андон . . ! . с. Подгорица. Стоянъ Войвода с. Разглог Хр. Стояновъ с. Боженица. Коджа Иванъ Доброджа Стою Петровъ Кръклисии. Бошнаковъ Босна. Ан Куковъ Прилѣпъ. Анд. Куковъ Охридъ. Тол. Христовъ Битоля. Х. Бенчо . . . . Плѣвенъ. Болградлията. . . . . Бесарабия. Сава Богорошлиевъ Румани

Заб. Освѣнъ тия 170 души имаше единъ руски князъ, приятель на Ботева, и 15 души още неизвѣстни. Отъ всичкитѣ тѣ паднаха въ сражението и въ разни мѣста изъ балканитѣ около 1[illegible] души, а отъ останалитѣ днесь живѣятъ около 15 души.

Готви се за печатъ отъ сѫщия авторъ книгата **„Потайноститѣ на Бълг. революционно движение при надвечерието на освобождението ни“.**

Цѣна 1.50 л.